

CENTRE for
INFORMATION
RESILIENCE

NO SAFE SCROLL

Ittoophiyaa keessatti Tiiktookii fi Yuutiyyubii Qubbatto, Haasaa
Jibbiinsaa Koorniyaa Kinyeetote qorachuu

NO SAFE SCROLL

Itoophiyaa keessatti Tiiktookii fi Yuutuubii Gubbatti Haasaa Jibbiinsaa Koorniyaa Xiyyeefate qorachuu

Bitootessa 2025

BAAFATA.....	2
1. YAADA CUUNFAA.....	5
2. SEENSA.....	8
2.1 TEEKINOOLOOJIIDHAAN DEGGERAMANII HALEELLAA KOORNIYAA IRRATTI XIYYEEFFATAN ITTI FUFIIINSAAN QORACHUUN MAALIIF BARBAACHISE?.....	8
2.2 PIROJEKTICHI KAN KAAYYEFATU.....	8
2.3 GAAFILEE IJOO QORANNICHAA.....	8
2.4 DAANGAA QORANNOO.....	8
3. MALA QORANNOO.....	8
3.1 DAANGAA WIXINEE YAADAA.....	9
3.2 JECHOOTAA AKEEKTUU BOCUU.....	10
3.3 AKKAAWUNTOOTA ADDA BAASUU.....	11
3.4 FUNAANSAA RAGAALEE QORANNOO FI ADEEMSA RAGAA CALLEESSUU.....	12
3.4.1 FUNAANSAA RAGAA.....	12
3.4.2 ADEEMSA DURSA RAGAALEE CALLEESSUU.....	13
3.4.3 XIINXALAA EDDATTOO (SAMPLE).....	14
3.4.4 ICCITEESSA RAGAA.....	15
3.4.5 RAGAA PIROOPOORSHINAALAWAA.....	15
3.5 RAMADDII HAASAA JIBBIINSAA.....	15
3.5.1 EDEDA IBSA JECHOOTAA BAASUU.....	15
3.6 WALTAJJIILEE MARI.....	16
3.7 HANQINOOTAA QORANNICHAA.....	16
4. BU'AALEE QORANNOO FI IBSOOTAA ISAANII.....	19
4.1 DIRREELEE.....	19
4.1.1 TIIKTOOKII.....	19
4.1.2 YUUTUUBII.....	19

4.1.3	FAYYADAMUMMAA DIRREE.....	19
4.1.4	TO'ANNOO QABIYYEE.....	19
4.2	HAASAA JIBBIINSAA SAALA QIYYAAFATEE DUBARTOOTAA FI IJOOLLEE DURBAA IRRATTI AGGAAMAMU.....	19
4.2.1	AKAAKUWWAN HAASAA JIBBIINSAA DUBARTOOTAA FI IJOOLLEE DURBAA QIYYAAFATAN.....	19
4.2.2	MIIRA JIBBIINSAA.....	19
4.2.3	AKKAATAA DIRREE TOKKO QOFA ILAALLATUUN (AKAAKU JIBBAA & MIIRAAN).....	19
4.2.4	SEENESSOOTAA.....	19
4.3	DUBARTOOTAA FI IJOOLLEE DURBAA DHOIROTAA-GA'EESSOTAA FI IJOOLLEE DHIIRAA.....	19
4.3.1	AKAAKU JIBBIINSAA WALIIN MADAALUU.....	19
4.3.2	MIIROTA JIBBIINSAA WALIIN MADAALUU.....	19
4.3.3	SEENESSOOTAA.....	19
4.4	JIBBINSAA ROGOTA WALKIPHAA.....	19
4.4.1	IBSOOTA RAGAALAA.....	19
4.5	HAASAA JIBBIINSAA BIFOOTA EENYUMMAA BIROO BU'REEFFATAN WALIIN YEROO WAL BIRA QABAMANII ILAALAMAN.....	19
4.5.1	AKAAKUWWAN JIBBIINSAA GAREELE EENYUMMOOTA BIROO WALIIN WAL BIRA QABANII MADAALUU.....	19
4.5.2	MIIRONNI HAASAA JIBBIINSAA GAREELE EENYUMMAA BIROO WALIIN YEROO MADAALAMAN.....	19
4.5.3	IBSA SEENESSOOTAA.....	19
4.6	KKAATAA HAASAA JIBBINSAA KOORNIYAA AKAAKU QABIYYEE QOPHEESSANIIN YEROO MADAALAMAN.....	19
4.6.1	QABIYYEE QORTOOTAA DHALAA FI DHIIRAA, AKAAKU VIIDIYOO HUNDAA IRRATTI.....	19
4.7	QABIYYE UUMTOTA KANNEEN AGGAAMII ERGAN /YOOKAAN SIMATAN.....	19
5.	XUMURA.....	20
6.	YAADOTA FURMAATAA.....	20
7.	APPENDICES.....	20

AKEEKKACHIISA: Rippoortiin kun jechootaa haasaa jibbiinsaa, afaanota dubbii qaanfachiisoo, fi seenessoota miidhaa geessissan of keessaa qaba. Seenessoonni kunneen yaada CIR miti, yaadonni kunneen miidiyaalee hawaasaa gubbaatti, fayyadamtoota miidiyaalee hawaasaatiin kan maxxanfaman yeroo ta’u akka qaama qorannoo kanaatti sakattaa’amuun xiinxala haleellaa haasaa jibbiinsaa koorniyaa irratti xiyyeeffachuun Itoophiyaa keessa jiru qu’achuuf jecha fudhatamani. Argannowwan qoranichaa haala nama hin miireessineen dhiyeessuuf yaaliin baay’een godhama kan ture ta’ullee rippoortichi oddeeffannoolee dubbistoota tokko tokkotti hin tolle ammallee jiraachuu malu. Dhimmoota aggaammii haleellaa koorniyaa ilaalchisee tajaajila gorsa deggersaa fi hiikka qajeelfamootaa kan aaddunyaa guutuu dubbisuuf dabalataan [NOO MOOR](#) Gloobaal daayireektoory dubbissaa.

1. YAADA CUUNFAA

Akka [qorannoowwan](#) dhaabbata Senter foor Infoormeeshin Resili'eensi(CIR) Itoophiyaa keessatti dhimmoota haleellaa saalaa Teeknooloojiin deggeramanii koorniyaa irratti xiyyeeefatan(Technology Facilitated Gender-based Violence(TFGBV)) qorate mul'isutti, haleellaan hamaa fi baratamaa ta'e koorniyaa irratti qiyyaafachuun dirreelee miidyaa hawaasaa gubbaatti dubartootni bakka itti qoollifamanii fi qaaneffaman ta'aa dhufuun amaleeffatameera. Haleellaan teekinooloojiidhaan deggeramuun koorniyaa irratti qiyaafatu kun amala ilaalcha ricicummaa bifa walxaxaa ta'een saala moggaatti dhiibuun walkeessa galuun bifa hubachuuf nama rakkisus ni qabaata. Haleellaan haasaa jibbiinsaa oonlaayinii gubbaa jiru eenyu akka dubbatu, akka geggeesuu fi dirreelee dijitaalaa gubbaa irratt eenyu akka argamuu qabu bocee murteessa. Akkaata itti dubartoonni fi ijoolleen durbaa sodaa fi bir'annaa malee bilisummaadhaan dirree dijitaalaa gubbaatti hirmaachuu danda'an mirkaneessuun dhimma nageenya oonlaayinii qofaa osoo hin taane, jireenya hawaasaa keessatti guutummaatti hammatamuu isaaniitif murteessaadha.

CIR [qorannoo](#) dhimmoota aggaammiiwan haleellaa Saalaa Teekinooloojiin Deggeramanii koorniyaa irratti xiyyeeefatanii fi haasaa jibbiinsaa saala irratti qiyyaafatu kan duraan Feesbuukii, Telegramiifi X(duratti Tuwiitar jedhamu) qorate bababal'isuudhaan dirrewwan miidiyaa hawaasaa lama: Tiiktookii fi Yuutuubii itti dabalee jira. Argannoo ragaa qorannoo bu'reeffate baballisuu, qorannoon kun qaamota dhiimi ilaallatuuf hubannoo gahaa fi hiikka-qabeessa imaammata jijjiiramaa bocuufi ifaajee deggersaa kennuu irratti tumsa ni godha.

Pirojectiin kun kan abbaluuf:

- Itoophiyaa keessatti, teekinooloojiidhaan deggeramanii haleellaa koorniyaa qiyyaafatan irratti argannoo ragaa bu'reeffate jajjabeessuuf;
- Dhaabbilee mootummaa, Dhaabbilee hawaasa Siiviili, Kaampaanota Miidiyaalee Hawaasaa, akkasumas hawaasa ballaaf dhimmoota haleellaa saalaa teekinooloojiin deggeramee Koorniyaa irratti qiyyaafatuuf hubannoo keennuu; fi
- Qaamolee dhimmi isaa ilaallatu, kan Itoophiyaa keessa jiraniif dhaamsa yaadota furmaataa hojiitti hiikamuu dandaa'an dhaamuudhaan rakkoo haleellaa saalaa teekinooloojiidhaan deggeramae aggaamu furuu akka danda'aniif ga'umsa uumuu.

Qorannoon kun xiinxala ragaaalee qorannoo bu'ureeffatee fi waltajjiilee marii ogeessota dhimmichaa waliin godhame irratti hundaa'ee hubannoo haaraa gadi fagoo ta'e ni mul'isa. Madaallii gulaalaa mala qorannoo haayyota akkaadaamii([academically peer-reviewed](#)) dhimmicha irratti hubannoo gadi fagoo qabaniin gulaalameetti fayyadamuun, CIR haasaa jibbiinsaa saala qiyyaafatee Yuutuubii fi Tiiktookii irra naanna'u xiinxalee, argannoowwan bu'aa qorannichaa kan duraan Feesbuukii, Telegraamii fi X(Tuutarii) irratti geggeesse waliin wal bira

qabee madaalee jira. CIR eddattoo(naamunaa) qabiyyee qoodamanii ykn poostota adda baasuuf akka gargaaraniif, tooftaa hubannoo nam-tolchee kan afaan ilmaaan namootaa uumamaan dubbatan secca'uu fi xiinxalu(Natural Language Processing(NLP)-tti fayyadamuun, akkasumas koomentoota 17,082 afaanota afuran (Afaan Amaaraa, Afaan Oromoo, Tigriiffaa fi Afaan Inglizii)tiin qoodaman, kan qorattootni ibsa galchuma isaanii harkaan itti kennan(manually) xiinxaluudhan: qiyyaafannoo haasaa jibbiinsaa, akaakuu haasaa jibbiinsaa, akkasumas miira dubbii ykn haasaan sun baatu qo'atee jira. Dhuma irratti, CIR kallattiin dhimma koorniyaa akaakuu ruuqoo viidiyoo qoodamanii waliin wal qabatee garaagarummaa inni qabus qoratee jira.

ARGANNOWAAN IJOO QORANNICHAA

Itoophiyaa keessatti, dubartootaa fi shamarran arrabsowwan, qoollifannaa, lafafa, akkasumas seenessoota gadaantummaa koorniyaa walxaxaa fi hammaatoo ta'an; kan sagalee isaanii mujuchuu fi qooda hirmaannaa hawaasummaa isaanii daangessuuf saaxilamoodha. Keessumaa dubartootni ilaalchota barmaatilee hawaasaa irraa maddanii fi ga'ee dubartootni hawaasa keessatti bahatan murteessan qeeqan ykn morkan, kanneen akka warra taayitaa hoggansa olaanoorra jiranii, ispoortessitoota, ykn warri yaada feeminizimiitiif sagalee ta'anii fi mirgoota dubartootaaf falman ammo addatti; yaada saalaa qoollifataa, tuffii shora isaanii xiqqeessuuf, arrabsoo, akkasumas ilaalcha seexxa'aa koorniyaa moggeessu dabalatee haleellaa saalaa hamaa ta'eef saaxilamoodha.

Akkuma kana dhiironnii fi saafeloonnis, ilaalchota rincicoo gahee hawaasummaa murteessaniin daangeffamanii, haasaa jibbiinsaa ilaalchota yaadaa dhugeeffataman irraa maddan kanneen akka laafina qaamaa, miira dhiirummaa gadi aanaa ta'e qabaachuu, yookan yaada walqixxummaa saalaa deggeruu isaanii irraan kan ka'e, haasaa jibbiinsaatiif saaxilamoodha. Dhiirota ta'e dubartootni hirmaannaa siyaasaa keessatti beekamtii qaban aggaammii toora miidiyaa hawaasaatiif saaxilamoo yeroo ta'an, dhiironni irra caalaa sababa imaammata siyaasaa hordofanii fi hidhata ilaacha siyaasaa qabaniif qeeqni kan isaan irra ga'u ta'ee, dubartootni ammo tuffii bifaa ykn sansakkaa qaamaa xiyyeeffate yookaan ilaalcha aadaa hawaasaa shora dubartootaa murteessan irraa maddan kan irraatti aggaamamaniidha. Dabalataanis, aggaamiin dhiirota xiyyeeffatan irra guddeessaan saala dubartootaa akka meeshaatti fayyaddamuun(arrabsoo gadaantummaa saala dhalaa mul'isuun arrabsuy) ykn ilaacha cunnuuressuu fayyadamuun qaannessuudha.

Haata'u malee, haasaan jibbiinsaa kun saala qofa kan qiyyaafate osoo hin taane eenyumoota tikfamoo kan akka sanyii ykn sabummaa, amantaa, akkasumas hidhata michhoma siyaasaa qaban irratti xiyyeeffachuun aggaammiicha walxaxaa fi baqqaana-daneessa taasisuudhaan haala qabatamaa lafa jiru fanfansee yaaddoo duraan jiru daran hammeessa. Coraan bifaa fi gurraachummaa

seexxa'uun xiyyeeffannoo kan hin argatin garummoo rakkoo mul'ataadha. Taatewwan siyaasaa fi waldhabdeen keessoo biyyattii ' haasaa jibbiinsaa sabummaa fi koorniyaa' kan hammeessan yeroo ta'u, dhiibbaan ilaalcha amantii fi seenessoonni saalaa dubartoota xiqqeessuu fi seexanatti fakkeessuu, akkasumas qoollifannaa saalaa tumsuuf oolaniiru. Bu'aaleen qorannoo kanaa dhimma dubartootaa fi shamarranii bira darbee, jechoota balaafamoo burjaajii siyaasaa, taatewwan seenaa tuttuqan kan agarsiisuudhaan jechootni akka "baandaa", "gantuu", " aramanee" fi "seexana" jedhaman, yeroo muddama humnoota Adda Bilisa Ummata Tigiraay(ABUT) fi mootummaa gidduutti dhalatee ture sana keessa akkuma mul'ate, akka meeshaa lolaatti fayyaduudhaan haala qabatamaa addunyaa dhugaa kanarra jiru hammeesseera.

Dhiironnii fi dubartootni qabiyyee miidiyaa hawaasaa bocan ykn tamsaasan akkaataa akaakuu dhimmoota qoodanii sanaan haleellaan isaan irra ga'u yeroo baayyee akkaataa naamusa waan dhimmichi irratti xiyyeefatuu(industirii sanaa) fi loogii hawaasaan walqabata. Addatti, dubartootnii fi shamarran miidiyaa hawaasaa irratti dhimmoota siyaasaa haasa'an kanneen dhiima biroo haasa'an waliin yeroo madaalaman, halleellaa balaafamaa sadarkaa olaanaa keessumsiiisu. Haalli kun kan nutti agarsiisu, dhimma kana hubachuudhaaf kallattii koorniyaa fi aadaa haala qabatamaa akaakuu dhiimmota Sanaa yaada keessa kan galche tooftaa adda ta'e barbaachisuu isaati.

Haleellaan marsariitii hawaasaa gubbaatti dubartootaa fi shamarran irratti saalaa qiyyaafatee aggaamamu, kan akkaataa lamaan jechuunis; akkaataa gosa dirree miidiyaa fayyadamanii fi akkataa gosa dirree miidiyaa hunda hammateen ta'uun isaa kun kan agarsiisu furmaatatni dhiima teekinooloojii fi jijjiiramni gama illaalcha hawaasaa rakkoo kana dura ittiin dhaabbatanii fi ilaalachota aadaa halleellaa saalaa kana jajjabeessuuf oolan cabsuuf akka gargaaran mul'isu. Qorannoon kun burjaajii dhimma to'annoo qabiyyee fi hojiirra oolmaa seerota dhimma aggaammii fayyadamtoota miidiyaalee hawaasaa kan hanqinni amanamummaa ballaan irratti ka'uufi haleellaawan oonlaayinii kana hanbisuuf sirnaan hojjechuu dhabuusaanii ibsee mul'isa. To'annoon naamusa qabiyyee fooyya'aan, tarkaanfilee jajjaboon qajeelfamoota hojiitti hiikisisan, akkasumas dirree miidiyaalee hawaasaa irraa itti gaafatamummaa guddaan akka jiraatuuf, keessattuu biyoota luga-daneessa ta'aniif barbaachisaadha. Tarkaanfiin gidduu seentummaa hunda-galeessaa fi akkuma akka miidiyaalee hawasaatii garaagara ta'e ni barrbaachisa, kunis dirreen miidiyaalee hawaasaa garaagaraa haasaa jibbiinsaa afarsuu fi fanfansuu keessatti karaa adda ta'een waan raawwataniifi. Fakkeenyaaf, Tiiktookii irratti akkataa qabiyyeen tokko dafee ittiin balballoomu(viral) itti ta'uu fi dandeettiin Yuutuubii ittiin qabiyyee dhimma siyaasaa burjaajii uuman bifa dheerina qabuun ittiin tursu hasaa jibbiinsaa qolachuu keessatti danqaa adda ta'e uuma.

Dhumarratti, ilaachi cichaa fi dogongorsaan dirree oonlaayinii fi 'addunyaan dhugaa' akka gargariitti ilaalu irra aanamuu qaba. Dirreen oonlaayinii fi dirreen

ooflaayinii umamaan walitti hidhatooda; haasaan burjaajii lafarra jiru taatee oonlaayinii irratti dhiibbaa qaba, akkasumas miidhaaleen oonlaayinii iirattiaggaamaman oonlaayinii qofa irratti hin hafan, dhiibbaan isaanii guddaa fi hanga qaamaa fi qalbiitti kan qaqqabuudha.

2. SEENSA

Miidiyaaleen hawaasaa fi teekinoolojiin dijitaalawoon akaataa namootni itti walquunnaman, waliin haasa'an, fi akkasumas addunyaa waliin hidhata akka tolfatan taasisu. Dirree oonlaayinii gubbaatti akkuma hariiroon dhuunfaa fi oogummaa cimaa dhufaniin, hallellaan saalaa teekinoolojiidhaan deggerame (TFGBV) dabalaa dhufuun isaa waan hin oolledha. Itoophiyaa keessatti, TFGBV-ii n haasaa jibbinsaa, doorsisa, viidiyoo saalquunamtii iccitii gadi baasuun ijaa ba'uu, bartee miidha-qabeessa koorniyaa kopxeessan jajjabeessanii fi sagalee dubartootaa daangessan dabalatee bifa hedduu qabaata. Dhiibbaaleen kunneen miidhaa akka dhuunfaatti geessisu irra darbee, dhiibbaa waloo kan dubartoota hamilee cabsuudhaan hirmaannaa hawaasaa dubartootaa daangessu uuma.

Haleellaan oonlaayinii eenyu akka dubbachuu danda'u, eenyu akka hogganu qabu bocuudhaan ofii haala aanja'aa uummatee ulaa dijitaalaa gubbaa jiraata. Akkaataa dubartootanii fi shamarran ulaa dijitaalaa gubbaatti nageenyaanii fi bilisummaan itti hirmaatan mirkaneessuun dhimma nageenya oonlaayinii qofa utuu hin taaane-jireenya hawaasaa keessatti hammadamummaa guutuu akka qabaataniif murteessaadha. Ifaajee dhimma hubannoo rakkoolee kanaa qorannoodhaan, waltajjilee marii adda addaa fi koonfiransii magaalaa Finfinnee keessatti taasisuu keessatti CIR shora adda-durummaa bahachaa turera.

[Qorannoo CIR 2024](#) -qorannoo xiinxala gadi fagoo dhimma haleellaa saalaa Feesbuukii, Telegiraamii, fi X(duraanTuuterii jeedhamu) gubbaatti Itoophiyaa keessatti hojjeteen dhimmoota yaachisoo ta'an kan addeesse fi murteessaa ta'e qabatee as bahuudhaan qorannoon dabalataa fuulduraaf akka barbaachisu eeruu kaa'eera. Aragannowwan bu'aa qorannoo kanneenii iraatti hundaa'e cimsuudhaan, qu'annoon inni kun daangaa xiinxala isaa gara yuutuubii fi Tiiktookii babali'suudhaan haasaa jibbiinsaa saala xiyyeefate kallattii hubannoo haaraa ta'e dhimma TFGBV dirree dijitaalaa Itoophiyaa keessa jiru irraatti kenneera. Bifoota, seenessootaa, fi kallattiiwwan dachaa haleellaan oonlaayinii qabu agarsiisuudhaan gabaasni kun tarkaanfii hiika qabeessa kennuuf, duula deggersaa kennuu jajjabeesuu, fi imaammata jijjiiramaa bocuudhaan dirree oonlaayinii naga-qabeessa ta'e hundaaf uummuu irratti kaayyeffata.

2.1 TEEKINOOLOOJIIDHAAN DEGGERAMANII HALEELLAA KOORNIYAA IRRATTI XIYYEEFFATAN ITTI FUFIIINSAAN QORACHUUN MAALIIF BARBAACHISE?

TFGBViin dhimma baranee garuummoo rakkoo waaraa ta'e: haleellaa saala qiyyaafate (gender-based Violence (GBV)) ti. Kunis, Ilaalcha hawaasaa gadi fagoo kan akka qoollifannaa saalaa, loogiiwwan aadaa jiran kan calaqqisiisuu fi jajjabeesu ta'ee, yeroo hedduu haleellaa dhokataa sadarkaa xiqqaa irraa hamma gara miidhaa qaamaa guddaatti kan babal'atuudha. Qilleensa sodaa fi moggeessuu uummuudhaan, hirmannaa hawaasummaa dubartootaa fi shamarranii gama oonlaayiniitii fi qabatamaan lafaratti danqaa itti uuma. Moggeessi akkanaa kun dhiibbaalee gruguddoo diigamsa fidan; kan akka dhageettii dhorkuu fi kopxeessuu uumee dubartootaa fi shamarran dirree jireenya hawaasaa keessaa ni dhiiba, murtoo imaammataa hubannoo irratti hundaa'e kennuu keessatti kan danqu, irra darbees dirree bakka bu'ummaa hawaasa keessaa fi ijaarsa diimookiraasii kan xiqqeessu, maraanmartoo mogeessuu ni fanfansa.

— “ —

Wanti nama rifaasisu
'badhaadhinoota' haga fedhe
horachachuu dandeenyuullee
haleellaan koorniyaa irratti
qiyyaafatu daandii haaraa ittiin nu
hordofu hin dhabu

— ” —

HIRMAATTOTA WALTAJII MARI, 2025

CIR haala bifa daneessummaa haleellaa saalaa teekinooloojiiidhaan deggeramee aggaamamu Itoophiyaa keessaa jiru adda baasuu keessatti, fi haasaa jibbiinsaa saala qiyyaafate keessaa TFGBViin bifa tokko ta'uu qorannoo gadi fagoo geggeessuu keessatti bu'ura jabaa kaa'ee darbeera. Qorannoon CIR geggeesse, hubannoo gadi fagoo bu'a-qabeessa ta'e karaa af-gaaffii dandamattoota haleellaan saalaa irra ga'e waliin taasiseen, xiinxala ragaa qabiyyee miidiyaalee hawaasaa geggeesseen fi, akkasumas jechoota akeektuu haasaa jibbiinsaa karaa maddeen odeeffannoo hawaasaa banaa ta'aniin bocetti fayyadamee jechoota haasaa jibbiinsaa facaasan afaanota hedduu keessatti qorateera. Itti dabalees, CIR, afaanota buleeyyii Afiriikaa irratti mala qorannoo haaraa haasaa jibbiinsaa ittiin secca'an irratti barruu akkaadaamii maxxansuu dabalatee hojii qorannoo akkaadaamii geggeesseera. Ifaajeewwan kunneen waltajjiilee mariitii fi marii minjaalaa(gaaddisa marii) magaalaa Finfinnee keessatti taa'aman irratti dhaamsa yaada furmaataa duula dhiibbaa uumuu irratti duraan kennamani, akkasumas

leenjii garaagaraa kenneera. Akka ka'umsaatti, dhaabileen miti-mootummaa(NGOs) hedduun yeroo ammaa argannoon bu'aa qorannoo fi dhaamsota yaada furmaataa CIR dhiheesse [sagantaa](#) fi [imaammata duula dhimma koorniyaa](#) isaanii keessatti fayyadamaa jiru.

Hubannoo bal'aa ta'e caalmaatti argachuuf tti fufiinsaan qorannoon dabalataa dirreewwan miidiyaa hawaasaa kanneen biroo irratti akka godhamuufis qaamota dhimmi ilaallatu irraa waamichi dhiyaateera. Fakkeenyaaf, akka qaamoleen Itoophiyaa dhimiichi ilaallatu ibsanitti qorannoon bal'aan fuulduraaf miidiyaalee hawaasaa kan akka Tiiktookii fi Yuutuubii irratti akka barbaachisu eeraniiru- kunis barbaachisummaa isaan hawaasummaa irratti qabaniin cinatti ulaa ammallee gadi fageenyaan qoratamuu qaban ta'uu ibsuudhaan. Pirojektiin kun qaawwaa ragaa qorannoo(data gap) guutuu fi dhaabilee hawaasa siivilii fi maddisiistota imaammataa ga'oomsuuf abbala. Bu'aaleen qorannoo kanaa akka akeekanitti imaammatni to'annoo qabiyyee fooyya'aa ta'e keessattuu afaanota bakka bu'umsa gahaa hin argatiniif akka feesisu agarsiisu. CIR Qorannoosaa cimsee itti fufsiisuu fi Itoophiyaa keessatti qaamolee dhimmi ilaallatu gidduutti hirmaannaa waloo jajjabeessaa, hubannoo jiru fooyyessuu fi dhimma TFGBV irratti tarkaanfii jijjiiramaa qabatamaa ta'e akeekuudhaan dubartootaa fi shamarraniif dirree dijitaalaa nagummaan isaanii irratti mirkanaa'e akka qabaatan gochuuf ni dhama'a.

— “ —

Teekinooloojiin Qabatamaa
amma keessa jirruu fi Egereedha.
Nagaan akka itti fayyadamaniif
Namootaaf Dirree mijataa ta'e
uumuutu Nurra jira

— ” —

HIRMAATTOTA WALTAJII MARII, 2025

2.2 PIROJEKTICHI KAN KAAYYEFATU

- Itoophiyaa Keesaatti qorannoo dhimma TFGBV irratt mala argannoo raga bu'reeffate cimsuuf.
- Itoophiyaa keessatti dhimma teekinoolojiidhaan deegeramuun haleellaa koorniyaa dubartoota irratti aggaamamu irrati dhaabbilee mootummaa,

dhaabilee Mitimootummaa (NGOs), kaampaanota miidiyaalee hawaasaa, fi uummata bal'aaf hubannoo fooyya'aa qabsiisuuf,

- Rakkoo TFGBV akka fuaraniif dhaabbilee hawaasa siivilii fi dhaabilee mootummaa Itoophiyaa keessa jiranii dhaamsa yaadota furmaataa hojiitti hiikamuu danda'an gumaachuudhaan ga'oomsuu

2.3 GAAFILEE IJOO QORANNICHAA

Marii qaamolee Itoophiyaa keessaa dhimmi ilaalu waliin ta'aame hordofee, CIR qu'annoo shallagii baay'ina irratti hundaa'e (quantitative study) Feesbuukii, Teelegiraamii, fi X(Tuuterii) irratti taasise gara dirreelee miidiyaa hawaasaa lameen biroo: Yuutuubii fi Tiiktookii babal'iseera. Qorannoon kun dirree miidiyaalee hawaasaa kanneeniin walqabatee gaaffilee armaan gadii kan ilaalu ta'a.

1. Bifa (akaakuu fi miira): Haasaan jibbiinsaa saala qiyyaafatan 'akaakuu' fi 'miira' akkamii qabaatantu irra guddeessaan mul'ata?
2. Halleellaa dacha: wayita eenyumaan tikfamoon danuun qiyyaafatamanitti haasaan jibbiinsaa saala qiyyaafate garaagarummaa ni qabaata?
3. Garaagarummaa dirree : jibbiinsaa saala qiyyaafate miidiyaa hawaasaa is tokkorraa kaanitti garaagarummaa akkamii qabaata?
4. Hariiroo qabiyyee waliin qabaatu: haasaan jibbiinsaa saala qiyyaafate qabiyyee viidiyoo waliin hidhata akkamii qaba?

2.4 DAANGAA QORANNOO

Hojii isaa duraan jiru irratti babal'isuudhaan, CIR mala qorannoo baay'ina ykn haamma lakkoofsaan wal qabate agarsiisuu fi jechoota haasaa jibbiinsaa waliin hidhata qaban kan qu'annoosaa isa duraaniif boce qabiyyee Yuutuubii fi Tiiktookii gargaaramuudhaan garaa garaummaa dirree miidiyaalee hawaasaa gidduu jiru madaaleera. Sababa garaagarummaa bifa qindeeffama dirree miidiyaalee hawaasaa (kan akka viidiyoo fi waliin dubbii yaada koomentii keessaa) irraan kan ka'e , CIR, gaaffii ijoo qorannichaa dabalataa biroo hariiroo qabiyyee viidiyoo fi yaada qeeqaa ykn koomentoota abuuruuf oolu itti dabaleera.

Haala qabatamaa Itoophiyaa keessa jiruun haga dandaa'ame akka wal simatutti qorannoon kun hiikkaa haasaa jibbiinsaa [Mootummaan Itoophiyaa](#) 'labsii dhimma ittisaa fi xiqqeessa haasaa jibbiinsaa fi odeessa dogongorsaa' baase keessatti tarreessetti fayyadameera. Sababa hanqina leecalloo fi yeroo irraan kan ka'e, ammaaf afaanonni afur miidiyaalee hawaasaa Itoophiyaa kessaatti bal'inaan hojiirra oolan: Afaan Oromoo, Afaan Amaaraa, Tigiriffaa fi Afaan Inglisizii xiinxalaaf fo'amanii jiru. Qu'annoo gara fuulduraatiif godhamu afaanota dabalataa biroo irratti bal'isuu mala.

Haasaan jibbiinsaa koorniyaa qiyyaatu dubbii afaanfaajjessoo bifoote haleellaa koorniyaa teekinooloojiin deggeramanii aggaamaman ta'an, kan akka fayyadama jechoota fakkii yaadaa ykn haasaa kalaqaa jibbiinsa facaasan, viidiyoo iccitii saalquunnamtii haaloo ba'uuf maxxanfamanii fi qu'annoo namoota dhuunfaa

beekamtii qaban irratti taasifamuu dabalatee bifoote hedduu of keessatti hammata.

3. MALA QORANNOO

CIR qu'annoo isaa kan bara 2024 dhimma haasaa jibbiinsaa marsariitii hawaasaa gubbaatti koorniyaa qiyyaafate Itoophiyaa keessatti(Feesbuukii, Teelegiraamii fi X) irratti hojjete dirree miidiyaalee hawaasaa dabalataa lameen: Tiiktookii fi Yuutuubii itti dabalee jira. Madaalliin gulaalaa mala qorannoo haayyota akkaadaamii([academically peer-reviewed](#)) walfakkaataa ta'e dirree mmiidiyaalee hawaasaa hunda gidduutti wal madaalchisuu keessatti bu'aa madaallii akka guddisuuf hojiirra ooleera.

CIR, eddattoo(sample) poostota Tiiktookii fi Yuutuubii irratti qoodaman adda baasuuf akka tolutti tooftaa simsiisa jechoota akeektuu (keyword matching) fi moodela suuftuu haasaa jibbiinsaa fayyadamee jira. Hojiin funaansa ragaalee qorannoo kan raawaate gidduu baatii Fulbaanaa fi Mudde 2024 yoo ta'u poostonni sassaabaman garuu yeroo chaanaalonni ykn akkaawuntoonni sun banaman irraa eegaleeti. Gareen qorattootaa yaadota qabiyyee jalatti kennaman ykn koomentoota gaashaa fi galchuma isaanii adda bassun kallattii sadiyiin: akkaataa qiyyaafannoo haasaa jibbiinsaa, akaakuu haasaa jibbinsichaa fi miira haasaa jibbiinsichaatti qooduun ibsa itti kennaniiru.(Asii ilali: gola odeeffannoo dabalataa 7.3, pirootokoolii ibsa gaashaa fi galchuma jechootaa; ykn gola 3.1, daangaa wixinee yaadaa)

Tooftaaleen hubannoo nam-tolchee kan afaan ilmaan namootaa uumamaan dubbatan secca'uu fi xiinxalu(Natural Language Processing(NLP))iin akka qaama murteessaa tokkootti mala qorannoo keessatti bu'aalee xiinxaluu fi ragaalee qorannoo bifa barreeffamaan (textual) miidiyaalee hawaasaa irraa funaanaman hiikkoo itti kennuuf fayyadamameera. Malli kun jechoota akeektuu bocuu, dirree miidiyaalee hawaasaa irraa ragaalee qorannoo sassaabuu, fi dursa adeemsa ragaalee calleessuu kan akka carraa irra deddeebiin mul'achuu ragaaleetiif hojii keessaa haquu fi poostota sana iccitateessuu of keessatti hammata. CIR mala hubannoo nam-tolchee kan haasaa ilmaan namootaa secca'uu fi xiinxalau, NLP, jedhamu, haasaa jibbiinsaa akka adamsuuf hamma ta'e ofummeessuudhaan (partially automate) akka taasisuuf guuboo ragaa qorannoo kan Afaan Ingiliziitiif fayyadamuudhaan ibsa gaashaa fi galchuma jechootaa kan harka namaatiin hojjetameef calaluuf itti fayyadameera. Dhuma irratti, tooftaaleen NLP kunneen adeemsa hojii ibsa gaashaa fi galchuma jechoota haasaa jibbiinsaa tarreessuu kan harka namaatiin hojjetame wayita hojiirra ooletti jechoota haasaa jibbiinsaa agarsiisanitti mallattoo itti gochuu fi wixinee yaada rimee danaa isaa baasuu keessatti fayyadamamaniiru. Golootni armaan gadii toko tokkoon tartiibota kunneenii gadi fageenyaan ni ibsu.

3.1 DAANGAA WIXINEE YAADAA

CIR, daangaa wixinee yaadaa kan qorannoo marsaa duraanii keessatti fayyadame fooyyessuudhaan ruuqoolee ijoo haasaa jibbiinsaa : qiyyaafannoo, akaakuu, fi miira haasaa jibbiinsichaa sakkatta'uuf itti gargaaramee jira(fakkii 1 armaan gadii ilaali). Qabiyyeen tokko haasaa jibbiinsaa ta'uu fi dhiisuu isaa adda baasuuf “qiyyaafannoo jibbichaa” fi “akaakuu jibbichaa” ifatti mul'atu of keessaa qabaachuun isaa murteessaadha. Namootni ibsa gashaa fi galchuma jechoota sanaa namoonni adda baasaan(annotators), qabiyyeen tokko 'haasaa jibbiinsaa' ta'uu isaa kan ittiin ramadan qiyyaafannoon haasaa jibbiinsaa (eenyumaa seeraan tikfamoo garee kan akka saalaa) fi akaakuun haasaa jibbiinsa sanaa ifatti kan argamu yoo ta'e qofa. Itti dabalees, CIR sakkatta'iinsa miirotaa haasaan jibbiinsaa sun baatan xiinxala gabbataa akka uumuuf keessatti hammachiiseera.

Qiyyaafannoowwan haasaa jibiinsaa of keessatti haammataman kunneen Labsii Haasaa Jibbiinsaa fi Odeessa Dogongorsoo irraatti [Mootummaan Itoophiyaa](#) baase keessatti kan kan argamaniidha. Qorannichi haleellaa saala irratti qiyyaafate irratti kan xiyyeeffate haata'uyyuu malee, haleellaa dachaa ta'e (haasaa jibbiinsaa qiyyaafannowwan bifa daneessa of keessaa qaban kan akka koorniyaa fi sabummaa) dabalee sakkatta'ee jira.

Wixinee yaadaa keessatti 'akaakuu jibbaa' jechuun the tooftaa haleellaan sun itti fayyadame(kan akka 'yaaddowwanii'), yeroo ta'u 'miira' jechuun laallefannaa ykn miira afaan haleellaa sanaa('Lafafa' yookaan 'qoollifannaa saalaa'). Fakkeenyaaf, jibbi tokko bifa dhokatoo jechoota dubbii qolaa kan akka jechoota agiboo, ciigoo, yookaan baacoo(qishina)tiin daddarbuu mala. Toko tokkoon rammaddii kanaa (fakkii 1) armaan gadii keessatti hiikamee jira.

Daangaan wixinee yaadaa kun mala qorannoo utubuu, sansakkaa ibsa gaashaa fi galchuma jechootaa dabalatee, fi argannowaan bu'aa qorannootti hiikkoo kennuu keessatti akka qama murteessaatti fayyadeera. Waa'ee daangaa wixinee yaadaa qorannoo caalmaatti hubachuudhaaf, [gabaasa CIR 2024](#), irraa dubbisi. Daangaan wixinee yaada qorannoo kanaa haayyota gitaa akkaadaamiitiin kan gulaalamee fi [Barruu Riisoors foor Afiriikaan Indijiiniyes Laangu'eeji](#) jedhamu irratti maxxanfameera.

TARGET / PROTECTED CHARACTERISTIC (GROUP AND SUBGROUP)					
GROUP	DISABILITY	ETHNICITY	GENDER	RACE	RELIGION
SUB-GROUP	For example: Visually impaired Physically impaired	For example: Amhara Oromo Tigrayan	For example: Women and Girls Men and Boys	For example: Black White Asian	For example: Christian Jewish Muslim

TYPE OF HATE SPEECH				
CATEGORY	INSULT	THREAT	PRESUMED ASSOCIATION	ALLEGED INFERIORITY
DEFINITION	Offensive remarks or denigrating expressions.	Intimidation, incitement to hatred, violence, or a violation of rights.	with harmful personality traits, such as laziness or greed.	of social position, cognitive or physical ability.

SENTIMENT OF HATE SPEECH				
CATEGORY	OFFENSIVE	STEREOTYPICAL	MOCKERY	AGGRESSIVE
DEFINITION	Offensive remarks, demeaning or denigrating language. Associating the target with harmful or false personal traits, or suggesting the target's inferiority.	Text includes implicit or explicit references to stereotypical beliefs or prejudices about an individual/group with protected characteristics.	Mockery, satire or sarcastic messaging which targets a protected characteristic of the recipient and could be harmful.	Strong language that: physically intimidates, threatens or incites physical violence; or, which requests, suggests or promotes a violation of rights.

Fakkii 1: Daangaa Wixinee Yaada Qorannoo Sii Aay Aarr. Kunis akkuma pirotokoolii qaacessa ragaa keessatti goola 7.3 mul'atu caasaa qorannichaa fi wixinee qaacessa ragaalee gabbisa.

3.2 JECHOOTAA AKEEKTUU BOCUU

CIR afaanot afur (Afaan Amaaraa, Afaan Oromoo, Tigiriffaa, fi Afaan Ingilizii) keessatti [jechoota akeektuu](#) haasaa jibbiinsa kan akka saalaa, sabummaa, fi amantaatii agarsiisan 2058 bocee hojiirra oolcheera. CIR jechootni akeektuu kunneen hunda-galeessaan haala qabatamaa yeroo ammaa Itoophiyaa keessa jiru ni ibsa jedhee amana.

Jechootni akeektuu kunneen kan bocaman karaa deeskii qorannootiin(jechoot akeektuu haasaa jibbiinsaa dabalataa adda baasuu fi kan duraan jiru fooyyessuu), jechoota ijoo fi seenessoota karaa [af-gaafii gariin qinda'aa CIR boceen](#), fi karaa marii gaaddisaa ogeessota dhimmi ilaallatu waliin Adoolessa 2023, Finfinneetti

taa'ameen adda baasee jira. Tarreessi guutuun leecalloo kunneenii kutaa daballii ragaa qorannoo kanaa keessatti ni argamu. CIR, [jechoota akeektuu haasaa jibbiinsaa](#) wal fakkaatoo qorannoo haasaa jibbiinsaa teekinoolojiidhaan deggeramanii saala qiyyaafatan(TFGBV) Feesbuukii, Teelegiraamii, fi X qorachuu keessatti itti fayyadameera. Wanti hubatamuu qabu, jjechoota akeektuu haasaa jibbiinsaa keessaa tokko jiraachuun qofti barreefama tokko haasaa jibbiinsaa ta'uu isaa hin akeeku. Irra caalaa, poostota haasaa jibbiinsaa qabaachuu malan, kan boodarra harka namaatiin mallateefamanii calalaman adamsee akeekuuf oola.

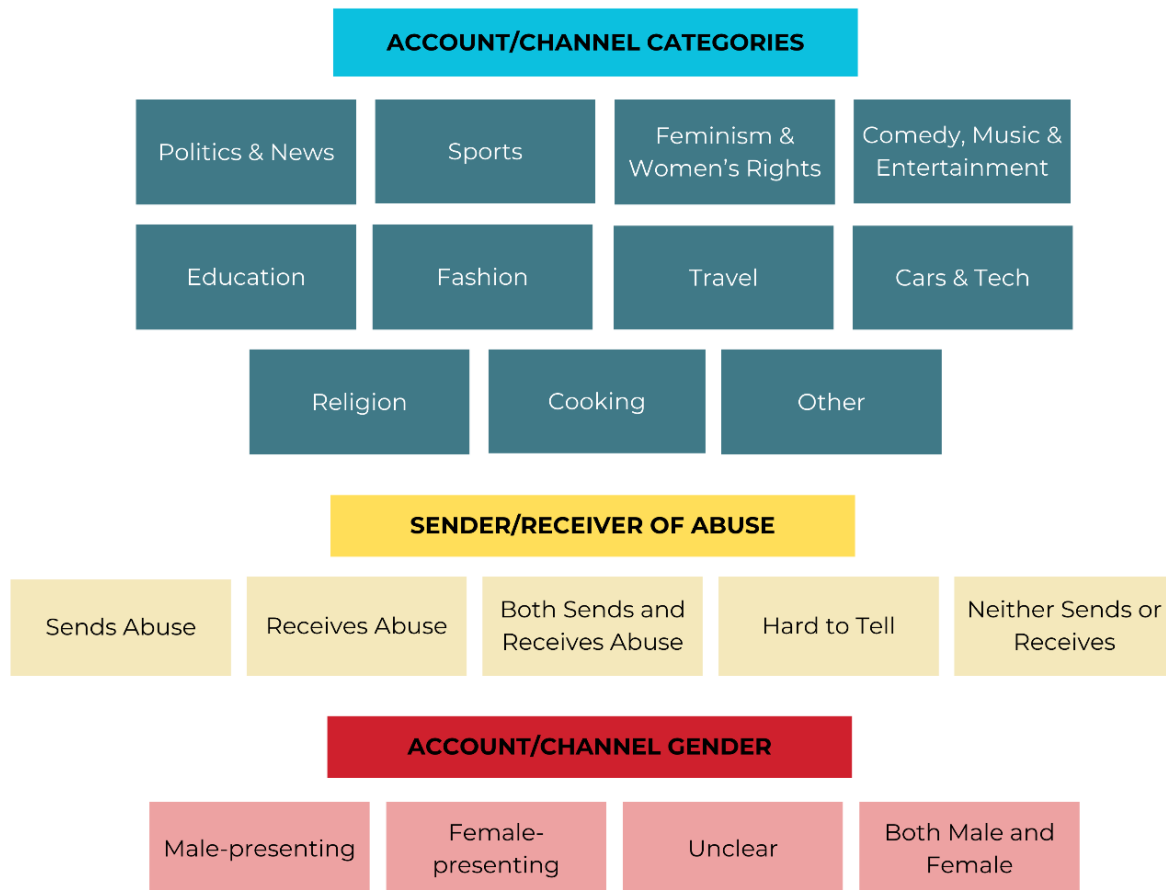
3.3 AKKAAWUNTOOTA ADDA BAASUU

CIR Chaanaalota Yuutuubii fi akkawuntoota Tiiktookii Itoophiyaa keessatti bal'inaan beekamaniifi dhiibbaa uuman akka calalaniif ogeessota miidiyaalee hawaasaa Itoophiyaa hirmaachiseera. Koomentooni viidiyoota chaanaalot' fi akkaawuntoota' kanarratti kennaman xiinxalaaf akka oolanitti qotamanii baafamaniiru.

RAMADDII AKKAAWUNTOOTAA

Ogeessotni miidiyaalee hawaasaa CIR chaanalotaa fi akkaawuntoota akka akka haala argama isaaniitti qoqqoodanii ramaddii itti kennaniiru. Kunis hariiroo gosa viidiyoota sanaatii fi koomentoota gidduu jiru hubachuuf dandeessiseera. Ramaddiiwwan chaanaalotaa fakkii 2 armaan gadii keessatti argisiifamaniiru. Sababa qabiyyeen maxxansa oonlaayinii turtii sa'atoota dhibbaan lakkaa'aman fudhataniif, gareen qorattoota keenyaa tokko tokkoon viidiyoo maxxanfamee kood godhee adda baasuu hin dandeenye. Kana gochuurra, qabiyyee Eddattoo (sample) viidiyoo chaanaalota yookaan akkaawuntootaa sanaa irratti sakatta'insa hunda hammataa ta'e fayyadameera. Ramaddiiwwan qabiyyee bifa danuu qabanis fo'amuu dandaa'aniiru.

Itti dabalees, koorniyaan abbaa chaanaalii yookaan akkaawuntii sana bakka bu'uun mul'atu sun **ergituu** yookaan **simattuu** aggaammii beekamaa ta'uu fi dhiisuu isaa gareen kun adda baaseera. Kunis kan ta'e akkaawuntootni haasaa jibbiinsaa facaasuu irratti hirmaatan kunneen isaanuma mataa isaaniitti bifti jibbaa adda ta'e aggaamamuuf dhiisuu isaa adda baasuuf mala uumuuf ture. Saalli koorniyaa abbaa akkaawuntii sanaa ibsuuf bakka bu'e dhugaa ta'uu fi dhiisuu isaa adda baafachuudhaaf CIR xiinxala kanarra fagoo ta'e hin geggeesine.

Fakkii 2: Akkaawuntootaa fi chaanaalota, CIR, ramaddiin qoqqoode.

3.4 FUNAANSA RAGAALEE QORANNOO FI ADEEMSA RAGAA CALLEESSUU

CIR eddattoo(sample) poostota Tiiktookii fi Yuutuubii irratti qoodaman adda baasuuf akka tolutti tooftaa simsiisa jechoota akeektuu (keyword matching) fi moodela suuftuu haasaa jibbiinsaa fayyadamee jira. Hojiin funaansa ragaalee qorannoo kan raawaate gidduu baatii Fulbaanaa fi Mudde 2024 yoo ta'u poostonni sassaabaman garuu yeroo chaanaalonni ykn akkaawuntoonni sun banaman irraa eegaleeti.

3.4.1 FUNAANSA RAGAA

YUUTUUBII

CIR maddeen odeeffannoo miidiyaa hawaasaa banaa ta'anitti kuusaa odeeffannoo kompiitaraa(python library) irraa koomentoota 160 chaanaalota Yuutuubii keessaa walitti qabee jira. Koomentoota viidiyoo chaanaalota Yuutuubii qorannoo kanaaf

kaadhimaman hunda keessaa baruun kun itti siqeenyaan harka 60-80% kan ta'an sassaabeera. Tooftaa kanatti fayyadamuudhaan CIR koomentii Yuutuubii 7,810908 ta'an funaaneera.

TIKTOOKII

CIR koomentoota akkaawuntii Tiiktookii 364 irraa funaanuuf akka isa dandeessisutti dirree maddeen odeeffannoo banaa irratti tooftaa 'madaallii banaa' kan odeeffannoo miidiyaalee hawaasaa hundaaf banaa ta'e irraa raga funaanuuf oolutii fayyadameera. Tooftaa kanatti gargaaramuudhaan, CIR koomentoota Tiiktookii 1,515,933 sassaabuu danda'eera. Tooftaan madaala odeeffannoo banaa koomentoota sassaabuu kan dandeessisu viidiyoota dhiheenya maxxanfaman 1,000 yeroo ta'u, akkasumas viidiyoo tokko jalaa koomentoota 10,000 qofa sassaabuuf nama daangessa. CIR daangeffamni kun xiinxala irratti hanqina uuma jedhee kan inn hin amanneef, akka CIR adda baafatetti viidiyoota guuboo odeeffannoosaa keessaa kan koomentoota 10,000 ol qabu tokkollee waan hin jiraatiniifi.

Akkuma koomentootni kunneen taatee darban yaada keessa galchuudhaan duubatti deebi'amnii direelee miidiyaa lachuutiif funaanaman, poostotni seerot imaammatoota dirreelee miidiyaa kanneenii cabsan fuula miidiyaalee kanarraa kaafamuu ni malu. Kana jechuun seenessootni oonlaayinii haleellaa geessisan kan silaa fakkis(sample) keesatti hammatamuu malan utuu hin dabalamini hafaniiru jechuudha.

3.4.2 ADEEMSA DURSA RAGAALEE CALLEESSUU

CIR ragaalee barraafamaa dheedhii xiinxalaaf qopheessuu fi hojii qindoomina caasaa dabalatee ragaalee caasessuu fi qindeessuu keessatti tartiibota dursa adeemsa calleessa ragaalee hedduu keessa darbee jira. Kunis qulqullina ragaalee oddeeffannoo fi amanamummaa moodeelota afaanii mirkaneessuu fi , akkasumas raga barreeffamaa keessaa yaada hubannoo gadi fagoo hiikkaa qabu duguuganii keessaa baafachuuf murteessaadha. Gochootni ijoo ta'an armaan gaditti tarreeffamaniiru:

HOJII BAREEFFAMA QULQULLEESSUU:

Ragaan qorannoo miidiyaalee hawaasaa irraa funaanamu yeroo hedduu yaada dhimmichaan wal hin qabannee fi sirrii hin taane odeeffannoo xiinxala yookaan hiikkoo bu'aa qorannoo wal xaxaa taasisu hedduu qabatee dhufa. Hojiin odeeffannoo raga qorannoo qulqulleessuu kan of keessatti hammatu:

- Akkaataa argamaa fi qindeeffama afaan fuula faayiloota suur-sagalee marsariitii hawaasaa gubbaa kan bifa qubeessa addaa qaban(Hypertext Markup Language(HTML)) barreeffamoota keessaa haquu. Mallattoolee HTML akeetuuwwan sooftweerii akkaataa applikeeshinoonni odeeffannoo tokko

ittiin fuula isaanii irratti agarsiisan, fi qubeeleen addaa ammo mallattoolee barreefama keessaa baakka buufamaniidha. Mallattooleen HTML fi qubeeleen addaa kunneen fuula marsariitiiwwanii caasessuuf yookaan bakka bu'iinsa akkaataa argama barreefama Sanaa mul'isuuf faayidaa haaqabatu garuu adeemsa calleessa raga barreefamaa keessatti bu'aa hin qabani.

- Dhimmoottatti xiyyeeffannoon addaa akka hin kennamneef qubeelee barreefamoota keessaa jiran hundumaa gara qubeelee xixiqqaatti jijjiiruu. Qubeelee barreefamootaa hundumaa qubeelee xixiqqaan barreessuun dhimmoota isaanii yaada keessa utuu hin galchin jechoota hunda haala walfakaataan keessumsiiisuuf gargaara. Akka ka'umsaatti, "aappilii", "AAPPILII" fi "AAPPilii" kan jedhu erga jijjiirameen booda "aappilii" kan jedhuun bakka buufama.
- Sirna tuqaalee keessaa haquu ykn bakka buusuu
- Imoojiiwwan xiyyeeffannoo harkisuuf yookaan ergaawwan barreefamaa sanatti miira dabalataa kennuuf waan fayyadaniif ammatti tartiibota kana keessatti barreefamoota keessaa hin haqamne.

Hojiin bareeffamoota qulqulleessuu tartiibota armaan gadii keessatti guuboo ragaalee qorannoo Afaan Ingilizii fi Afaan Amaaraa qofa keessatti hojiirra oolaniiru. CIR tartiibota kan hordofe koomentoota barreefamaa ramaddii haasaa jibbiinsaa akka sooftweeriin ofiin hojjetuuf yookaan aawutoomeeshiidhaaf qopheessee kaa'uuf ture. (gola 3.5 ilaali):

- Hojiin lakkoofsota barreefama keessaa haquu kanneen akka lakkoofsa guyyootaa, yeroo, fi odeeffannoo biroo jechootaan alatti bakka buufaman qulqulleessuu hojjetameera.
- Hojii jechoota ceesiftuu boqonnaa keessaa haquu (jechoota dhaabbatoo kan akka "fi","kan" fi " keessaa" jiran kan hammanatti hiikkaa adda ta'e hin hin qabne haqamaniiru)
- Gabaajewwanii fi jechoota kottoonfachiisaa gara barreefama guutuutti jijjiiruu. Gabaajewwanii fi jechoonni kottoonfachiisaa yeroo baayyee qabiyyee ergaa jechootaa miidhaa geessisan haguuguuf oolu. Kanaafis, jechoota bal'inaan hojiirra oolan kan bifa hedduun mul'atan gara bifa qeenxee tokkootti jijjiiruun haasaa jibbiinsaa adamsuu keessatti dandeettii moodeloota suuftuu sanaa ni foyyeessa.

3.4.3 XIINXALAA EDDATTOO (SAMPLE)

CIR koomentoota gutuu guuboo ragaalee keessa jiran mala eddattoo tasaatiin fayyadamee guuboo ragaalee qorannoo haala sirrii ta'een akka qoomuu fi bakka bu'utti eeddateera. Kunis ta'uu kan danda'e lakkoofsa koomentootaa wal madaalaa ta'e afaanota qorannichi irratti xiyyeeffate hunda keessattii fi, akkasumas jechoota akeektuu haasaa jibbiinsaa irratti hundaa'ee calaluudhaani.

3.4.4 ICCITEESSA RAGAA

CIR maqaa fayyadamtoota poostota keessatti eeramanii ulaagaalee naamusaa kan iccitii dhuunfaa namoota ragaan odeeffannoo isaanii qorannoo fi xiinxala kanaaf fayyadame tiksuudhaaf jecha maqaalee isaanii iccitessee jira. Kunis maqaa fayyadamtoota hunda (jechuunis jechi mallattoo “@” tti fufee argamu kamuu) jecha “MAQAAFAYYADAMAA” (“USERNAME”) kan jedhuun bakka buufameera.

3.4.5 RAGAA PIROOPOORSHINAALAWAA

Sababa mala eeddattoo xiinxalaaf fayyadamee irraan kan ka’e, erga ibsi ededa ragaalee sanatti kennameen booda(qaaceffama) ragaaleen sun gara hamma proopoorshinaalawaa ta’etti : hammi baayyina haasaa jibbiinsaa tokko tokkoon ramaddiiwwaniitiif dhibbantaan agarsiifsiiameera. Kunis garaa garummaan baayyina walii galaa guuboo ragaalee hajiraatuyyuu malee akaakuu fi miira haasaa jibbiinsaa waliin madaaluuf ni dandeessisa.

3.5 RAMADDII HAASAA JIBBIINSAA

Hojii hiikaa ededaa isa harka namtiin hojjetamuun dura haasaa jibbiinsaa adda baasuuf mala awutoomeeshiniitti gargaaramuun CIR ifaajee jiru hir’iseera. CIR moodela maashina afaanota barsiisuutti(jijjiirtota irratti hundaa’ee) fayyadame qindeessuu fi bobbaasuudhaan poostiin tokko haasaa jibiinsaa qabaachuu fi dhabuu isaa adda baasee ramaduuf itti gargaaramee jira. CIR qabiyelee haasaa mufachiisoo hin taane xiinxala isaa keessaa dhimbiibee baseera.

CIR tartiiba kanneen Afaan Ingiliziiti fi Afaan Amaaraatiif qofa hojiirra kan oolcheef sababa hanqina moodela shaakala duraatiif Tigiriffaa fi Afaan Oromootiif jecha. Kanarraa kan ka’e haasaa jibbiinsaa Afaanota Ingilizii fi Afaan Amaaraa keessaa adda baasuuf haala salphaa ta’e uumeera.

3.5.1 EDEDA IBSA JECHOOTAA BAASUU

Gareen CIR muuxannoo qaban hojii ibsa ededaa haasaa jibbiinsaa baasuu hojjetan(annotators) tartiiba ibsa ededa jechootaa (annotation protocol) hordofuudhaan koomentoota 17,082 harkaan ededa ibsaa itti kennaniiru(daballii 7.3 ilaali). Oggummaan xiinqooqa garee kanaa afaanota arfan qu’annoo kanaa: Afaan Oromoo, Afaan Amaaraa, Tigiriffaa fi Afaan Ingilizii keessatti hammatameera. Adeemsa wal fakkaataa garee xiinqooqa daneessa keessatti hordofuun CIR daangaa wixinee yaada keessatti haala ifaa ta’een hassaa jibbiinsaa, qiyaafannoo, akaakuu fi akkasumas miira haasaa sanaatti hiikka kennuun dhimma ijoo ture(gola 3.1 ilaali). Tartiibni kun daangaa wixinee yaada qorannoo kanaa fakkeenyaan hiikkaa kan itti kennuudha.

Applikeeshinii sooftweerii kan raga maddeen banaa ta'an irraa calleessuuf oolu doccano jedhamutti fayyadamuun ogeessoni ibsa ededaa koomentootatti tolchuun danaa haasaa jibbiinsaa kan akka qiyyaafannoota(saala, sabummaa, amantii, bifa fuulaa, qaama miidhamtummaa), akaakuu, akkasumas miira haasaa sanaa jechuun gadi fageenyaan ibsaniiru(gola 3.1 ilaali). Sababa aragama Ramadiiwwan haasaa jibiinsaas argama isaaniin alatti carraa filannoo danuu (fkn., kan akka haasaa jibbiinsaa balaafamaa, lafafa (qishinaa) addaan qooduuf karaa banananii jiru.

3.6 WALTAJJILEE MARI

CIR waltajiilee marii fi walga'iiwwan garaa garaa qaamaanis ta'e gama oonlaayiniitiin walitii fufiinsa baatii Hagayyaa fi Sadaasa 2024 akkasumas Amajjii 2025 Finfineetti qopheesse keessatti qaamota dhimmi ilaalu waliin marii taasiseera. Waltajiileen kunneen firii qorannoo dursaa fi seenessota jiran adda baasuuf mari'achuu fi yaada furmaata ta'an baruuf carraa uumee jira.

Waltajiilee marii kunneen keessaa dubartootni 60% fi 40% dhiironni kan hirmaatan yeroo ta'u, namoonni dhuunfaa kunneen oogummoota dhimma mirgootaan wal qabatan danuu kan akka mirgoota dubartootaa fi shamarranii, ogeessot dhimma haleellaa koorniyaa(kan dijitaalaa fi lafaratti) fi dhimma nageenya oonlaayinii bakka bu'uudhaan hirmaatanii jiru. CIR Itoophiyaa keessatti rakkoo kana haala kamiin qorachuu akka qabuu fi dhimma furmaataa irratti ogeessota dhimma kanaa hirmaachisee kallattii yaadaa garaa garaa irra fudhateera. Nageenyummaa hirmaattota waltajiilee marii kanneenii tiksuuf jecha mariin waltajiilee kun icciteefamaniiru.

3.7 HANQINOOTA QORANNICHA

Haala dandaa'amu kamiyyuu keessatti, CIR, hanqinoota mala qorannoo fi bu'aa qorannichaa mudatan kamiin hir'isuudhaaf tarkaanfilee fudhateera. Haata'u malee, dhimmootni gaditti tarreefaman, kan akka leecalloo, haalli qabatamaan, yookaan hanqinoonni bu'aalee yaada keessa galfamuu qabu.

AFAANOTA

Itoophiyaa keessatti afaanota 80 oltu dubbatama. Akkuma afaanonni hundi kunneen miidiyaalee hawaasaa irratti bakka bu'ummaa hinqabanne, sababa hanqina leecalloo fi danqaa yeroo irraan kan ka'e afaanonni afur qofti qu'annoo kanaaf filatamaniiru. Kana irraa ka'uudhaan, afaanonni afur miidiyaale hawaasaa gubbatti bal'inaan fayyadamaman: Afaan Oromoo, Afaan Amaaraa, Tigiriffaa fi Afaan Ingilizii qu'annoo kanaaf filatamaniiru. Kanaafuu, argannon firii qorannaa kanaa dubbattoota tokko tokkoon afaanota afuran miidiyaalee hawaasaa bakka

bu'u. Kanaan alatti, afaanota afur irratti qu'annoo geggeessuun leccalloo guddaa, qorattoota oogummaa muuxannoo qaban kanneen afaanota, haala qabatamaa hawaasaa akkasumas xiinxala miidiyaalee hawaasaa waliin hidhata qaban bobbaasuuf baajeta guddaa nama gaafata. Qu'annoowwan gara fuulduraa mala qorannoo CIR kana hojiirra oolchuun qu'annoo walfakkaataa afaanota kanneen biroo irratti geggeessuu danda'u.

FUNAANSA RAGAALEE

Maloonni sassaabbii ragaalee qorannoo CIR naamusaa fi qajeelfama fayyadama tokko tokkoo dirree miidiyaalee hawaasaa sanaan wal kiphisiisuun tolfamaniiru. Akkkuma barbaachisummaa isaatti, malli kun baayina ragaalee qorannoo hammaan garaagara ta'an tokko tokkoon dirreewwan kanarraa funaanamaniiru. CIR haasaa jibbiinsaa saalaa hammaa fi bal'inaan inni qabuun Yuutuubii fi Tiiktookii waliin hin madaalchifne. Kana gochuurra, tooftaa madaalchisa hammaa wal qoomaa ta'e (proportional data) fayyadamuun akaakuu fi miirota haasaa jibbiinsaa tokko tokkoon dirreelee sakatta'eera.

Sassaabbii ragalee kan marsaa duraa irratti koomentootni Tiiktookii afaan Tigiriffaa irraa funaanaman kanneen afaanota sadeenii gaditti hammaan xiqqaa ture. Tarii CIR akkaawwuntoota koomentii afaan Tigiriffaan kennanii baay'na ga'aa ta'e hin sassaabne ta'innaa jechuun hojiin dammaqinaan akkaawwuntoota dabalataa irra deebi'anii funaanuu hojjetameera. Haata'u malee, ifaajeen kun hagas mara raga dabalataa guuboo ragaalee Tigiriffaa keessatti lakkoofsa ragaalee ol kaasu fiduu hin dandenyee. CIR eddattoowwan hammaan wal qooman guuboo ragaalee tokko tokkoon afaanotaa irraa fudhatee yeroo madaalutti qu'annicha keessatti haalli kun bakka bu'uumsa ragaalee afaan Tigiriffaa irraatti dhiibba kan qabaatu hin taane. Hanqinni koomeentii Tiiktookii afaan Tigiriffaa keessatti argame tarii haala qabiyyee Tiiktookii kan yeroo ammaa jiru calaqqisiisuu kan malu yoo ta'u, dhimmi kun guuboo ragalee Yuutuubii irratti dhiibbaa fide hin qabu. Hirmaattotni waltajjiilee marii dhimma kana irratti yaada kennan keessatti kun bu'aa hanqina konneekshinii intarneetii daanga'aa ta'uu fi haala bu'uraalee misoomaa Tigiraay keessaa akkasumas fayyadamni Tiiktookii daataa interneetii guddaa ta'e barbaaduu irraa maddu dabalatee ta'uu eeraniiru.

Argannowwan bu'aa qu'annoo kanaa kan qu'annoo duraanii waliin madaaluudhaaf, xiinxalli mala qorannoo ergaa barreefamaa fi af-dubbii(textual analysis) koomentoota Tiiktookii fi Viidiyoowwan Yuutuubii irratti geggeefameera. CIR gosoota qabiyyee fayyadamaan sun qoodu murteessee ramaduuf akka tolutti tokko tokkoon chaanaalotaa yookaan akkaawwuntootaa kan sakatta'e yeroo tau,haata'u malee tokko tokkoon qabiyyee guutuu viidiyoo xiinxaluudhaaf yeroo dheeraa waan fudhatuuf viidiyoo guutuu hin xiinxale. Qorannowwan gara fuulduraa qabiyyeelee tokko tokkoon viidiyoo keessaa qorachuu ni malu.

CALLEESSA RAGAALEE

Guuboo ragaalee qorannoo eddachuun dursa, CIR moodela barsiisa dursa shaakala afaanii(gargaarsa sooftweero taatiin) tti fayyadamuudhaan poostota moodelichi ramaddii 'jibba miti' jechuun itti keenne , CIR guuboo ragaalee keessaa haasaa jibbiinsaa argatee xiinxaluuf carraa banutti fayyadamee kessaa aramee baaseera. Sababa hanqina moodelota shaakala dursaa kan Afaan Tigiriffaa fi Afaan oromoo irraan kan ka'e, tartiibni dursa adeemsa ramaddii kun addatti poostota Afaan Ingilizii fi Afaan Amaaraa keessaaf qofa hojiirra oolaniiru.

Moodelli shaakala duraa kun kan hafe hammi tokko ragaaleen ibsa ededaan tarreefaman duraan qopheefaman guuboo ragaalee keessaa afaanota kanneeniif moodeloota shaakilsuuf ragaan ga'aa ta'e waan hin jirreefture. Haata'u malee, ragaalen guuboo caaseffama ededaa CIR ammatti itti gargaarame kun qu'annoo gara fuulduraa keessatti moodela shaakalaa afaanota kanneeniif qopheessuu keessatti gumaacha gochuu danda'a. Dabalataanis moodeloonni shaakala duraa kunneen haasaa jibbiinsaa dirree miidiyaalee hawaasaa gubbaa adda baasuu keessatti dandeettii awutoomeshinii guddaa uumu. Kunis, dirreelee gubbaatti hojii to'annoo qabiyyee miidiyaalee hawaasaatiifi, akkasumas afaanota gara garaa keessatti haasaa jibbiinsaa hir'isuuf karaa banuu danda'a.

ULAAGAA BU'URAA HAASAA JIBBIINSAA

Pirotokoolii caaseffama ragaalee hojiirra oolchuu irratti ejjennoo jabaa ta'e qabaachaa, wayita qindoomina guuboo ragaalee mirkaneessuuf hojjenutti, qabiyyeen jibbiinsa of keessaa qaban sababa odeeffannoo galumsaa fi haala qabatamaa lafa jiru ga'aa dhiyeessuu hanqachuutiin yookan shakkisiisoo ta'uurraan kan ka'e ragaa keessaa ni baafamu jechuudha. Fakkeenya, poostonni qabiyyee haleellaa qaban yookan jechootni arrabsoo hedduun garuummoo qiyyaafannoo eenyummotaa tikfamoo ifatti adda baasuun danda'amu hin qabne , guuboo ragaalee keessaa ni baafamu. Qu'oonnowwan gara fuulduraa haasaa onlaayinii gara qarqara haasaa jibbiinsaa jiru irratti hubannoo gadi fagoo bifoote jijjiiramoo qabiyyee haleellaa qaqqabsiisanii ballaa ta'e kennuu irratti bu'aa guddaa.

Dabalataanis, qorattoonni haasaa jibbiinsa siyaasaa dirree miidiyaalee Itoophiyaa irra baayyinaan jiraachuu kan hubatan ta'ee, sababa ulaagaa hiikkaa haasaa jibiinsaa mootummaan Itoophiyaa tarreesse waan hin guunneef keessaa hambifamaniiru. Haaluma wal fakkaatuun, poostonni dhaabbilee miidiyaalee kan akka " ESAT diina uummata Oromoo isa lffaadha" jechuun irratti qiyyaafatan hedduu ta'anis, hiikkaa quubsaa haasaa jibbiinsaa jechisisuu danda'u addatti namoota dhuunfaa kan akka gaazexeessitoota irraatti kan qiyyaafatan ta'an irraa

kan hafe, ulaagaalee ittiin hammachiifaman waan hin qabneef keessaa baafamaniiru.

HIKKAA LAMA QABACHUU AFAANII

Danqaa guddaa mul'ataa qorannoo kana kan ta'e hiikkaa lama qabaachuu jechoota tokko tokkoo yeroo ta'u, kunis koomentiin tokko haasaa jibbiinsaa of keessaa qabaachuuf dhiisuu isaa murteessuu keessatti haala wal xaxaa uuma. Akka fakkeenyaatti, jechi Afaan Ingilliffaatiin "bitch" " sagaagaltuu" jecha jedhu kan bakka bu'u, dhaabbataadhaan akka jecha arrabsoo saalaatti kan fudhatame yoo ta'u, kun yeroo tokko tokko hiikkaa poozatiiva kan akka "Go bitch" " deemi hintalo" ykn " Queen of bitch" " Giiftii dubartii" ni qabaata. Bifoonni haasaa dhokatoo akkanaa murteessummaa guddaa qabaachuu hiikkaa galumsaa ykn aadaa qabatamaa hawaasa dubbii sanaa adda baasuun, gati-qabeessummaa gosa qoraannoo akkamtaa fi bu'aa oogummaa caasessitoota ragaalee qorannoo ragaa oddeeffannoo irratti hundaa'e gegeessuu keessatti murteessaa ta'uu agarsiisa.

ODDEEFFANOO SIRRII ADDA BAASUU & DHIIBBAA DIYAASPOORAA

Guuboon ragaalee Tiiktookii guutummaa guutuutti kan walitti qabame akkaawuntoota lthoopiyaanotaa irraa yeroo ta'u; haata'u malee, hedduun akkaawuntoota kanaa 'ltoophiyaanota' jedhamuun adda haa baafaman malee, carraan abbootii akkaawuntoota kanaa ltoophiyaanota diyaaspooraa ta'uu isaanii ni jira. CIR ragaalee kana xiinxalee fi akkasumas akkaawuntoota diyaaspooraa ta'an adda baasuudhaan eddattoo keessaa haqee jira. Kun qabiyyee ragaalee afaan Ingiliffaa keessatti addatti mul'ateera. Akka ragaaleen agarsiisanitti dhiibba-uumtonni kunneen hedduun isaanii dhimmoota siyaasaa biyyoota kaneenii irratti yaada kennatanitti irratti hundaa'uun biyyoota akka US, Kaanaadaa, fi Faransaay keessaa kan jiraatan ta'uun adda baafamaniiru. Fakkeenyaaf, koomentootni hedduun akka agarsiisanitti taatee koomeediyaaniin Ameerikaa, Katii Griiffiin, suuraa ofii kan fuula sobaa Perezedaantii Ameerikaa Doonaald Traam ofirraa qabu maxxanseen kan walqabate ture. Haaluma wal fakkaatuun koomentiin waa'ee nama siyaasaa beekamaa Ameerikaa dhiibbaa uumuun beekamu, Haarii Siissan, hariiroo ltoophiyaanotaa fi nama beekamaa Ameerikaa kana walitti hidhuun mul'ateera. CIR guuboo ragaalee isaa kana irraa deebi'ee fooyyessuudhaan jechoota kan akka: Trump, walz, Harry, JD, Vance, Vivek, Demcrats, fi Demonrats" jedhan keessaa haqee jira. Poostonni kunneen guuboo ragaalee keessaa haquudhaan oddeeffannoo sirrii ta'e qofti akka hafu taasiseera.

4. BU'AALEE QORANNOO FI IBSOOTAA ISAANII

Itoophiyaa keessatti haasaa jibbiinsaa Koorniyaa irratti qiyyaate irratti xiinxala CIR duraan hojjete irratti dirree miidiyaalee hawaasaa lama: Yuutuubii fi Tiiktookii itti dabaluudhaan qorannoon kun haasaa jibbiinsaa teekinooloojiiidhaan deggeramuun saala irraati xiyyeeffate(TFCBV) irratti hubannoo gadi fagoo ta'e argamsiisuu irratti kaayyefata. [Qorannoo CIR duraan hojjete](#) irratti gabbisuudhaan, qorannoo kun **akaakuu haasaa jibbiinsaa** dubartootaa fi ijoollee durbaa mudatan (gola 4.2) irratti xiyyeeffatee, tooftaa barreeffamaa aggaamtoonni itti garagaaramanii fi miirota haasaa jibiinsaa sana duuba jiran- kan akka **mufaasisoo, moggeessoo, balaafamoo**, ykn **lafafoo**(qishinoo) ta'uu fi dhiisuu isaanii adda baasuu irratti xiyyeeffata. Itti dabalaanis, CIR haleellaa dubartaa fi ijoolleen durbaa keessumsiiisan kanneen dhiirota(ga'eessota) fi ijoollee dhiiraa irratti aggaamaman, guuboo ragaalee keessaa waliin wal madaalchisee ilaaleera(gola 4.3 ilaali).

Akkasumas, wayita dubartootnii fi ijoolleen durbaa sababa koorniyaa isaaniitiif qofa utuu hin ta'in akkasumas eenyummeta seeraan tikfamoo biroo kan akka sabummaa ykn amantii dabalatutti haleellaan akkamiin bifa jijjiirata isa jedhu hubachuudhaaf, CIR akkaataa bifa **daneessummaa haasaa jibbiinsaa** (gola 4.4) haleellaa dacha qaban qoratee jira. **Qiyyaafannoo jibbiinsaa** kanneen biroo itti dabaluudhaaf akka tolutti guuboo ragaalee bal'isuudhaan wayita dubartootaa fi ijoollee durbaa irratti qiyyaafatan yookaan yeroo namoota dhuunfaa irratti sababa sabummaa, amantii, yookaan eenyummaa sanyii bifaa(coraa gogaa qaamaa) (gola 4.5) irratti haleellaan aggaamaman akkamiin ibsamu isa jedhu ilaaluuf wal bira qabee madaaluuf danda'eera.

Kanarra darbee, CIR haasaa jibbiinsaa argama ruuqoo qabiyyee (gola 4.6) garaa garaa (genres) isaaniitiin xiinxalee irratti, qabiyye-uumtota miidiyaa hawaasaa saala dhalaa fi dhiiraa ta'aniin wal qabatee akkaataan aragmaa saala irratti hundaa'e haleellaa akkaataa adda addaa qabaachuu isaanii xiinxala isaa keessatti adda baaseera.

Waltajjiilee marii ta'aman irratti hirmaattonni muuxannoo Tiiktookii fi Yuutuubii irratti qaban wayita ibsan hubatame irraatti akkaataa bifoote dirreelee sanaatti haasaa jibbiinsaa qooduu keessatti hirmaachuu isaaniitti miirri akka itti dhaga'aame hubatameera. Iddoo fi haala ta'ii kanaa akka ibsutti, gara guuboo ragaleetti seenuun dura, xiinxalichi argannowan armaan gadii(Gola 4.1) kaa'eera. Hubannoon qu'annoo CIR duraanii irraa argame, akkasumas argannowwan afagaaffii, marii minjaalaa, fi mariiwwaan gaaddisaa taa'aman irraa argaman xiinxala qorannoo kanaa gadi fageenyaan dabalani gabbisaniiru. Xiinxalli itti aanu, guutummaa guutuutti madaala iskeelii irraatti hirkachuurra, tooftaa ragaalee hammaan wal qoomsisuu(proportional data) akkaataa bifa ykn uumama haasaa jibbiinsaa fi senessootaa irratti xiyyeeffatuuf fayyadameera.

4.1 DIRREELEE

Mariin waltajjiilee irraa argame akka agarsiisutti Tiiktook fi Yuutuubii irratti haleellaan bifa adda ta'een mul'atu kana sababoota garaagarummaa kanaa akeekeera. Yaadotni gola kana keessatti dhiyaatan kunneen kan hirmaattota waltajjiilee marii yeroo ta'u CIR addatti ofii isaatii waan mirkaneesse hin qabu.

Hirmaattonni akka himanitti, akkaataan qindoomina Tiiktook qoqqoodinsa kan fanfansu yeroo ta'u, akkaataan ijaarama Yuutuubii ammoo miira ilaalcha siyaasaan deggeramee haleellaa sabummaa fi saalaa kan jajjabeessu akka ta'e yaadota isaanii irraa hubatameera. To'annoo abiiyyeelee miidiyaalee hawaasaa irratti amantaa dhabuun, jijjirama imaammata dhimma to'annoo qabiyyeelee tibbanaa, fi haala salphaan dirreelee hunda irratti qoodaminsa qabiyyee akka akeekutti tarsiimoonni dirree miidiyaalee hawaasaa hunda hammatanii fi kan addatti, mata mataatti dirreelee ilaallatan haleellaa oonlaayinii qolachuudhaaf dubartootaa fi haawaasota moggeeffamoo dhaaf temjii mijataa uumuufiidhaaf barbaachisuu isaa mul'isa. Qajeelfamoonni haasaa jibbiinsaa qolachuuf ka'amanii haajiratan malee, hojiirra oolmaan isaanii ammallee laaffataa ta'uun itti fufee jira-kanaafis dirreelee kanarraa tarkaanffii jabaan fudhachuun irraa eegama.

4.1.1 TIIKTOOKII

Hirmaattonni waltajjiilee marii haasaan jibbiinsaa hammaataa fi qabiyyee balaafamoon Tiiktookii irratti akka qoodamaa jiru yaaddoo guddaa ta'uu ibsaniiru. Tiiktookii, akka dirree miidiyaa miidha-qabeessa guddaa tokkootti ibsuu dhaan, bakka haleellaan sadarkaa ol-aanaa ta'e itti raawwatu, kan haasaan jibbiinsaa, qabiyeen saalaan walqabatan, fi yaaddoon haleellaa qaamaa guddaan irraa aggaamamu ta'u hirmaattonni kunneen ibsaniiru. Dubartootaa fi falmitoota mirgoota namoomaa biratti Tiiktookiin dirree miidiyaa hawaasaa bal'inaan fayyadamamu ta'ee, akka hirmaattonni jedhanitti, diiree miidiyaa hawaasaa biroo waliin yeroo wal bira qabamee ilaalamu haleellaan dirree kana gubbaa jiru yeroo hedduu dhuunfaadhaanii fi kallattiidhaan kan aggaamamu ta'uu himaniiru.

AKKAATAAN IJAARAMA TIIKTOOKII QOODAMINSA FANFANSA

Itoophiyaaa keessatti Tiiktookiin diree ilaalchi qoqqoodinsaa irratti oofamu isa guddaadha. Wayita hojiin ibsa danaa caasaa ragaalee (data labelling) harka namaatiin hojjetame tti, haasaan yaada qajeeloo ta'an of keessaa qabanii fi tumsa jaallummaa akeekan kan akka "Akkasi malee, giifti" fi "jabaadhu mucayyo" jedhan hedduun jiraachuu CIR adda baafateera. Haala wal fakkaatuun haasaan jibbiinsaa jajaabaa fi kan namummaa baasuun akka darsaatti tuffachiisoo hedduu ta'anis akkasuma turaniiru. Hirmaattonni waltajjiilee marii akka jedhanitti akkataa ijaaramsa Tiiktookii kan akka kennaa onnachiiftuu qabiyyee qoqqoodinsaa hordoftoota ofiitti harkisuuf akka oolan ibsu. Dubbi-qortoonni Tiiktookii hedduun qabiyyee yaada nama hatu, yeroo baayyee kan wal dha'aa ta'e, uumuudhaan,

baayyina dhaggeefatoota isaa dabaluu irratti yeroo xiyyeeffatan, bifoote miidhaa dirree kanaa ni hammeessu. Kanarraa ka'uudhaan, hirmaattonni akka jedhanitti dubbi-qortoosni Tiiktookii qoqqoodoo fi mufaasisoo ta'uu kan dable yeroo ta'u, qabiyyee fi koomentoosni akkanaa kunneenis ballinaan fudhatamummaa aragachaa dhufeera. Fakkenyaaf, qabbiyeen haasaa dhiirataa moo dubartoota jechuun bifa wal madaalchisuun dhiyaatu, jibbiinsa kan jajjabeessuu fi ilaacha mogeessa saalaa miidhaa fidu babal'isa. Itti dabalees, irra deddeebiidhaan qabiyyeen bifa baacootiin Tiiktookii irratti dhiyaatan mataan isaanii qoosaa yaada jibbaa of keessaa qaban, kan ilaalchota qoollifannaa saalaa amaleeffachiisan facaasu.

Hundaa olitti, sirnakkoo qabiyyee Tiiktookii akka qama yeroo tokkotti qoodinsaa fi tokummaa jajjabeessuu ta'e tokkotti ibsaniiru.

4.1.2 YUUTUUBII

Hirmaattonni waltajjiilee Yuutuubiin odeeffannoo sabaa (misinformation), odeeffannoo dogongorsaa(disinformation), fi duula maqa-balleessii, keessumaa namoota beekamtii hawaasaa qaban irraatti xiyyeeffatu keessumsiiisuu irratti saaxilamaa ta'uu tilmaamaniiru. Qabiyyeen Yuutuubii yeroo baayyee haasaa burjaajii siyaasaa laalessu kan haleellaa balaafamaa fi aggaammii miidha-qabeessa ta'ee namoota hawwasa biratti dhageettii qaban irratti qiyyaafatu of kessaa qabu qabatee akka dhufus yaadachiisanii jiru.

YUUTUUBIIN HAASAA JIBBIINSAA SIYAASATTI HAQAAQAME, SABUMMAA FI SAALA QIYYAAFATE GUDDAA KEESSUMSIISA.

Akka walii galaatti, CIR qabiyyee haasaa jiinsaa sabummaa fi saalaa qiyyaatee fi caalmaatti miira siyaasaa of keessaa qabu Yuutuubii irra jiraachuu adda baafatee jira. Haala argama uumama isaaniitiin dirreelee kanneen biroo caalaa haga tokkoo jibboonni kun bifa balaafamaa yookaan yaadessaa ta'e qabu. Akka hirmaattonni waltajjiilee marii ibsanitti, qabiyyeen Yuutuubii gubbii jiran bifa dheeraa ta'een dhiyaachuu danda'uunsaa haasaa gadi fagoo fi bal'aa kan aggaammii caalmaatti laalessaa ta'e akka fidu amantaa qaban ibsaniiru. Bifti siyaasummaa haasaa jibbiinsaa kun yeroo hedduu ilaalchi cichaa ta'e kan sabummaa yookaan seenessi koorniyaa irratti xiyyeeffate gadi fagoo ta'e akka uumamu karaa bana. Fakkeenyaaf, haasaan miira siyaasaan culullufamee fi, sabummaa fi saala irratti aggaamamu namoota hawaasa keessatti beekamtii qaban kan akka, Abiyyi Ahimad, Shimallis Abdiisaa, akkasumas Beetii show irraa Beetii irratti qiyyaafatu, fi Adaanech Abeebbe qiyaaafate jiraachuu CIR adda baafatee jira.

Maaliif akka aggaammii laalessaan sadarkaa ol'aanaa ta'e kun jiraachuu akka danda'e yeroo gaafatamanitti, hirmaattonni waltajjiilee marii, Yuutuubiin sababa qabiyyee miirawaa fi odeeffannoo sobaaf nama kakaasuun guute dirree kana iraatti dhiyaatuuf ta'uu eeraniiru.

4.1.3 FAYYADAMUMMAA DIRREE

Akkuma qaqqabiisi dirree miidiyaalee hawaasaa hudi wal qixa hin taane, hirmaattota irraa yaada ka'e irraa akka hubatametti garaa garummaan naannoolee magaalaa fi baadiyaa giduu jiru fayyadama Tiiktookii fi Yuutuubii irraatii sababa viidiyoo tamsaasuudhaaf hammi daataa interneetii guddaa ta'e barbaachisuuf qoqqoodinsi fayyadamummaa gudaan dirreelee kanartti mul'ataniiru. Dabalataanis, nannoleen biyyattii tokko tokko-keessumaa kanneen reefuu wal-dhabiinsa ittifufee jiru irraa dandamachaa jiran-addaan ciccitiinsa interneetii fi bu'uraalee misoomaa interneetii irratti miidhaa ga'een hubamuu irraan kan ka'e qaqqabiinsa interneetii daanga'aa ta'eef saaxilamoodha.

4.1.4 TO'ANNOO QABIYYEE

Akka bu'aan deebii hirmaattota waltajjilee marii irraa argame ibsutti, fayyadamtoota Tiiktookii harka 93% fi Yuutuubii harka 87% ta'an dirreelee kana gubbaatti haasaa jibbiinsaa arguu isaanii kan himan yoo ta'u, kanneen keessaa, duraa duubaan, harki 47% fi 40% ta'an qofti dirreelee kanneeniif qabiyyeelee kana kan gabaasan ta'uun hubatameera. Kanneen hafan, yookaan kan 'homaa hin goone' ykn kan 'hiriyoota isaanii quba qabaachisa' akka ta'e barama. Marii akkaataa qabiyye miidhaa qaban gabaasuu fi dhimma to'annoo qabiyyee bal'aa ta'e irratti taasifame irraa yaadonni kanatti aanani tarreefaman: kan akka to'annoo qabiyye laafaa, to'annoo qabiyye irratti amantaa dhabuu, dhiphachuu dirree ciivikii Itoophiyaa, fi dhiibbaa dirreedhaa direetti faca'insa qabiyyeefaa kaafamaniiru.

LAAFINNI TO'ANNOO QABIYYEE, AMANTAA IRRATTI DHABUU DHALE

Yaaddoon irra deddeebiidhaan waltajjilee marii kanneen irratti ka'aa ture dhimma laafina to'annoo qabiyye dirreelee Tiiktookii fi Yuutuubii ilaalchisee ture. Akka hirmaattonni tokko tokko ibsanitti qabiyyeeleen balaafamoon gabaafaman yeroo hedduu dirreelee irraa kan hin haqamne, fi kan ka'e sababa dirreeleen miidiyaa kunneen tarkaanfii fudhachuu dhabaniif jecha amantaa dhabuu irraan kan ka'e hirmaattonni tokko tokko guutummaa guutuutti siruma gabaasuu dhaabuu isaanii himaniiru. Warrumti qabiyyeelee balaafamaa itti fufiinsaan gabaasaa jiranillee miirri nuffii gabaasuu dhaabuuf yaachisu keessa isaaniitti guddachaa dhufuu ibsaniiru. Hirmaatoon tokko akkaawuntiin Tiiktookii isaanii buttuudhaan butamee eenyumaa biraan bakka buufamuu CIR tti himaniiru. Hirmaatoon kun dhimma kana dirree Tiiktookii kan gabaasan yoo ta'u ergaan barreefamaa isaan qaqqabe akkaawuntiin kun imaammatta qajeelfamaa cabse tokkollee kan hin qabne kan ibsu akka ture dubbatu. Akkaawuntiin butamee eenyumaa biraan bakka buufame kun hamma yeroo waltajjii marii Amajjii 2025 tti tamasaasa kallattii irra akka jiru beekameera.

Hirmaattonni danuun qabiyyee akka malee hamaa ta'e yookaan qabiyyee dhimma gocha saalaan wal qabate Tiiktookii irratti gabaasuu isaanii fi deebiin " qabiyyeen sakattaa'aa fi dhiyaate kun imaammata qajeelfama hawaasa fayyadamaa keenyaa kan hin cabsine ta'ee argameera" jedhu isaan qaqqabuu dubbataniiru. Haalli kun gaarii akka hin taane amantaa hirmaattota hundaa ture. Kunis, imaammanni isaanii yookaan tooftaa sakkatta'iinsa qabiyyee dirreelee kanneenii rakkoo guddaa qabaachuu akeeka. Hirmaattonni marii kanaa dirreeleen kunneen meeshaalee sirrii yookan human namaa ga'aa ta'e to'annoo qabiyyeele afaanota Itoophiyaa keessaa oonlaayinii jiran ittiin to'atan akka hin qabne ta'uu akka amanan ibsaniiru. Kun ammoo to'annoo qabiyyee dirreelee irratti amantaa dhabuu fideera.

DHIIBBAA FACA'IINSA QABIYYEE DIRREELEE GIDDUU

Sababa mata mataatti karaa adda ta'een hojjetaniif jecha waa'ee dirreelee kanneenii isa tokko kaan irraa adda baasanii qofa qofaatti ilaaluun baayyee barbaachisaa akkuma ta'e, hirmaattonni waltajiilee marii dhimma faca'iinsa qabiyyeele jibbiinsaa dirree isa tokko irraa kaanitti daddarbuun of daneessaa deemuu irratti yaaddoo qaban ibsaniiru. Qabiyyeen miidhaa qaqqabsiisu Tiiktookii fi Yuutuubii irraa madde tokko haala salphaa ta'een dirreelee biroo kan akka X, Instaagiraamii, Feesbuukii, fi Teelegiraamii irratti yookaan faalla kanaatiin qoodamuu ni danda'a. kunis jabinaa mala to'annoo qabiyyee tokko tokkoon dirreelee irra jiru daangessuun, akkaataa hunda hammateen sirnakkoo oonlaayinii hunda irratti qabiyyee miidha-qabeessa taliiguuf tooftaan sirrii taa'e kan biroo akka feesisu nu akeeka.

Haasaa jibbiinsaa qolachuu dhaaf dirreelee gubbaa imaammanni qajeelfamootaa ammaaf jiran akkuma jirutti ta'ee, taliigni to'annoo qabiyyee ga'aa ta'uu dhabuun itti fufee jiraachuun, fayyadamtoota, keessumaa dubartootaa fi murnoota hawaasaa moggeeffaman tiksuudhaaf dirreelee irraa tarkaanfilee jajjabootu eegama.

JIJJIIRAMOOTA TO'ANNOO QABIYYEE IRRATTI DHUFAN.

Tarkaanfileen jijjiiramoota imaammata to'annoo qabiyyee kan akka [Eeksi\(X\)](#) fi Meettaa irraatti fudhataman fuulduraaf akka isaan yaaddesse hirmaattota waltajiilee marii himanii jiru. Fakkeenyaaf, X (duraan Twitter) Onkoloolessa 2022 gurgurtaadhaan gara harka nama birraatti erga darbarfameen booda yaada bilisaa jajjabeessuu irratti xyyeeffachuuf jecha tarkaanfii to'annoo qabiyyee hir'isuu isaatiinii fi Amajjii 2025, [Meettaan to'attoota qabiyyee gama sadaffaa ta'an kan oddeeffannoo qulqulleessan](#) hambisuu isaa hordofeeti. Kana jechuun dirreeleen lameen kun qabiyyee to'achuu irratti irra guddeessaan mala awutoomeeshiniitti waan gargaaramuuf maloonni kun ammo afaanota akka Afaan Oromoo, Afaan Amaaraa fi Tigiriffaat kan guuboo raga dhimma kanaaf akka ooluuf qophaa'e hin

qabneef oolchuuf mala laafaa ta'eedha. Tiiktookii fi Yuutuubiinis haala wal fakkaatu hordufuu malu sodaan jedhu hirmaattota marii irraa yaadni ka'eera.

Kanaan alatti, sadarkaan faca'iinsa qabiyyee dirreelee hundumaa gubbaatti, yoomallee akkas gochuu baate, dhiibbaansaa gara Yuutuubii fi Tiiktookii darbatamuu hin hafu.

Jijjiiramoonni kunneen fedhii haasaa bilisaatiif haajedhamuyyuu malee, hirmaattonni waltajjiilee marii akka yaada isaanii ibsatanitti, haalli kun gara haasaa oonlaayinii qoqqoodaaa ta'e dabaluuudhaan, fi odeeffannoo sobaa/dogongorsaa ta'e haala qabatamaa naannoo oddeffannoo silumayyuu saaxilamaa ta'e keessatti uuma. Yaadonni kunneen hirmaattota waltajjiilee marii qofaa biraa osoo hin taane, [yaada kennattoota](#) sadarkaa idila addunyaa hedduu dabalatee, soda wal fakkataa qaban ta'uu ni ibsu. Qu'annoon kun qofti shaakalli to'annoo qabiyyee amma jiru dubartootaa fi ijoollee durbaa , akkasumas murnoota eenyummaa biroo Itoophiyaa keessatti argaman nageenyaan tiksuuf ga'aa miti.

4.2 HAASAA JIBBIINSAA SAALA QIYYAAFATEE DUBARTOOTAA FI IJOOLLEE DURBAA IRRATTI AGGAAMAMU

Qu'annoon kun dubaartoonnii fi ijoolleen durbaa oonlaayinii irratti akkamitti akka qiyyaafataman irratti akkaataa lameen jechuunis akkaataa mata-matatti dirree miidiyaa irratti argamuu fi akaataa hunda-galeessa dirree hunda hammateen akka ta'e ni mul'isa. Dubaartoonnii fi ijoolleen durbaa , haleellawwan kabaja namummaa fi gatii isaanii xiqqeessu([arrabsoo](#)), ergaa yaadota, sammuu, hawaasummaa, yookaan gad-aantummaa qaamaa akeekan, fi yaadota tuffii saala qoollifachiisan keessumsiiisu. Haasaan lafaffaa, kan aggaamtonni haasaa baacoo fi ciigoo keessaan dubartoota gatii dhabsiisanis akkasuma bal'inaan ni mul'atu. Bifti aggaammii yaaddoo haleellaa qaamaa fi jechoonni laalessoo ta'an kanneen birootii gadi kan fardeeffatame ta'anillee, nageenya dubartootaa irratti gama oonlaayiniitiinis ta'e qabatamaan lafarratti miidhaan qaqqabsiisan slaphaa miti.

'Akaakuuwwan jibbiinsaa' Yuutuubii fi Tiiktookii gubbaatti walfakkaatoo yeroo ta'an, 'miironni' haasaa jibbiinsaa garuu garaagarummaa hubatamaa agarsiisee jira. Dabalataanis, [gorannoo CIR duraan geggeesse](#) waliin yeroo wal madaalchifamu akka mul'isutti Feesbuuk, Teelegraamii fi X(Twitter duraanii), Tiiktookii fi Yuutuubii gidduutti garaa garummaan hedduun jiraachuu agarsiisee, kunis dubartootaa fi ijoollee durbaatiif dirree oonlaayinii mijataa ta'e uumuuf tarsiimoota hunda hammattoo fi mata-mataatti tokko tokkoon dirreef bocaman kan giddu seentummaa furmaata rakkoo keessatti hojiitti hiikamuu danda'an lachuu akka barbaachisu cululussee akeeka.

CIR, aggaamiiwwan haleellaa jiranii keessaa, qoollifannaa saalaa fi qeeqawwan ga'ee dubartootaa hawaasa keessatti murteessan dabalatee, seenessoota ijoo ta'an adda baafatee jira. Dubartoonni ilaalchota safuu hawaasaa miidha-qabeessa dura dhaabbatan, kanneen sadarkaa hoggansaa ol-aanaa irra jiran dabalatee, yookaan dubartoonnii ispoortessitoota ta'an, ilaalchota saalessoo fi namummaa kabaja molquun akka meeshaa saalaatti iaalaan, qoollifannaa fi arrabsoo moggeessoo ta'aniif saaxilamoo dha. Ilaalchi wal-qixxummaa saalaa fi mirgoota namoomaa dubartoof falmu- Feemiinizimiin akka yaaddoo duudhaalee hawaasaatti fardiidhaan haasa'amu fi danaan itti kennamuu, feeministoonnis hawaasa keessatti gatii dhabsiifamaniiru.

Kutaan kun gara yaada ragaalee argannowwaniitti gadi cilimfachuun dursa, seenessoota qabiyyeelee miidhaa geessisan jajjabeessan kanneen keessaa baase ilaaluun dura, jalqabatti bifoote ijoo 'akaakuu jibbiinsaa' fi 'miirota' haasaa jibbinsaa keessaa adda baasa.

4.2.1 AKAKUWWAN HAASAA JIBBIINSAA DUBARTOOTAA FI IJOOLLEE DURBAA QIYYAAFATAN.

Qorannoon kun akaakuuwwan haasaa jibbiinsaa adda ta'anii fi dubartootaa fi ijoollee durbaa irraatti qiyyaafatan guboo ragaalee keessaa qotee sakatta'uu dhaan, bifoote fi baqqaanota haleellaa: kan akka arrabsoo fi doorsisaatii hanga qeeqqaa gadi-aantummaa yookaan koorniyaa dhalaa amaloota badoo(fakkii 3 fi 4 armaan gadii ilaali) ta'an waliin walitti qabsiisuutti jiranii ni mul'isa. Ramadiiwwan kunneen uumama fuul-daneessummaa haasaa jibiinsaa oonlaayinii ibsee mul'is.

TYPE OF HATE SPEECH				
CATEGORY	INSULT	THREAT	PRESUMED ASSOCIATION	ALLEGED INFERIORITY
DEFINITION	Offensive remarks or denigrating expressions.	Intimidation, incitement to hatred, violence, or a violation of rights.	with harmful personality traits, such as laziness or greed.	of social position, cognitive or physical ability.

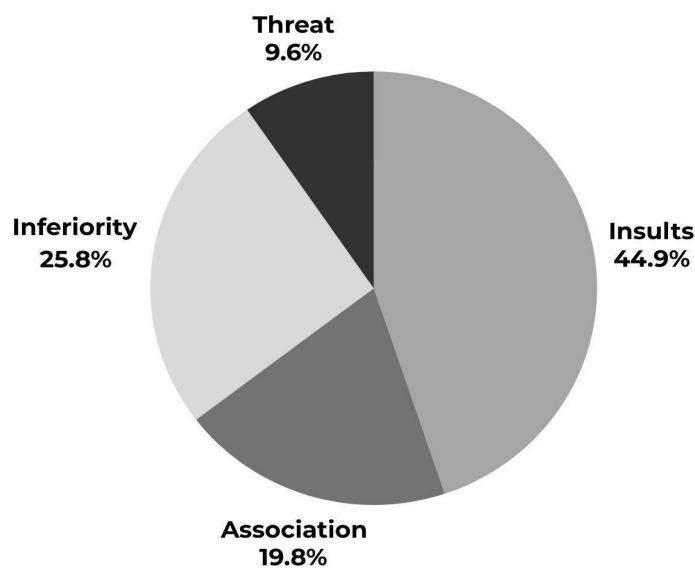
Fakkii 3: Cuunfaa yaadaa kan wixinee daangaa yaada qorannoo fi pirootokoolii qaacessa raga kan akaakuwwan haasaa jibbiinsaa garaa garaatti hiikkoo kennu.

Arrabsoo- kun kan of-keessatti hammatu jechoota garaa garaa kanneen namummaa namaa qeeqanii fi haqan -tuffachiisoo fi salphisoo ta'an hedduu of keessaa qaban, akaakuu qabiyyee haasaa jibbinsaa xiinxalaman keessaa harka 44.9% ta'uun isa guddaa ta'ee argamee jira. Ramaddiin kun aggaammii jechoota dubbii afaanii dubartoota kabajaa fi gatii dhabsiisuu irratti qiyyaafatan, irra guddeessaan laalessoo ta'an, kan miira ukkaamsuu, qaanessuu yookaan, busheessuu of keessaa qabaniin guute qabee mul'isuu irratti xiyyeeffata.

Akaakuun inni lammattaa guddaa fi beekamaa ta'e **ilaalcha tuffi** gadaantummaa qaamaa-qalbii agarsiisuuf dhiyaatu guuboo ragaalee keessaa harka 25.8% qabata. Ramaddiin kana keessatti seenessoonni gadaantummaa dubartootaa fi ijoollee durbaa tilmaaman, kan ga'ee issan hawaasummaa keessatti qaban, dandeettii qalbii, yookaan qaamaa irratti qiyyaafatan qaban of keessatti hammata.

Ilaacha dursaa tilmaama amala badaa- yaadota abbaltii dubartoota amaloota badoo waliin walqabsiisuun dhiyatan, kanneen akka albaadhummaa yookan dhibaa'ummaa- haasaa jibbiinsaa adda baafaman keessaa dhibbantaa harka 19.8% qabachuun adda baafamanii jiru. Koomentoonni kunneen ilaalchota qoollifannaa koorneyaa irratti rarra'uudhaan dubartoota amaloota badoo ta'an waliin walitti qabsiisanii gatii dhabsiisuuf mannaagu. Kunis haala mu'ataa fi dhokataa ta'een dubartootaa fi ijoollee durbaa maqaa balleessuudhaan hawaasa keessatti fudhatamummaa (dhuunfaa fi waloo)isaanii duguuga.

Hammaan xiqqaa ta'us, haleellaan **yaaddessoo** ta'an haasaa jibbiinsaa keessaa harka 9.6% bakka bu'u. Rammaddiin kun, doorsisa, gochoota haleellaa kakaasuu, fi yaaddowwan aggaamii sarbamiinsa mirgoota dhuunfaa of-keessatti hammata. Hin fardeeffatamin iyyuu malee, jiraachuun qabiyyeelee akkasii kunneen miidhaa hammaataa gara addunyaa dhugaan yookiin qabatamaan lafa jiruutti babal'chuu danda'uudha. Sababoota hedduudhaaf, akka amantaa CIR tti lakkoofsi kun qabiyyee yaadessoo Tiiktookii irratti, xiinxala koomentootaa qofaan(haasaa jibbaa qabiyyee viidiyoo keessaa utuu hin dabalatin), to'annoo qabiyyeelee, mala ragaalee odeeffannoo tatee darbanii duubatti deebi'anii sassaabuu dabalatee- kana jechuun qabiyyeeleen koomentii yaadessoo fi ifatti mul'atanii dirree kanarraa haqamuu waan malaniif iskeelii bakka bu'umsaa ga'aa ta'e qabaata jedhee hin amanu.

Fakkii 4: Chaartii akaakuwwan haasaa jibbiinsa gara garaa dubartootaa fi ijoollee durbaa irratti qiyyaafatan agarsiisu, guuboo ragaalee CIR irraa kan fudhatame.

4.2.2 MIIRA JIBBIINSAA

CIR ‘miirota’ haasaa jibbiinsaa dubartootaa fi ijoollee qiyyaafatan qorannoo sakatta’insaatiin adda baafatee jira. Bu’aaleen argannoo qorannoo kanaa bifoote haasaa jibbiinsaa garaagaraa hedduu ta’an fi baqqaana danuu qaban, kan dubartoonni dirree oonlaayinii gubbaatti keessumsiiisan ibsee mul’isuudhaan, halleellaan qiyyaafatamu bifa akkamii akka qabuu fi gaaga’ama inni fiduu danda’u irratti hubannoo ifaa ta’e ni kenna. Qorattoonni qabiyyee miidiyaalee hawwaasaa afaanota haasaa laalessaa, mufaasisaa fi lafafa (akka akka qiyyaafannoo isaaniitt), yookaan qoollifannaa koorniyaa of keessaa qaban mallattoo itti kennanii adda baasaniiru (Fakkii 5 fi 6 armaangadii ilaali).

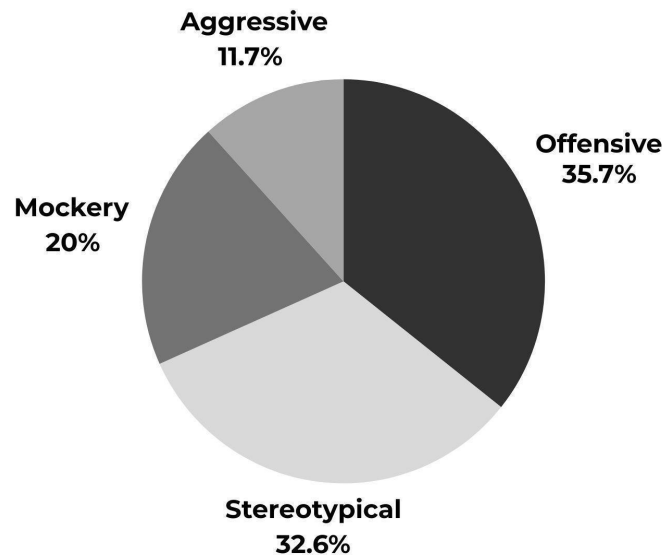
SENTIMENT OF HATE SPEECH				
CATEGORY	OFFENSIVE	STEREOTYPICAL	MOCKERY	AGGRESSIVE
DEFINITION	Offensive remarks, demeaning or denigrating language. Associating the target with harmful or false personal traits, or suggesting the target's inferiority.	Text includes implicit or explicit references to stereotypical beliefs or prejudices about an individual/group with protected characteristics.	Mockery, satire or sarcastic messaging which targets a protected characteristic of the recipient and could be harmful.	Strong language that: physically intimidates, threatens or incites physical violence; or, which requests, suggests or promotes a violation of rights.

Fakkii 5: Cuunfaa yaadaa kan wixinee daangaa yaada qorannoo fi pirootokoolii qaacessa raga kan miira haasaa jibbiinsaa garaa garaatti hiikkoo kennu

Miirota guuboo ragaalee keessatti dhabbataa fi guddaa ta’e keessaa jechoonni **mufaasisaa** fi haasaa **qoollifannaa koorniyaa** duraa duubaan harka 35.7% fi 32.6% lakkoosisuun galmaa’anii jiru. Jechooni miira mufaasisaa of keessaa qaban arrabsoo kallattiin aggaamamuu fi koomentoota yaada dhokataa ta’een haalaa amala nama sanaa waliin wal qabbisuun eenyummaa gatii dhabsiisan yookaan gadaantummaa agarsiisuuf abbalu sana yaadota jajjabeessan dabalatee bifoote yookaan baqqaanota jibbiinsaa miidha-qabeessa bal’aa ta’e of keessatti hammata. Akka yaada **qoollifataa (rincicaa)**tti ramadamuudhaaf barreefamni tokko bifa mul’atuun yookaan karaa dhoksaa ta’een jibba qoollifannaa saalaa agarsiisuudhaan jechoota munaaggii dubartootaa fi ijoollee durbaa miidhan yookaan qoollifannaa hawaasaa bifa jajjabeessuun aggaammii raawwatuudha.

Miirri haasaa jibbiinsaa inni sadaffaa fi guddaa ta’e **lafafa** (qoosaa) jecha jibbiinsaa harka 20% of-keessaa qaba. Kunis yeroo baayyee bifa yaadota agiboo dabarsan, qoosaa yookaan koomentoota ciigoo miirota of keessaa qaban kan dubartoota qaannessan yookaan tuffachiisan akka meeshaatti fayyadamuudhaan miidhaa kan geessisuudha.

Guuboo ragaalee qorannoo keessaa harka 11.7% qabachuudhaan, jechoonni laalessoo ta'an miirota haasaa jibbiinsaa keessaa isa koomentii ifatti mul'atee aggaamamu miira haasaa jibbiinsaa isa guddaadha. Koomentootni kunneen kan akka doorsisaa, jechoota aggaamii qaamaa yaadessoo ta'an, jechoota balaafamoo hokkara kakaasan, dubartoota afaan qabachiisuu fi dirree dijitaalaa isaanii gaaga'uu irratti xiyyeeffatan dabalata.

Fakkii 6: Chaartii miiroota haasaa jibbiinsaa garaa garaa dubartootaa fi ijoollee durbaa qiyyaafatan agarsiisu guuboo ragaalee, CIR irraa fudhatame

4.2.3 AKKAATAA DIRREE TOKKO QOFA ILAALLATUUN (AKAAKUU JIBBAA & MIIRAAN)

YUUTUUBII FI TIIKTOOKII

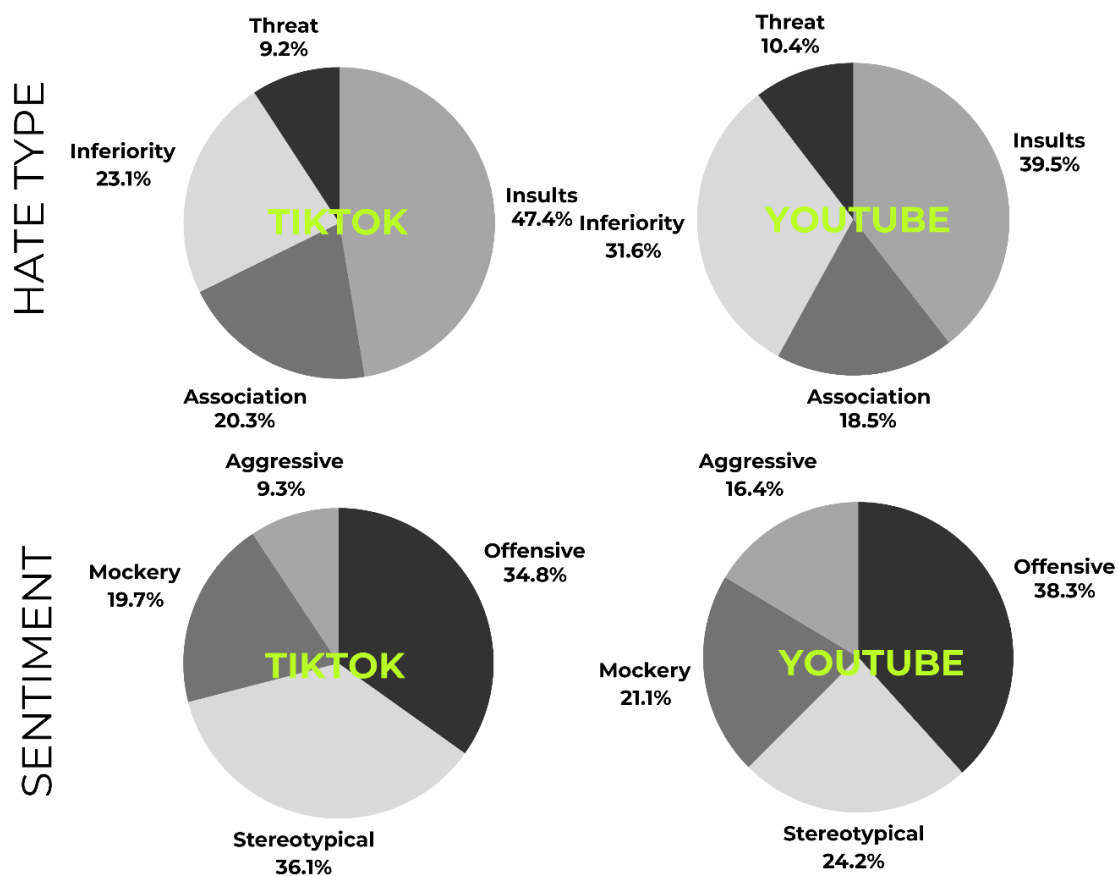
CIR garaagarummaa dhokataa ta'e Tiiktookii fi Yuutuubii giduutti haasaan jibbiinsaa dubartootaa fi ijoollee durbaa irratti qiyyaafatu akkamiin akka yaayyabame xiinxalasaatiin mul'isee jira. Akaakun jibbiinsaa fi miironni hammi ta'an faca'iinsa wal fakkaataa kan qabu ta'ullee, kanneen biroo garuu garaagarummaa mul'ataa ta'e mata mataatti agarsiisanii jiru. Hirmaattonni waltajjiilee garaa garummaan kun kan calanqisiisu addaa addummaa hojimaata dhuunfaa dirreeleetii fi amala fayyadamtootaa irraa madduu akka malu yaada isaanii kennaniiru.

Tiiktookiin gosa haasaa jibbiinsaa 'arrabsoo' guddaa ta'e (47.4%) galmeessuun kan Yuutuubii (39.5%) waliin yeroo madaalamu caalmaa agarsiisee jira. Akkasumas, haasaa jibbiinsaa qoollifannoo irraa maddu hammaan guddaa ta'e, ilaalcha rincicaa fi jibba maalummaa xiyyeeffatan (34.1%) agarsiisuun yeroo walbira qabamee ilaalamu kan Yuutuubii (24.2%) caalee argamee jira. Akkaataa aadaa hojimaata Tiiktookii kan amala waliin dubbii jabaa fi si'ataa ta'e, akkasumas

irra-guddeessaan bifa abootaa ta'e qabuu fi aadaa kommentiitiin murxuxxifamuun akka fulla'ee itti fufu godhu yookan yadota arrabsoo akka tasaa aggaamaman fanfasu irraa madduu danda'uusaa Hirmaattonni marii yaada kennaniiru.

Yuutuubiin haasaa jibbiinsaa guddaa yaada '**abbaltii gaddaantummaa**' agarsisuuf aggaamaman irraa madde harka (31.6%) ta'e qabaachuudhaan Tiiktookii(harka 23.1%) caalee argameera. Haasaa jibbiinsaa yaada abbaltii gadaantummaa maalummaa irratti xiyyeeffatu irraa madde guddaa ta'e harka (31.6%) qabachuudhaan Yuutuubiin wayita Tiiktookii(harka23.1%) waliin walmadaalchifamu caalmaa agarsiisee jira. Akkasumas, haasaa jibbiinsaa 'laalessaa' ta'e kan akka aggaamii haleellaa qaamaa yaadessoo, doorsisa, yaadota balaafamoo haleellaa kakaasanii harka(16.4%) bakka bu'uudhaan Tiiktookii(9.8%) ta'e waliin yeroo madaalamu caalmaa agarsiisee jira. Akkaataa bifa dheerin qabuutiin, qabiyyee yaada dhuunfaa ulfaataa dhiyeessuu isa dandeessisu qabaachuunsaa fayyadamtoonni haasaa qoqqoodinsaa bifa akkanaa qabu keessatti akka salphaatti yaada wal jijjiiruudhhaaf akka itti hirmaataniif carraa waan uumuuf, kunis dirree hokkaraa kan haasaan jibbiinsaa irraa fanfanu uumuu akka danda'u hirmaattonni waltajjiilee marii akeekanii jiru.

Haala barbaachisaa ta'een, hammi lakkoofsa haasaa jibbiinsaa kan akka "haleellaa qaamaa yaadessoon", "ilaalcha tilmaama dursaa haalaa-amalaa", 'lafafa', fi 'mufachiisoo' ta'anii dirree lameen gidduutti dhaabbataadhaan wal fakkaataa ta'uun, ilaalcha rincicoo kan akka qoolliffachiisaa, salphisaa qaannessaa, fi doorsisaa irratti dirreeleen midiyaa hawaasaa lameen akkaataa wal fakkaataa ta'e facaasuu keessatti waloodhaan qooddachuu isaanii jala sararee agarsiisa. Akkaataan waloo kun kan mul'isu faca'insa haasaa jibbiinsaa kan dirree tokko irraa ka'e kan biraatti bifoota akkamiin akka tamsa'u agarsiisuu keessatti bu'ura kamsaa ta'a. Hundaa olitti, argannowwan kun tarkaanfiin giddu-seentummaa walqoomu, fi akkaataa addaa addummaa bifoota sanaatiin furmaata itti kennuudhaaf, fi dubartootaa fi ijoollee durbaatiif dirree mijataa uumuudhaaf akka barbaachisu mul'isa.

Fakkii 7: Chaartii akaakuuwwan fi miirota haasaa jibbiinsaa Tiiktookii fi Yuutuubii gubbaatti dubartootaa fi ijoollee durbaa qiyyaaffatan, guuboo ragaalee CIR irraa fudhatame.

FEESBUUKII, TEELEGIRAAMII, TIIKTOOKII, YUUTUUBII FI X

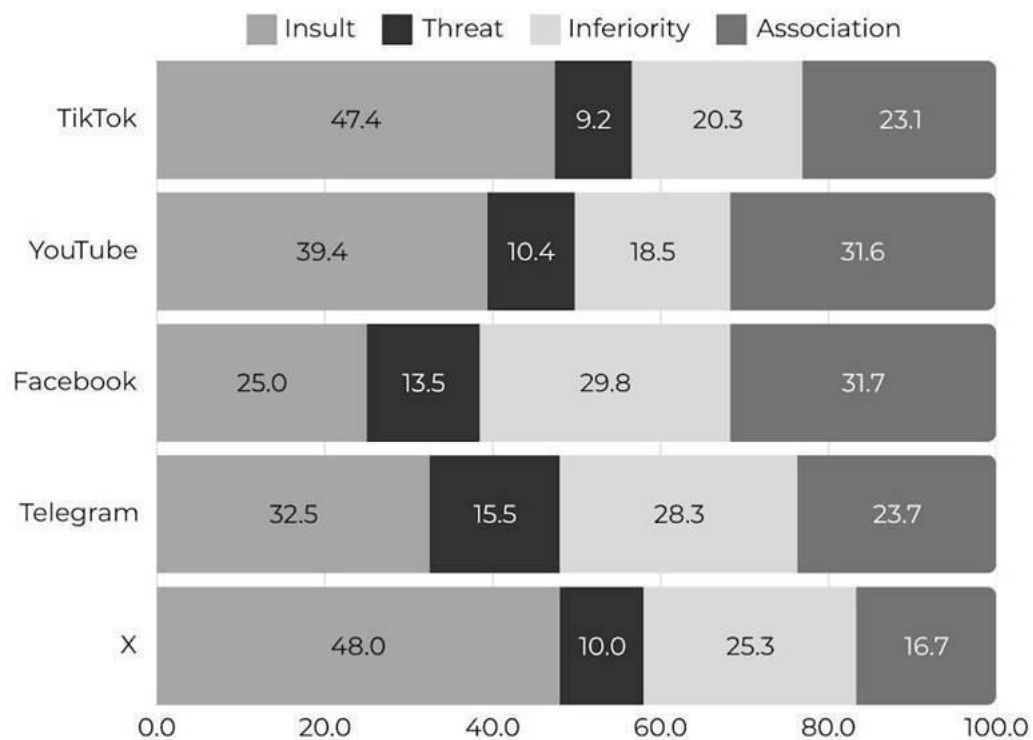
CIR mala qorannoo wal fakkaataa [gu'annoo isa duraa](#) keessatti gargaarama deebisee hojiirra oolchuu isatiin aragannowan qorannichaa dirree gurguddoo shanan: Feesbuukii, Teelegiraamii, Tiiktookii, Yuutuubii fi X(Tuuterii) gidduutti waliin madaalchisuuf danda'eera. Akkaataan bifoote haasaa jibbiinsaa tokko tokko dhaabbataa ta'us, tokko tokkoon dirreelee miidiyaa kunneen mata mataatti akkaataa addaatiin dubartootaa fi ijoollee durbaa iraatti haleellaan akkamiin akka yayyabamu iraatti ibsee mul'isa.

Garaagarummaa Dirreelee Gidduu Jiru:

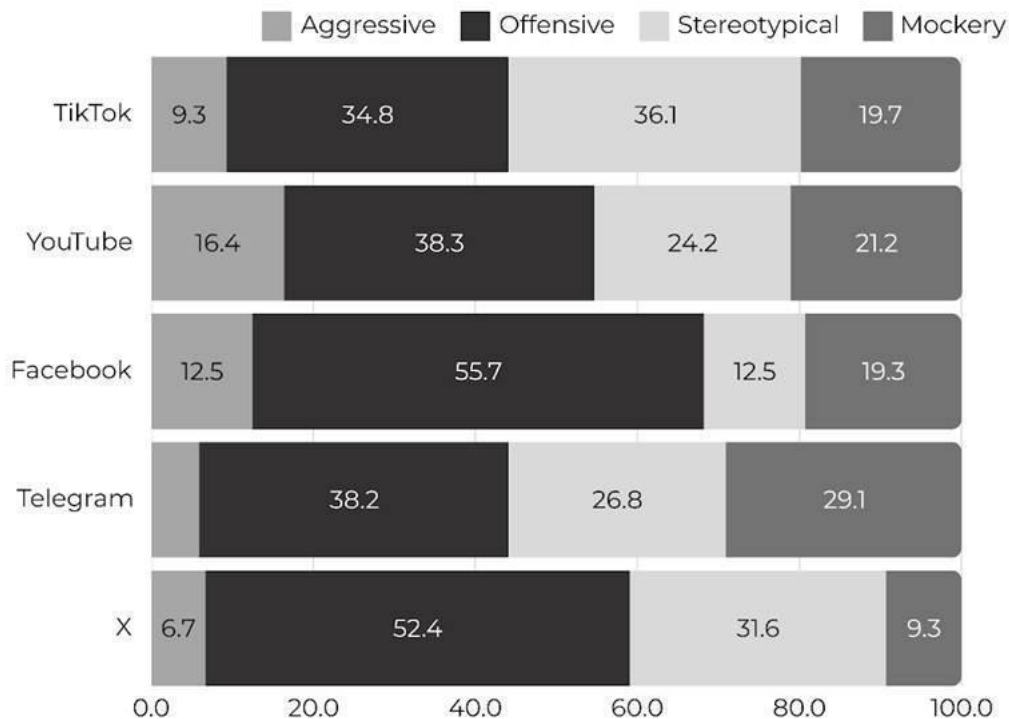
- Dirreelee qorannoo kun qu'ate hunda irratti, miirota haasaajiibiinsaa keessaa mufaasisaa ta'e Feesbuukii irratti(55.7%) ta'uun isa guddaa yeroo ta'u Tiiktookii irratti (34.7%) ta'uudhaan isa hamma xiqqaa ta'e agarsiisee jira.
- Teelegiraamiin haleellaa yaadessaa(15.6%) galmeessisuudhaan, Kan Tiiktookii (9.2%) galmeesse dachaa lamaan caaluun sadarkaa jalqabaa irratti argama. Garaagarummaan kun caaseffama cufaa ta'ee qabaachuu isaa irraan kan ka'e,

abbootiin chaanaalota kanneenii hojii to'annoo qabiyyee dirree ofii isaaniitiin waan to'ataniif ta'uu mala.

- Akkasumas, Teelegiraamiin hamma haasaa **ciigoo** (29.1) galmeessisuun sadarkaa olaanaa ta'e yeroo qabatu ; X(Tuuteriin) harka (9.3%) galmeessisuun isa xiqqaa ta'uun argameera.
- Yuutuubiin haasaa jibbiinsaa miira **laalessaa** ta'e baatan dhibbantaa haraka (16.4%) ta'e qabachuudhaan, dachaa sadiyiin Teelegiraamii(5.9%) caalee bal'inaan sadarkaa duraa irratti argama.
- Yuutuubiin haasaa jibbiinsaa **gadaantummaa haalaa amalaa** dhibbantaa harka (31.6%) (irraa maddan agarsiisuun dirreelee hundumaa caalee argameera.
- X(Tuuteriin) haasaa jibbiinsaa arrabsoo irratti bu'ureeffate harka(48%), ta'een garaa garummaa xiqqaa ta'een Tiiktookii(47.4%) caaluudhaan, Feesbukiin ammoo kan irraa maayii ta'uudhaan dhibbantaa harka(25%) galmeessisee jira.
- Feesbuukiin haasaa jibbiinsaa dubartoota **amaaloota badoo ta'aaniin wal qabsiisee dhiyyeessu** qabaachuudhaan sadarkaa olaanaa harka(31.7) galmeessisee jira.
- Tiiktookiin haasaa jibbiinsaa **qoollifataa** ta'e harka(36%) qabaachuun yeroo waliin wal madaalchifamu, Feesbuukiin(12.5%) hamma xiqqaa agarsiisee jira.

Fakkii 8: Baar chaartii akaakuwwan haasaa jibbiinsaa dirreelee middiyaa hawaasaa hunda irratti dubartootaa fi ijoolllee durbaa qiyyaafatan qorannoo CIR lamman irratti agarsiisu.

Fakkii 9: Baar chaartii miirota haasa jibbiinsaa dirreelee hunda gubbaatti dubartootaa fi ijoollee durbaa qiyyaafatan qu'annoo CIR lameen irraa agarsiisu.

4.2.4 SEENESSOOTAA

Qaama ibsa caasaa ragaalee qorannooo ta'uudhaan, seenessoonni ijoo haasaa jibbiinsa saalaa keessaa adda baafamanii galmeeffamaniiru. Seenessoonni kunneen bodarra, waltajjiilee marii irratti sakattaa'amuudhaan, mariileen kunneen hubannoo gadi fagoo ta'e hiikkaa fi dhiibaalee isaan fidan irratti geggeesseera (odeeffanno dabalataa waltajjiilee marii irratti argachuuf gola 3.6 ilaali). Colli kun irra guddeessaan dhimmoota jajjaboo oonlaayinii gubbaatti dubartootaa fi ijoollee durbaa qiyyaafatan irratti xiyyeeffachuudhaan, seenessoonni miidhaa qaqqabsiisan akkamitti akka qindaa'anii fi itti fuufiinsaan mul'atan mul'isa.

Dirreelee hunda gubbaatti, CIR, dhiimmoota irra deddeebiin mul'atan, haaleellaa saala qiyaafatu dabalatee kanneen ilaalcha aadaa hawaasaa fi gahee inni namarraa eegu ilaalu hordafee jira. G'een dubartootaa fi akkaataan dhaabbii qaama isaanii yeroo hedduu gaaffii keessa galuudhaan, yookaan yeroo hedduu bifa salaawaa ta'een kan naalchuu fi yookaan afaan ulfina molquun kan dhiyaatuudha. Jechoonni yaada gadaantummaa koorniyaa saalaa kan dubartoota milkaa'oo ta'an, kanneen hoggansa siyaasaarratti argamanii fi dubartoota ispoortessitoota ta'an dabalatee irratti xiyyeeffachuun gatii dhabsiisuu, ilaalcha saalaan qoodaa fi moggeessaa ta'een dhiyaatu baayyee dhaabbataa ture. Haaluma walfakkaatuun, ilaalchi 'of-danda'ummaa ' irratti jiru ga'ee dubartoonni aadaadhaan hawaasa keessaatti qabaniin kophxeeffamee jiraachuun beekameera. Hirmaattoni

waltajjiilee marii yaada itti dhagaa'ame wayita ibsatanitti, ilaalchi aadaa fi duudhaaleen amantaa irra gudeessaan aggaammii haleella dubartoota irratti qiyyaafatanii jajjjabeessuun dubartoota 'gahee dubartootaa' keessatti daangessuudhaan qoolliffachiisu.

DUBARTOOTAA AANGOORRA JIRAN ILAACHA SAALAATIIN QOODUU FI QAANESSUU.

Dubartoonni irra deddeebiidhaan akka meeshaa dhimma saalaatti fi hojii 'dhiira' qofatu hojjechuu danda'a jedhamanii yaadaman kan akka siyaasaa yookaan sadarkaa hoggansa olaanaatiif akka dhadhabootti ykn waan ga'umsa hin qabneetti ilaalamu. Kun keessumaa koomentoota waa'ee dubartoota aangoo hoggansaa irra jiranii qeeqan keessatti argamu ragaadha. Akka fakkeenyaatti, Adaanech Abeebee, (nama siyaasaa beekamtuu fi kantiibaa magaalaa Finfinnee) ilaalchisee koomentoota hedduu muudama kana kan argatte dandeettiin dhaan osoo hin ta'in hariiroo dhuunfaa irraa akka ta'e kan ibsan akka jiran CIR adda baafachuudhaan, kunis kunis bifa lama qoollifannaa saalaa fi tuffii agarsiisuudhaan yeroo tokkotti bifa lama qabaachuu haasaa jibbiinsaatiif fakkaeenya ta'a.

— “ —

Adaanechiif yeroo gabaabaa
keessatti muudamni hedduun
akkamiin keannamuufii danda'e?
Isheen sanyoo Abiyyiitimoo?

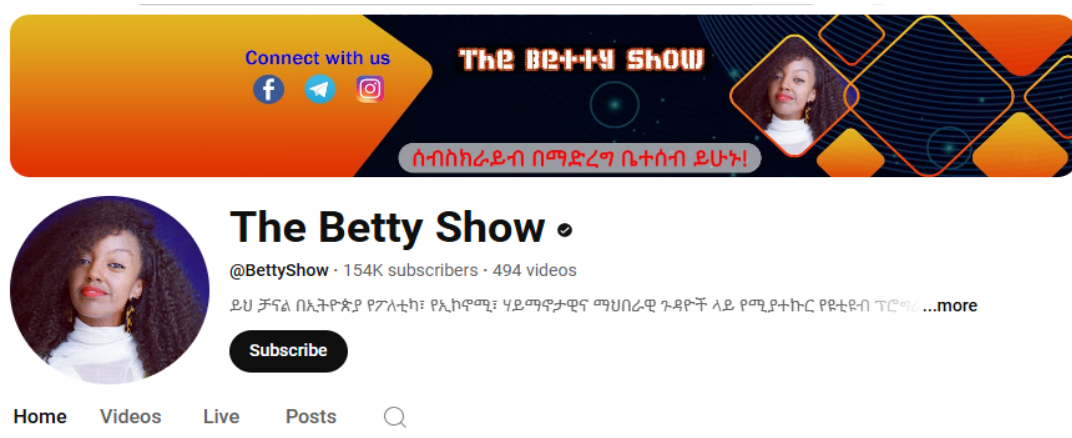
— ” —

GUUBOO HAASAA JIBBIINSAA

Kunis bifa bal'aa qu'annoon keenya duraanii adda baafaten, bakka milkaa'inni bartootaa itti tuffatamuu fi gatii dhabsiifamu ta'uu isaatiin waliin wal simata. Wayita waltajjiilee mariitti hirmaattonni akka jedhanitti aadde Adaanech bara muudama isaanii waajira abbaa alangaa federaalaa irraa kaasee akka "nama qoqqoodduu" tokkotti ilaalamuudhaan ga'een dhuunfaa isaanii siyaasaasessuun mul'ateera. Erga kantiibaa magaalaa Finfinnee taatee asittis, waltajjiilee fi sagantaa saaqinsaa garaa garaa irratti yeroo hedduu Muummicha ministeera Abiyyi Ahmad biraa waan hin dhabamneef akka ta'e, kunis namoonni akka ragaa qabatamaa tokkootti waan fudhataniif ta'uu hirmaattonni himaniiru.

Hirmaattonni akka himanitti, fayyadamtoonni miidiyaa hawaasaa haala fardii ta'een dubartoota taayitaa aangoo qaban haasaa saalaan walqabatee fi jecgoota qaanessoo fayadamuun aggaammii raawwatu, kunis haleellaa bifa salphaa ta'een raawwatamu-kan seenessa jabaa adda ta'e kan biroo uumuuf utuu hin dhama'in

yookaan ragaa dhugaa ta'e tokko utuu hin qabaatin aggaamuuf waan salphatuu fi. Hirmaattonni marii kanaa haaluma wal fakkaatuun dubartii biroo hoggansa olaanaa irra jirtu, hoji geggeessituun Itiyoo Telekoom, Firehiwoot Taammiruu, sababa taayitaa hoggansa irra jirtuu irratti aggaammiiin dhimma saalaa fi qeeqqaa adda adda ishee mudate ibsanii jiru. Haaluma wal fakkaatuun ragaaleen CIR akka mul'isutti, keessummeessituun sagantaa [Beetii show](#) kan Yuutuubiidhaan darbu kan taate Beetii irrattis akka aggaamame hubatamee jira. Hirmaattota waltajjiilee marii gidduutti amantaan yaadaa wal fakkaataa ta'e aggaammiiin bifa akkasii kun yeroo ammaatti dubartii ta'anii taayitaa aangoo qabaachuun 'akka faayidaa dabalataa' aangoo sanaan walqabatuutti waan dhiyaate fakkaachuudhaan, argama dijitaalawaa keessatti irra deddeebiidhaan jijjiiramni akka barbaachisutti kaafameera.

Fakkii 10: Suuraa Fuula chaanaalii "Betty Show" A CIRn kaafame.

DUBARTOOTA OF IRRATTI HIRKANNOO QABANII FI HAADHOLII ABBAA WARRAA MALEE ILMAAN GUDDIFATAN

[Qorannoon CIR](#) akka argatetti dubartoonni taayitaa hoggansaa irra jiran yookaan kanneen jireenya hawaasa bal'aa keessatti dammaqinaan ga'ee ofii bahatan-kan akka namoota siyaasaa, geggeessitoota siyaasaa, gaazexeessitoota, hoggantoota dhaabilee hawaasa ciivillii, namoota miidiyaa hawaasaa gubbaatti dhiibbaa uumuun beekaman, fi sagantaalee TV kanneen dhiyeessan -irra deddeebiidhaan aggaamii oonlaayiniitiif qiyyaafatamoodha. Hirmaataan waltajjii marii tokko akkaataa taatee kanaatiif sababa tokko kennu-of danda'oo ta'uu isaaniiti. Yaadi kun argannoowwan CIR duraanii waliin wal kiphuudhaan, bifoote aggaamii dubartoonni kanneen ilaalcha barmaatilee hawaasaa kan ga'ee fi sadarkaa koorniyaa akeeku warra qeeqan irratti helellaa aggaamamu kan agarsiisu sana dabalee jajjabeessa. Hirmaattonni ,itti dabalaatanis,dubartoonni gaa'ila hin qabnes sababoota walfakkaataa ta'aniin akka qiyyaafataman ibsaniiru.

Waltajjii marii irratti dubartoota of irratti hirkannoodhaan jiraatan ilaalchisee gaalee " guddisa dubartii" jedhu irratti falmii ho'aa ta'e kan guuboo ragaalee

keessatti irra deddeebiidhaan mul'ataa ture kaasee jira. Of irratti hirkannoo haa agarsiisuyyuu malee bifa tuffiitii shaakalsiisuun dhiyaata. Hirmaattonni marii garaagarummaa tokko malee lthoophiyaa keessatti jecha arrabsoo ta'uudhaan oonlaayiniin gubbaattis lafarrattis beekamaa akka ta'e itti waliif galaniiru. Jechi kun akkasumas qaanessuu fi lafatuudhaafis hojiirra ni oola.

— “ —

Si jiibbuu qabu, hundaa
olittimmoo ati gursummaadha!

— ” —

GUUBOO HAASAA JIBBIINSAA

Arrabsoon kun lthoophiyaa keessatti jecha tuffii namoomaa baasu kan hawaasa keessatti ilaalcha qoorqalbii fi hawaasummaa gadi aanaa ta'e akeekuuf namoota dhuunfaa irratti aggaamamuudha. Kunis kan ibsu ilaalcha aadaa hawaasaa haadholii abbaa warraa hin qabne gatii dhabsiisuu fi oonlaayiniin irratti akka meeshaa lolaa jibbiinsi ittiin aggaamamuudha. Akkasumas ilaalcha hawaasaa kan dhiira akka moodela ga'ee gaarii ta'etti yeroo hunda fakkeessuu irraa kan maddu ta'uu isaa nutti agarsiisa. Hirmaattonni akka jedhanitti haadholiin qeenxeen saafela ta'an jibbiinsa moggeesaa ta'e keessumsiiisuudhaan, yaadni haadhummaa qeenxee ta'uun akka bowwaa kufaatii ga'ee maatii keessaatti ilaalamuun dabalaa dhufuudhaan, of dandaa'anii qofaa jiraachuun fi feeminizimummaan-akka seenessa faallaa safuu hawaasaa fi amantaatti fudhatamuudhaan rakkoo guddaa ta'uu himaniiru.

Yaadni baayyee barbaachisaa ta'e biroon hirmaattota biraa ka'e akka ibsutti, daa'imni tokka haadha gaa'ela hin qabneen kan guddattu yoo taate amantaan ilaalchaa daa'imattiin qabiinsa gorsaa fi naamusaa gaariin akka itti hir'atuutti kan ilaalamu yoo ta'u, yeroo abbaa gaa'ela hin qabne tokko qofaa ilamaan guddisutti ammoo " abbaa qeenxee bara kanaa" jedhamuun ifaajee isaatiif faarfamuu isaati. Kunis yaadaa guddaa fi barbaachisaa ta'e ga'ee dhiironni qe'ee keessatti qabaatan irratti hirmaattota giduutti falmii qabsiiseera. Hirmaataan tokko arrabsoo kana qeequudhan haadha qeenxee ta'uun mataan isaa sababa "kufaatii dhiiraati" jechuun, malee kan dubartootaa akka hin taane ibsuun arrabsichi mataan isaa dhadhabina bu'uraa dhiira agarsiisa jechuun mormaniiru.

FEEMINIZIMII AKKA QIYYAAFANNOO AGGAAMMII OONLAAYINIITTI

Haala gaabaasa [gorannoo CIR duraan hojjete](#)en wal fakkaatuun feeminizimiin akka mata duree falmisiisaa haasaa oonlaayinii tokkootti irra deddeebiin mul'achuudhaan yeroo hedduu akka meeshaatti yookaan yaaddoo ta'uudhaan dubartoota gatii dhabsiisuuf fi kanneen mirgoota dubartootaa tiksuum yaalan yookaan mirgoota dubartootaa jajjabeessuf yaalan irratti qiyyaafata.

Itoophiyaa keessatii feeminizimummaan maaliif falmisiisaa ta'e jedhamanii yeroo gaafatamanitti, hirmaattonni ilaalcha olaantummaa dhiiraa -kan safuu hawaasaatii fi duudhaalee amantii irraa madde ta'uu hirmaattonni ibsanii, kunis ilaalcha aadaa hawaasa Ithoophiyaa hedduu kan utubu akka ta'e ragaalee sassaaban keessattis akkasuma mul'atee jira. Fakkeenyaaf, koomentoonni yeroo hedduu feeminizimummaa akka waan ga'ee duudhaa hawaasaa Ithoophiyaa keessaa diiguutti koomentessitootaan bocamee dhiyaachuun aragameera.

— “ —

Duudhaalee aadaa fi amantii irraa
maddanii fi hidda gadifageeffatan
waan morkuuf
Feeminizimummaan akka
mankaraasitummaatti fudhatama

— ” —

HIRMAATTOTA WALTAJII MARI, 2025

Falmiin dhimma feeminizimii irratti ka'e ayidiyooloojota morkatoo biroo qabatee dhufuudhaan feeminizimiin irratti yaanni luucca'aa fi walfakkaataan akka hin jirre akeekus dhiyaateera. Fakkeenyaaf, yaada kennataan koomentii keessaa tokko fayyadamaa kan biraa akkas jechuun ciigoodhaan tuqeera:

— “ —

Feeminizimiin akkas miti, hintalo,
Dubartoonni filannoo guutuu
qabu, yookaan haadholii hojii
hojjetan ta’uu yookaan haadholii
qe’ee oolan ta’uuf. Kun yaada
feeminizummaa dhuunfaa keetii
nama irratti fe’aa jirtuudha

— ” —

GUUBOO HAASAA JIBBIINSAA

Oonlyaanii gubbaatti feeministoonni dhaabbataadhaan aggaamii qaanessaa fi
gatii dhabsiisaa ta’een qiyyaafamoodha. Falmiin dirree gubbaa jiru oofamuu fi
feeministoota akka waan balaafamoo ta’aniitti yookaan akka waan karaa
dogongoraa hordofaniitii fakkeessuun waan deddeebi’ee mul’atuudha.
Fakkeenyaaf, fayyadamtoonni miidiyaaleen hawaasaa feeminizimii akka tooftaa
ittiin galii maallaqaa sassaabataniitti fakkoo uumu. Yaadonni kunneen
feeministoota miira dhugaa mirgoota dubartootaaf falmuuf kaka’een osoo hin
taane akka waan miira badhaadhina dhuunfaatiin bololaniitti agarsiisa. Seenessi
kun seera qabeessummaa warraqsa feeminizimii xiqqeessuudhaan, akkasumas
yaada moggeessaa saalaa kan dubartoota akka waan dantaa dhuunfaa irra
darbanii kanneen biroof dhaabbachuu hin dandeenyeetti ilaalu jajjabeesa.

— “ —

Feeminizimiin Itoophiyaa dhima
daldala maallaqa seeraan alaa
qofa! Maaloo giibii kee
guuttachuudhaaf jecha dubartoota
fayyaaleyyiitti fayyadamuu dhiisi!

— ” —

GUUBOO HAASAA JIBBIINSAA

Yeroo waltajjiin marii dhimma qorannoo kanaatiif ta'ametti, hirmaattonni akka himanitti, feeministoonni yeroo hedduu akka waan dhaabilee miti-mootummaa(NGO) fi biyyoota alaatiin kaffalameefii hojjetanitti komatamuun, akka gantuutti ilaalamuudhaan maqaa 'gurgurtuu' jedhu akka itti maxxanfamu kaasanii jiru. Yaadni kun, feeminizimiin akka yaada biyyoota warra dhihaatti fudhatamuun, akka yaada duudhaa Itoophiyaa faallessuu ykn xiqqeessuutti illee akka ilaamuu kan argannoo [gu'annoo isa duraanii](#) keessaatti hubatameen wal simata. Kanaafuu, dubartootaa fi ijoollee durbaa kanneen kabaja mirgoota dubartootaa deggeran yookaan feeministoota oonlaayinii ta'an irratti yaada duudhaalee biyyoota dhihaatiin dhiiban jedhuun aggaamtonni qeeqqaa, haleellaa, yookan salphisuudhaan harkatti busheessu.

Argannoon yaachisaa ta'e, yaada feeminizimii fi hariiroo saalaa walfakkaataa kan Itoophiyaa keessatti [seeraan nama gaafachiisu](#) waliin walitti hidhamee dhihaachuu isaati. Koomentoonni namoota yaada feeminizimii qaban akka eenyummaa hawaasaan balfamaniitti walitti qabsiisuun ibsan deddeebi'anii mul'atu. Danaan akkasii kun seera qabeessummaa feemiinizimii molquuf xiyyeefachuudhaan amaloota hawaasa Itoophiyaa keessatti akka haraamuutti ilaalaman waliin walitti hidhee dhiyeessuun aadaa moggeessuu kan jajjabeessuu fi dubartoota wal qixxummaa koorniyaa deggeran irratti haala hammeessa. Himannaan akkanaa kunneen akka arrabsoo qofaatti fayyadamamuu qofa utuu hin taane nageenyumaa dhuunfaa irratti yaaddoo uumanii, bilisummaa isaanii daangessuu fi dirree hawaasummaa keessatti sagalee isaanii kan ukkaamsuu fi kunis maqa balleessiin gocha saala walfakkaataa kun yoo himannaa seeratiin milkaa'eef murti adabbii hidhaa waan qaqqabsiisuufi. Himannaan amalootaan wal qabsiifamanii oonlaayinii gubaatti dhiyaatan kunneen hammam fagaatanii gara miidhaa qabatamaa lafarratti darbee jireenya dhuunfaa fi oogummaa namoota balaaf geessisan agarsiisa.

Wayita CIR seenesoota ' deggersa maallaqaa' fi yaadota bifa lamaan walitti hidhaman 'feeminizimii fi yaada dhimma quunnamtii saala walfakkaataa' dhiyeessee mariisetti, hirmaattonni akka ibsanitti seenessoonni kun jiraachuun isaanii"kan nama hin dinqisiifne" qofaa utuu hin ta'in "waan baratamaa" ta'uu fi fedhii sochii feeminisimii beekamtii dhorkuu keessatti tooftaa salphaa ta'e waan ta'eef ta'uusaa himaniiru.

HAASAA JIBBIINSAA ISPOORTII DUBARTOOTAA KEESSAA

Haasaa jibbiinsaa bifa addaatiin fi guddaa ta'ee fi ispoortessitoot dubartootaa qiyyaafatu hammachiifameera. Seenessoonni beekamoon kan ispoortessitoonni dubartootaa gadi aanaa ta'uu fi deggersa maallaqaa dhiiraan kennamuuf irratti hirkatanii jiraatu jedhu abbaltii yaadaa guddaa ta'eedha. Haasonni afaan faajjii hirmaannaa dubartootaa kan xiqqeessuu qofa utuu hin ta'in, akkasumallee ilaalcha aadaa gulantaa sadarkaa koorniyaa hawaasa keessatti isaan qaban

akeeku deebisee jajjabeessuudhaan fudhatamummaa bu'awwan atileetiksii dubartootaa ballaa qabu ni busheessa.

Argannowwan kun hirmaattota waltajii marii dinqisiisuun hafee hinumaa dubartoonni ispoortessitoota salphifamuun waan baratameedhas jedhaniiru. Wayita xiinxalli qorannoo kanaa geggeefamaa turetti Olompiikiin ispoortii kan adeemsifamaa ture ta'uu yaada keessa galchuun hirmaattonni ispoortessitoonni dubartoota ta'an waa'een isaanii miidiyaa hawaasaa irratti ka'uu akka malu tilmaamanii turan. Kunis waltajjii marii irratti [yaada haaraa ispoortessitoota](#) kan Itoophiyaadhaaf dorgoman irratti haleellaa jibbiinsaa gama oonlaayiniitiinis ta'e lafarratti koorniyaa qiyyaafatan akka keessumsiiisan marii irraa yaada ka'een hubatameera.

Yeroo ragaan qorannoo funaanamaa turetti dubartoonni taayitaalee muudamaa sadrakaa olaanaa lama irratti [Federeshinii Kubbaa Miillaa Magaalaa Finfinnee](#) keessatti gara geggeessummaatti kan filaman ture. Maastewaal Wandasan fi Haragewayin Asaffaa Itti-aantuu Pireezidaantii fi Oofiisera Faayinaansii ta'uudhaan duraaduubaan filatamaniiru. Lamaan isaanii irratti ciigoon hawaasa irraa itti aggaamame keessatti jarreen kun waa'ee dhimma kubbaa miillaa haasa'uu yookaan hojjechuuf ga'umsa hin qaban jedhamanii ture (maaddi odeessa kanaa sababa yaaddoo nageenyaaf dhokfameera).

HADOODINSA FI AMALEEFANNAA HAASAA JIBBIINSAA

Aggaammiwwan halellaa qaamaa qiyyaafatan yookaan laalessoo ta'an bifoote haasaa jibbiinsaa keessaa, addatti aammoo Tiiktookii irraa, argamuun kanneen biroo gadi ta'uun hirmaattota hunda ajaa'ibsiisuudhaan, qabiyyeelee 'balaafamoo' fi 'yaaddessoo' hammaan baayyee ta'e Tiiktookii irratti kana caalaa arguu isaanii himaniiru. Argannoon [kun qu'annoo akkamtaa kan duraan CIR hojjete](#) waliin wal sima. Kunis sababa dirreeleen miidiyaa hawaasaa qabiyyeelee rifaasisoo fakkeenya guddaa ta'uu dandaa'an fuula dirree irraa kaasuu waan maluuf yookaan ammoo qabiyyeen guddaa ciiggaasisaa ta'e mul'atee argamuuf carraa guddaa waan qabuuf haala salphaadhaan waan yaadatamuufi, kan akka qabiyyee yaaddessoo ifatti mul'atanii.

Tiiktookiin dubartootaaf dirree
summaa'aa, balaafamaa fi
sodaachisaa kan
dhiibba-uumtonni Irratti haasaa
balaafamaa ta'e
daawwatamtummaaf qofa irrati
dubbataniidha

HIRMAATTOTA WALTAJII MARI, 2025

Hirmaatonni waltajii marii qabiyyee yaadessoo ifatti mul'atan hamma ragaan qorannoo mul'isuu caalaa ta'uu amantaa qaban himanii, keessumaa Tiiktookii irratti, akka hirmaatoon tokko ibsanitti "dirree aggaammii haleellaa" ti. Garaagarummaan kun sababa qabiyyeen fiinxessa ta'e wayita sassaabbi ragaatiin dirreelee gubbaadhaa haqamuu waan malaniifi ta'a. Gama biraatiin, [qorannoon CIR duraanii](#) akka mul'isutti bifoondi haasaa jibbiinsaa biroon amaleeffatamuu irraan kan ka'e akkaataa hin hubatamneetti raadara argamaa gaditti hafeera. Hojiin qorannoo CIR akka adda baafatetti qooliffannaan eenyummaa fi ergaalee gabaaboon ilaalcha gadaantummaa dubartootaa jajjabeessan yeroo hedduu xiyyeefannoo utuu hin argatan kan darban yoo ta'u, arrabsoo fi jechoonni ciigoo, akkasumas aggaamiin koorniyaa haala baratamaa ta'uudhaan akka bifa haasaa jibbiinsaatti utuu hin innatamin bira darbamuun waan fardii ta'eera. Haleellaa yaadessoo fi qabiyyeen balaafamoo ta'an danuun jiraachuu malu, garuu hammi baay'ina isaanii hamma kan akka bifoote jibbiinsaa mul'atoo akkasiitti hin xiqqaatu. Fakkeenyaaf, [qu'annoon CIR kan marsaa duraa](#) haasaa jibbiinsaa saala qiyyaafatu miidiyaalee hawaasaa gubbaatti bal'inaan amaleeffatamuun gara miira hadoodummaa hawaasummaatti ce'uudhaan rakkinicha xiyyeefannoo dhabsiise.

Hundaa olitti, hirmaatonni waltajii marii haleellaan saalaa baratamaa ta'uu irraan kan ka'e akka waan miidhaa geessisuutti fudhatamuun hafee, kunis akka inni 'haguugamaa' ta'u taasiseera jechuun yaaddoo qaban waan taajjaban irraa himaniiru. Amaleeffannaan kun, hanqina hubannoo haasaan jibbiinsaa maal of keessaatti akka hammatu irraati jiru dabaltee, kana jechuun bifa aggaammii laalessaa yookiin aggaammii yaadessoo jiru garuu mul'iinsa xiqqaa qabu-kan akka qooliffannaa eenyummaa fi ciigoo- yeroo hedduu ni tuffatamu, hin gabaafaman, yookaan akka miidhaa xiqqaa fiduutti garmalee hubatamu jechuudha.

Rakkoolee kanaaf xiyyeeffannoo kennuu dhiisuun aadaa haleellaa saalaa jajjabeessu, dandamachiisuu fi utuu hin sakatta'amin akka itti fufu waan godhuuf namoonni imaammata bocanii fi dammaqsiteonni hawaasaa bifoote haasaa jibbiinsaa dhokattoo garuu gaaga'ama walqixa ta'e fidan kanneen tuffachuu dhiisuu qabu.

MIRGOTA DIJITAALAA

Mirgootonni dijitaalaas yeroo baayyee akka waan faayidaa hin qabneetti lakkaa'amuudhaan, addunyaan oonlaayinii akka waan addunyaa dhugaa lafarraatti adda ta'eefii taliiguun hin dandaamneetti qeeqota akeekan wakiin wal qabateen dagatamanii jiru. Deggersi mirgoota dijitaalaa fardiidhaan akka waan bu'aa hin buusneetti ilaalamuun akka hirmaattonni marii waltajii jedhanitti, dubartoonni oonlaayinii gubbaatti mirgoota isaaniitiif fuuldura ba'anii dubbatan yeroo hedduu haleellaa keesumsiiisuudhaan akkasumas qaqqabiinsa intarneetii argachuu isaanii qofaaf galateeffachuu akka qabantu itti himama. Irra darbees, hirmaattonni, fayyadamtoota miidiyaalee hawaasaa gidduutti ilaalcha walfakkaataan akka jiru ibsanii jiru: qaqqabiinsa intarneetii argachuu ga'oomfamuun akka wal qixaatti ilaalamuu, kunis warri uwwisa qaqqabsiisa intarneetii qaban irra guddeessaan miseensota hawaasa badhaadhaa guddaa qabu yookaan jiraattota magaalaa waan bakka bu'aniifi. Haata'u malee, hirmaattonni waltajii marii yaada kana kuffisuudhaan qaqqabiinsi intarneetii ga'oomsuu waliin walqixa miti jechuun dubbatu.

— “ —

Teekninooloojiidhaan deggeramee
haleellaan saala qiyyaafatu(TFGBV)
qaqqabiinsa dirree dintaalaa
dubartoota silumayyuu daanga'aa
ta'e caalmaatti daangessa

— ” —

HIRMAATTOTA WALTAJII MARI, 2025

Miidiyaalee hawaasaa gubbaatti hanqinni akkataa to'annoo dirreelee dijitaala fi shaakaloonni tooftaa to'annoo qabiyyee dadhaboon hojii irra oolan falmii dirree oonlaayinii irratti geggeefamu keessatti hirmannaa dubartootaa akka daangessu hirmaattonni waltajii marii kaasanii jiru. Dirreeleen dijitaalaa haalota gaafatamummaa jalaa isaan miliqisuun hojjechuurraa akka of qusataniifi cunqursawwan oonkaayinii gubbaa itti fufiinsaan aggaamamaa jiru irratt tarkaanfiin adabbii jiraachuu akka qabu akeekanii jiru.

Teekinooloojiidhaan deggeramuun haleellaa saala qiyyaafatu(TFCBV) waa'eesaa dubbachuu fi qorannoo geggeessuuf danqaraa ijoo kan ta'e daangaa namtolchee kan 'addunyaan oonlaayinii' fi 'addunyaa dhugaa' isa jedhamu gidduutti ijaarameedha haasaan ooflaayinii gubbaa jiru gochaa oonkaayinii gubbaa jiru irratti dhiibbaa akka qabaatu, akkasumas miidhaaleen oonlaayinii jiran oonlaayinii gubbaatti hin hafani, dhiibbaaleen isaanii jireenya namootaa kan guyyuu keessatti gaaga'amni isaan fidan muteessaa fi fagoo qaqqaba. Hirmaatoon tokko yeroo ibsanitti, miidhaalee dirreelee oonlaayinii gubbaa " haleellaa dirree fiizikaalaa gubbaa jiru akkeessa' kunis addaa addummaa walqixxummaa dhugaan lafarra jiruu fi miidhaa duraan jiru hammeessa. Dirreeleen ooflaayinii fi ooflaayinii uumamaan walitti hidhatooda.

— “ —

Bara diijaala keessa akkuma jirru
dirreelee dubartoonni yaaddoo
malee irraatti mari'atan, yaada
qooddatan, fi sagalee isaanii
dhageessifatan qabaachuufiin
murteessaadha

— ” —

HIRMAATTOTA WALTAJII MARII, 2025

4.3 DUBARTOOTAA FI IJOOLLEE DURBAA DHOIROTAA-GA'EESSOTAA FI IJOOLLEE DHIIRAA

Qorannoon kun teekinooloojiidhaan deggeramanii aggaammii saalaa dubartootaa fi ijoollee durbaa irratti qiyyaafatan qorachuu irratti haa xiyyeeffatu iyyuu malee, akkasumas haasaa jibbiinsaa dhiirotaa fi ijoollee dhiiraa qiyyaafatan adda baasee kan mul'isee fi xiinxaleera. Kunis uumamaa fi miirota haasaa jibbiinsaa abuuranii adda baasuu fi waliin madaalchisuuf carraa uumee jira.

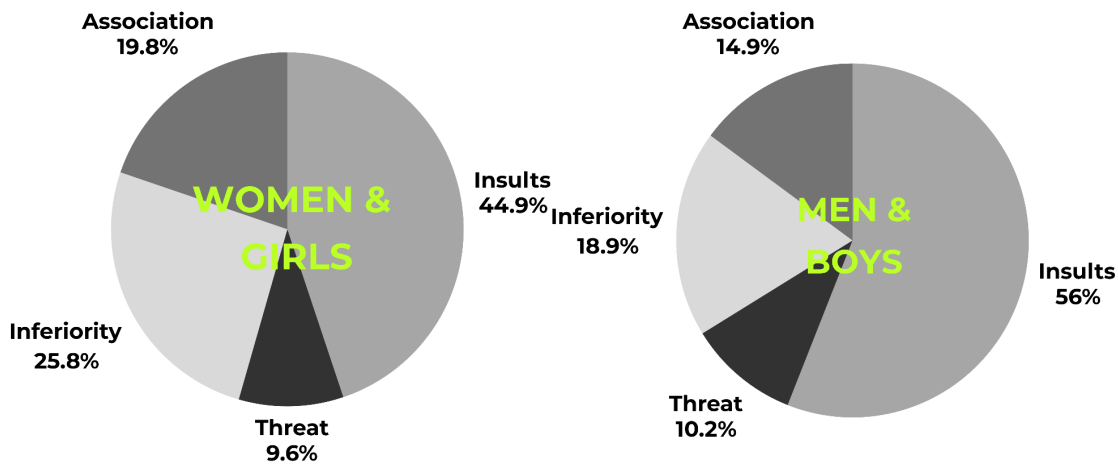
Bifoonni haasaa jibbiinsaa koorniyaalee gidduutti garaagarummaa haa agarsiisu iyyuu malee bifti tokko garuu dhaabbataadha: **arrabsoon** bifa haasaa jibbiinsaa baayyee baratamaa ta'e qabaachuudhaan hundaan olitti to'atee argameera. Haata'u malee, yeroo miirotaan sakkattaa'amanitti, garaa garummaan fagoo ta'ee fi addaa addummaan bifaa ol ba'ee argamuunsaa akkaataa jibbiinsi toora koorniyaalee hunda hordofee yaayyabamu ilaalachisee fuula argamaa adda ta'e agarsiisee jira.

Qu'annichi haleellaan saalawaa ta'e Itoophiyaa keessaa maal akka calaqqisiisuu fi ilaalchota aadaa hawaasaa jajjabeessuudhaan ga'ee dhiirotaa fi dubartootaa hawaasa keessatti toora koorniyaatiin daangessuu isaa ibsee jiru. Dubartoonni akka meeshaatti ilaalamuu, moggeeffamuu, fi yeroo salphifaman, dhiironni ammoo ilaalcha tilmaamaa, laafina qaamaa fi qalbii, hanqina miiraafi dhaabbii dhiirummaa agarsiisuun, yookaan waan walqixxummaa koorniyaa deggeraniif haleellaadhaaf qiyyaafatamaniiru. Dursitoonni siyaasaa koorniyaa lachuu irraa jibbiinsa oonlaayinii kan keessumsiisan ta'ee, dubartoonni siyaasa keessa jiran garuu addatti sababa dhaabbii qaamaa ykn bifaa yookaan safuu ga'ee hawaasaatiin ilaacha gadi anntummaa kan keessumsiisan yeroo ta'u, dhiironni ammo sababa imaammata hordofanii yookaan hidhata ilaalcha siyaasaa qabaniin haleelamu. Baqqaanonni dachaan koorniyaalaa, siyaasaa, fi sabummaan kunneen caalmaatti haleellaa oonlaayinii gubbaa jiru walxaxaa gochuudhaan dirreelee dijitaalaa bakka itti saalli dhalaa balfamu, ilaalcha dhiirummaa rincicaa, fi qoqqoodinsi siyaasaa itti wal-dhabdee fansu uumeera.

4.3.1 AKAAKUU JIBBIINSAA WALIIN MADAALUU

Ragaaleen geengoon pii chaartii dhiirota-ga'eessotaa fi ijoollee dhiiraa fi, dubartootaa fi ijoollee durbaa akka agarsiisanitti garaa garummaa xiqqaa ta'e agarsiisuun '**akaakuwwan**' haasaa jibbiinsaa tokko tokkoon tuutota xiqqaa gareelee irratti qiyyaafatan baka bu'an mul'iseera(fakkii 10 ilaali). Dhiirotaa fi ijoollee dhiiraa, akkasumas dubartootaa fi ijoollee durbaatiif, '**arrabsoowwan**' akka bifa haasaa jibbiinsaa baayyee baratamaa ta'eetti as ba'uudhaan, garuu hammaan gara garummaa agarsiiseera. Dhiironni-ga'eessotaa fi ijoolleen dhiiraa haasaa jibbiinsaa dimshaan isaanitti aggaamame keessaa **arrabsoo** harka guddaa ta'e, walkaa ol kan ta'u harka(56%) keessumsiisuudhaan sadarkaa guddaa qabataniiru. Akkasumas, aggaammii yaadessoo hamma tokko kan dubartoota(9.6%) caaluudhaan harka (10.2%) ta'e keessumsiisuudhaan caalmaa xiqqoo ta'een caalee argamee jira.

Faallaa kanaatiin, dubartoonni fi ijoolleen durbaa piroopoorshinii haasaa jibbiinsaa guddaa ta'e harka(25.8%) qabachuudhaan aggaammiiwwan qalbii, qaamaa yookaan gadaantummaa hawaasummaa agarsiisuun qiyyaafataman kan dhiiraa harka(18.9%)ta'e caalaa keessumsiisuudhaan caalmaa agarsiisanii jiru. Dubartoonni haasaa jibbiinsaa olaanaa ta'e '**yaada tilmaama dursaa haalaa amalaa**' harka(19.8) kan koorniyaan isaanii haalota nageettiva ta'an amaloota dhuunfaan wal qabsiifamanii dhiyaatan kan akka dhibaa'ummaa yookaan albaadhumaa agarsiisan simachuu dandaa'anii jiru. Wanti barbaachisaan, garaa garummaan '**yaada tilmaama dursaa haalaa amalaa**' irratti jiru addaa addummaa kanneen biroo gidduutti jiru caalaa hamma xiqqaa ta'e agarsiisee jira.

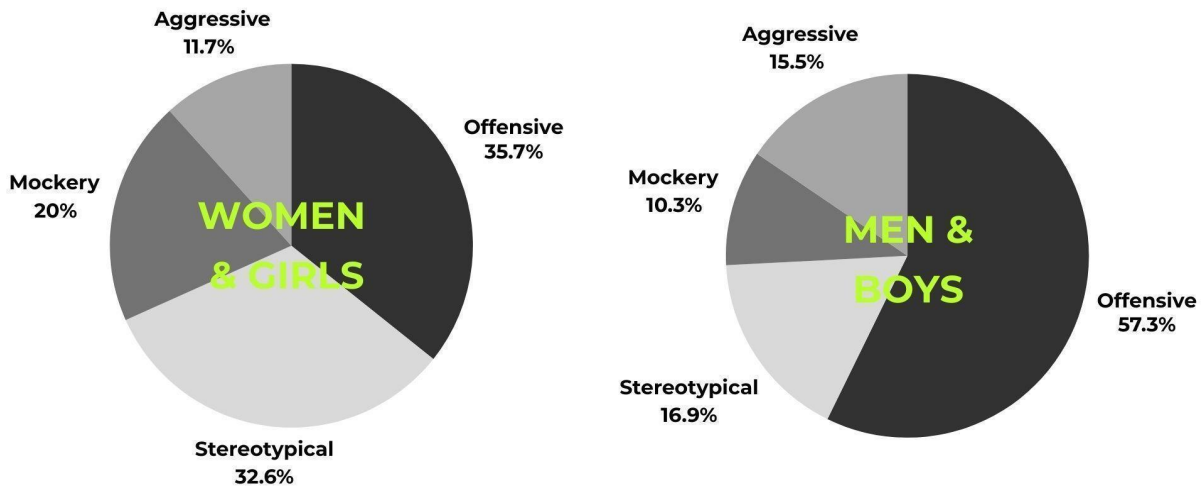
Fakkii 11: chaartii akaakuwwan haasaa jibbiinsaa tokko tokkoon gareelee xixiqqaa koorniyaa agarsiisu, guuboo ragaalee CIR fudhatame.

4.3.2 MIIROTA JIBBIINSAA WALIIN MADAALUU

Xiinxalli CIR miirota haasaa jibbiinsaa(ramaddiiwwan: laallessaa, mufaasisaa, ciigoo fi qoollifataa jalatti qoode) akaakuwwan jibbiinsaa armaan olii caalaa garaa garummaa mul'ataa ta'e agarsiisee jira. Fakkeenyaaf, dhiironnii fi ijoolleen dhiiraa haasaa jibbiinsaa mufachiisaa(57.2%) ta'e simachuudhaan kan dubartootaa fi ijoollee durbaa(37.5) caaluudhaan piroopoorshinii guddaa ta'e galmeessanii jiru

Dubartoonnii fi ijoolleen durbaa piroopoorshinii aggaammii haasaa jibbiinsaa qoollifataa eenyummaa (32.6%) ta'e, galmeessuun kan dhiirotaa fi ijoollee dhiiraa(16.9%) irratti caalmaa agarsiisuudhaan ramaddii kana jalatti kufaniiru. Haata'u malee, qoollifannaan eenyummaa, miira jibbiinsaa baayyee mul'ataa ta'uudhaan dhiirotaa fi ijoollee dhiiraatiif ammallee sadarkaa lammaffaa qabata.

Kanarra darbee,jibbiinsa 20% dubartootaa fi ijoollee durbaa kallatteeffatan ciigoo (lafafa) of keessaa qabaachuun kan dhiira-ga'eessotaa fi ijoollee dhiiraa(10.3%) ta'e caalee jira. Dabalataanis, dhiironnii fi ijoolleen dhiiraa haasaa jibbiinsaa laallessaa(15.5%) ta'e keessumsiiisuudhaan ka dubartootaa fi ijoollee durbaa(11.7%) caalanis, garaa garummaan jiru hagas miti.

Fakkii 12: chaartii miirata haasaa jibbinsaa tokko tokkoon gareele xixixiqqaa koorniyaa agarsiisu. Guuboo ragaalee CIR irraa fudhatame.

4.3.3 SEENESSOTA

Itoophiyaa keessatti aggaammii oonlaayinii gubbaatti dhiirotaa fi dubartoota qiyaaafatan akkamiin akka aggaamaman ilaalchisee hubannoon argame rogoota saalaa akkaataa addaa qabaachuu mul'isee jita. Dhiirota ilaalchisee dhiirummaan isaanii haala fardii ta'een yeroo irratti yeroo xiyyeeffatamu, dubartoonni ammoo jibba qoollifannaa saalaa, tuffii namoomaa baasuu fi dirree hawaasaa keessaa moggaatti dhiibamuu kan isaan mudatu ta'ee, wayita siyaasni qoqqoodinsaa haasaa jibbinsaa roga koorniyaa waliin wal keessa galutti bifoote adda qabsiisuudhaan kallattii garaa garaatiin muddama oollaayinii gubba hammeessa.

Haala odeeffannoo ragaa kan dubartootaa fi ijoollee durbaa qofaaf wal fakkaatuun(gola 4.2 ilaali)haasaan jibbiinsaa yaadessoo fi laalessoo ta'an pirooppoorshiniin xiqqaa ta'e koorniyaalee lameen bakka bu'uun dhiyaachuun isaa hirmaattota rifaasisee jira. Bu'aan xiinxala kanaa dhimmicha kan "gadi xiqqeesse" ta'uu amantaa waloo hirmaattotaa akka ta'e hubatameera. Aggaamiiwwan yaadessoo fi haasaan laalessoo ta'an kana caalaa isa baayyee baratamaa ta'ee fi kanaan olitti hamma akkaan baayyee ta'e irra guddeessa dirreelee irratti akka argaa turan ta'uun akka itti dhagaa'ame ibsanii turani.

DHIIRUMMAA FI AKKA MEESHAATTI ILAALAMUU DUBARTOOTAA

Dhiironnni haala fardii ta'een, sababa ilaalcha aadaa kan jabina qaamaa fi ol'aantummaa isaan irraa eegamu ba'achuu dadhabu. Arrabsowwan dhaabbatoo ta'an kanneen akka "dubartii ta'uutu sirra ture" " dura dhiira ta'l" jedhan kunneen dhiirummaa irratti aggaamamuun shora aadaa hawwaasaa kan jabinaa fi aangoo dhiira irraa eegu mul'isa.

Namichi kun wandaboo uffachuu qaba, baayyee laafaadha

GUUBOO HAASAA JIBBIINSAA

Dubartoonnii fi dubartummaan irra deddeebiidhaan akka meeshaa arrabsoo saalaatiif kan sabummaaf oola. Fakkeenyaaf, jechi “diqaalaa” (haasaa jibbiinsaa Tigiroota qiyyaafate) ifatti dhiirota arrabsuuf kan oolu ta’ee gara afaan Ingiliffaatti yeroo hiikamu “ ilmoo saree” kan jedhu bakka bu’a. haaluma wal fakkaatuun “ guddisa dubartii” kan jedhu, ammoo haala dhokataa ta’een koorniyaa dhalaa akka meshaatti fayyadamee dhiirota qaanessuu fi akka laafaatti ilaaluudhaan as keessatti jecha arrabsoo tokkoon sabummaa fi aggaammii saala qiyyaafate walitti dabalee raawwata.

CIR keessaa Ragaaleetti ibsa danaa kan kennan akka tajiibanitti dhiironni yeroo hedduu dhiirotaa fi dubartoota biroo arrabsoo afaanota qaama dubartootaa akka meeshaatti ilaalaniin rogoota koorniyaa miidhaa qaban deebisee jajjabeess. Kanarraa ka’uudhaan dubartoonni miidhaa haleellaa saalaa kan sadarkaa duraatti itti aggaamamu keessumsiiisuu qofa osoo hin taane, akkasumas itti fufiinsa isaatiifis giddu gala ta’uudhaan, haasaa jibbiinsaa keessatti akka qiyyaafannoo fi mallattootti tajaajila. Fakkeenyaaf, hirmaattonni waltajjii marii marsaa laguu fi qulqullummaa dhuunfaan dubartootaa haasaa jibbiinsaa dhiira qiyyaafatan keessatti akka meeshaatti fayyadamuun dabalaa dhufuu arguu isaanii ni dubbatu. Araabsooonni kun kan agarsiisan koorniyaa dhalaa waliin walitti hidhata qabaachuun uumamuma isaatiin qaanfachisaa, gara ga’ee koorniyaa rincicaa ta’e bal’ata.

— “ —

Aggaammiin haleeellaa dhiirota
qiyyaafatan yeroo baayyee akkas
jedhu, “paadii kee eessaa argatte?”,
“tapoons ga’aa qabdaa?”, yokaan
“akka waan peereedii irra jirtuu si
godha”

— ” —

HIRMAATTOTA WALTAJII MARI, 2025

Hirmaataa waltajjii marii tokko akka jedhanitti hawaasni taphoota oonlaayinii Itoophiyaa jecha “immuummuu” jedhu dhandhoonamee dhiyaateera. Jechi kun qaama saalaa dubartootaa kan bakka bu’u yeroo ta’uu yeroo ammaa akka jecha haleellaa tti dubartoota irratti aggaamama. Akkaataan kun Itoophiyaa keessatti qofaa addatti kan argamu miti, fakkeenyaaf, jechoonni afaan Ingiliffaa baayyeen qaama saala dhalaa ibsan dhaabbataa dhaan kanneen aggaammii hamoo baaatanii fi jechoota abaarsaa kan arrabsoo of keessaa qaban. Akka haala qabatamaa Itoophiyaatti kun halalummaa yookaan fedhii saalaa qabaachuu dhiiraa agarsiisuuf illee ni oola. Jechi kun suuta suutaan gara arrabsoo waliigalaa kan dubartootaa fi dhiirota qiyyaafataniitt jijjiiramaa deema. Arrabsoonni akkanaa kunneen aadaa qoollifannaa saalaa jajjabeessuudhaan koorniyaa dhalaa arrabsoo fi tuffii waliin walitti hidha.

Akka hirmaattonni jedhanitti arrabsoo saalawaan miirri olaantummaa dhiiraa dirreelee oonlaayinii gubbaatti akka uumamu gochuudhaan dubartoonni marii digitaalaa irraa gadi lakkisanii akka ba’an taasisa. Dhiibbaan oonlaayinii gubbaatti akka callisaniif aggaamamu dhiirota caalaa dubartoota irratti ta’ee marii yaadaa silaa isaan hawaasa keessatti qabaatan ni ddaangessa.

AFAANOTA QOOLLIFATOO

Jechootni qoollifannaa koorniyaa dhalaa fi gaalewwan saala dubartootaa tuffachiisan kan akka ‘gowwaa’ yookaan ‘doofaa’ kan ingliffaan “simp” jedhamu dhufaatii intarneetii waliin kan as ba’e dabalatee akka walii galaatti kan baratame ta’uu CIR taajjabbii isaa irraa hubatee jira. Jechichi sadarkaa salphaa irraa ka’ee yeroo keessa hiikkaa qabaachaa kan dhufe yoo ta’u, bifa [arrabsootiin](#) hiikkaa badaa qabaachuun dhiirota kanneen bayyee dubartootaaf xiyyeeffannoo kennan jedhamee yaadamu yookaan amala dhiirummaa dhabuu ilaalcha jedhuun irratti aggaamama. Hirmaattonni waltajjii marii argannoo kanaatti utuu hin ajaa’ibsiifatin kanas dhimma dabalaa dhufuu namoota dhiibbaa uumanii kan akka [Andiriwuu Taatee](#), kan yaada goolii uumuun beekamtii argatee kun ijoollee dhiiraa

saafelootaa fi dhiirota Itoophiyaa biratti hordofamuun ilallcha olaantummaa dhiiraa jajjabeessuun fi aggaammiin dubartoota irratti qiyyaafatu dandamachiisee bira darbuun dabalaa dhufeera. Miidiyaan hawaasaa ga’oomsuuf, hojii actiiviistummaatiif, fi fuuncaa hawaasummaa dirree digitaalaa kan uumee haa ta’uyyuu malee, argannoon bu’aa qorannoo kanaa yaadonni miidhaa geessisan akkamiin haala salphaa ta’een faca’uun daangaa akka ce’an jala muree agarsiisa.

— “ —

Yoo ati ishee kabajje yookaan akka
gaariitti kunuunsite ‘dhiira
alliccaadha’ dhiira alliccaa
ta’emmoo dubartiin kamiyyuu ni
jibbiti dhiira akka kosiitti ishee
ilaalu barbaaddi, sababni isaas
dubartoota hedduudhaaf kun
akkaataa guddisa isaanii waan
ta’eefi’

— ” —

GUUBOO HAASAA JIBBIINSAA

Dabalataan, namani Itoophiyaa dhiibbaa uumuun beekamu kan Ameerikaa jiraatu Moxaa Qaraaniyoo jedhamuu fi pood kaastii fi chaanaalota Yuutubii irraatti kanneen qabiyyee tollchan jechoota koorniyaa ciigga’aan fi arrabsoo saalaa laalessoo ta’an, irra guddeessaan bifa baacootiin haguuguudhaan kan dabarsan jiraachuun hubatameera(maqaan poodkaastotaa fi chaanaalotaa yeroo gaafatamutti ni kennama).seenessoonni kunneen jechoota kabaja dubartootaa gadi buusan akka waan sirrii fi homaa hin taaneetti amaleeffachiisuudhaan, tuffii koorniyaa haasaa guyyaadhaa gara guyyaatti haasa’amu keessatti akka fudhatamaatti akka ilaalalmu godhaniiru. Hirmaatoon tokko viidiyoo ifaan ifatti dubartii tokko akkas jechuun arrabsu arguu isaanii yaadachiisaniiru: “ yeroo warri kaan boolla boba’aa qochisiisan, ati immoo imummuukee qochisiista. Ati sammuu hin qabdu imummuu keetiin yaadda”(maddi odeeffannoo kanaa dhokfameera, kunis beekamtii hin barbaachisne akka hin laanneeffitti yaadameetu)

NAMOOTAA SIYAASAA

Namoonni siyaasaa koorniyaalee lameen irraa jibbiinsa fi aggaammiin oonlaayinii isaan mudachuudhaan dubartootni siyaasa keessa jiran addatti bifaa fi dhaabbii qaama isaanii yookan ga’ee aadaa hawaasaatiif qiyyeeffatamuun qeeqa yoo keesumsiiisan, dhiironni ammo aggaammii ilaacha y aadaa, shora taphataniin,

yookan hidhata ilaalcha siyaasaa qaban irraatti q iyyaafatu keessumsiiisu. Hirmaattonni waltajjii marii akka ibsanitti haleellaan koorniyaa dubartoota irratti qiyyaafatu kana caalaa isa baayyee guddaa ta'uu kan dubbatan yeroo ta'u kun [argannoo CIR qu'annoosa](#) isa duraanii keessatti mul'ise waliin wal simata.

Fakkeenyaaf, faalla kan Aadde Adaanech Abeebbee(gola 4.2.5 ilaali), MM Abiyi Ahimad, akkasuma haasaa miira farr-Abiyyi of keessaa qabu oonlaayinii gubbaatti itti aggaamamu mul'ataa fi hammaan guddaa ta'e keessumsiiisanii jiru. Haata'u malee, baayyonn haasaa aggammiwwan kanaa hiikaa haasaa jibbiinsaa mootummaan Itoophiyaa baaseen ulaagaa waan hin guunneef kunis sababa haasaan jibbiinsaa kunneen imaammataa fi ilaacha siyaasa isaanii irratti qiyyaafataniif jecha. Taatewwan muraasa keessatti bakka isaan eenyummoota seeraan eegamoo kan akka Oromummaa issanii ibsaman keessatti qoranicha keessatti dabalamanii jiru. Madaalliin namoota siyaasaa beekamoo kana giduu jiru qofti agarsiistuu haleellaa oonlayinii koorniyaaleen lameen keessumsiiisan garaa garaa jiraachuu agarsiisuudhaan argannoo CIR fayyadamtoota miidiyaa hawaasaa haasofsiisuudhaan muuxannoo isaanii irraa hubate ni jabeessa.

DHIIROTA FEEMINISTOOTA TA'AN

Akkuma dubartoota wal qixxummaa koorniyaa deggeranii, dhiironni feeministoota ta'an kana haleellaa balafaamaan bifa qolachuutiin itti aggaamama. Hirmaattonni waltajjii marii akka yaadachiisanitti Itoophiyaa keessatti saalaan dhiira ta'anii feeministii ta'uun akkaan balaafamaa akkuma dhalaa ta'anii feeministii ta'uuti kan jedhan yeroo ta'u gabaasaalee doorsisaa kan hamma lubbuutti yaadessoo ta'an dhiirota mirgoota dubartootaaf deggersa godhan irratti aggaamaman arguu isanii himaniiru.

4.4 JIBBINSA ROGOOTA WALKIPHAA

Sakatta'iinsa CIR rogoota dachaa haasaa jibbiinsa irratti hojjete teessummi lafaa haleellaa oonlaayinii wal xaxaa fi jijjiiramaa ta'uu mul'isuudhaan yeroo eenyumoonni kanneen biroo koorniyaa waliin qiyyaafatamanitti bifoondi gaaga'ama dhufuu akkamiin akka jijjiiramu mul'isee jira. Akka 'jibba roga dachaa wal kiphoo' qabuutti ramaduudhaaf, koomentiin tokko eenyummoota tikfamoo: kan akka **qaama miidhamtummaa, sabummaa, koorniyaa, bifa sanyii, yookaan amantii** tokkoo ol qiyyaafachuu qaba.

Argannowan kun akka himanitti-haasaan jibbiinsaa calliseedhuma lafa duwwaatti dubartootaa fi ijoollee durbaa hin kallatteeffatu; agarsiistuu eenyummaa dabalataa dhiyaate irratti hundaa'ee kan of jijjiiruu fi haala jirutti of madaqsu ta'a. Dubartoonnii fi ijoolleen durbaa koorniyaadhaa fi bifoota eenyummoota birootiif(fakkeenaaf, sabummaa yookaan amantii) lameenuu wayita qiyyaafatamanitti si'a tokkotti bifoondi uumama haasaa jibbiinsaa gara baqqaana danuutti jijjiiramu.

Seenessoota kanneen xiinxaluudhaan, CIR, akka mul'isetti koorniyaan, sabummaan, amantii, fi coraan qaamaa wal kiphuudhaan akkamitti uumama bifa haleellaa oonlaayiinii Itoophiyaa keessaa akka bocan ifa baasee jira. Taatewwan siyaasaa fi wal dhabdeen keessoo haasaa jibbiinsa sabummaa fi kan koorniyaa wayita hammeessu, dhiibbaaleen amantii irraa maddan ammo irraa guddeessaan afaan faajjii dubartoota busheessuu fi seexanoomsu utubuun mul'atu. Fakkeenyaaf, dubartoonni musliimaa guftaa mataa ykn fuulaatiin walqabatee hacuuccaa adda ta'e keessumeessu. Seenessoota amantii hidda gadi fageeffatoo -kan dubartoota bu'aa 'cubbuu Heewaan kan uumama' ti jedhuun wal qabsiisuudhaan ibsu- ciiggaatii kana dhugeessuuf haala fardii ta'een ni gargaarama.

Itti dabalees, ilaachi coraa fuulaa fi farr-Gurraachummaa kan ammallee irratti hin hojjetamin garuummoo rakkoo bakka hundatti mul'atu ta'uun adda baafatameera. Argannowwan kunneen uumaa walxaxoo fi baaqqana-daneessummaa haasaa jibbiinsaa mul'isanii, akkasumas eenyummoonni dubartootaa bifoota adda ta'aniin fi hidda gadi fageeffachuu irraa kan ka'e buqisuuf ulfaatuun meeshaa isaanumati ittiin miidhaman ta'uu agarsiisanii jiru.

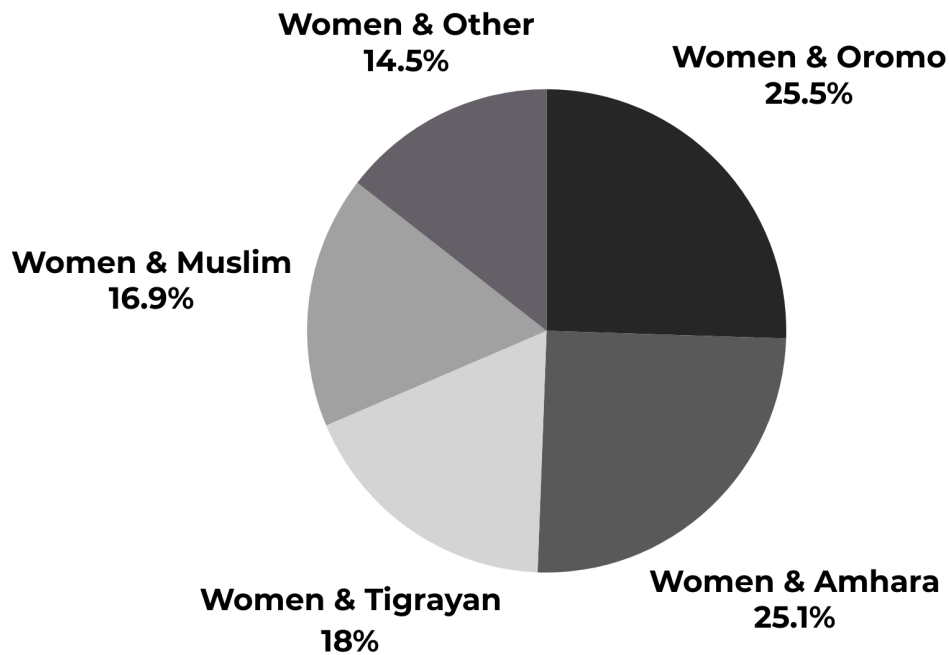
Xiinxala armaan gadii keessatti, 'dubartootaa fi kanneen biroo' ramaddii jedhu eenyummoota haammataman kanneen akka gareetti addatti fo'amanii CIR-iin tarreefamaniin oli. Fakkeenyaaf, qorattootaan yeroo hedduu akka akeekametti, yeroo dubartoonni kallattii amantii isaaniitiin qiyyaafatamanitti garuummoo amantiin xiyyeeffatame sun ifatti kam akka ta'e wanti ibsu bakka hin jiretti ta'uu ni eeru.

Haasaa jibbiinsaa dubartoota qofa irratti qiyyaafatan waliin yeroo madaalamu, xiinxalichi garaagarummoota hubatamuuf murteessoo ta'an ifa baaseera(fakkii 13 armaan gadii ilii)

- **Haasaa jibbiinsaa arrabsoo fi mufaasisaa hammaan xiqqaa ta'e:** wayita eenyummoonni danuun qiyyaafatamanitti haasaa jibbiinsaa **arrabsoo fi mufachiisaa** ta'an haala nama dinqisiisuun hir'achuu CIR adda baafatee jira. Kunis kan agarsiisu wayita eenyummaan bifa danuu walitti makamanii dhiyaatanitti bifoota kanneen biroo irratti xiyyeeffachuudhaan haasaa jibbiinsaa busheessaa fi arrabsoo kallattii ta'e irraa gara biraatti socho'a.
- **Ilaalcha gadaantummaa guddaa:** dubartoonni roggota wal kiphoo ta'an addaa tokko keessa jiran kan akka "Dubartootaa fi Oromoo", "Dubartootaa fi Musiliima" fi "Dubartootaa fi Kan biroo" haasaa jibbiinsaa kan dhugeeffannaa yaadaa irraa madduu fi gadaantummaa isaanii irratti xiyyeeffataman dubartoota kanneen sababa koorniyaa isaaniitiif qofa kanneen qiyyaafataman caalaa carraan aggaamii simachuu isaanii guddaadha. Kunis moggeessuu dhokataa kan koorniyaa fi rogoota eenyummoota biroo irratti qiyyaafatan ta'uu agarsiisa.
- **Tilmaama dursaa yaada haalaa-amalaan walqabsiisu:**

koorniyaa fi sabummaan yeroo walitti dabalaman, keessumaa addatti "Dubartootaa fi Tigiroota) yookaan " Dubartootaa fi kan biroo" caalmaatti haasaa jibbiinsaa tilmaama dursa yaada haalaa amalaa kan amaloota dhuunfaan wal qabsiisee dhiyaatu irratti qiyyaafatee aggaamamuuf saaxilamoodha. Kunis qoolifannaa eenyummaa fi ilaalcha sobaa garee eenyummaa kan akka tilmaama albaadhumma, ilaalcha namoomaa baasu yaakaan kan akka gantummaa qiyyafatan of keessatti hammata.

- **Haasaa Jibbiinsaa Laalessaa ta'e Irra caalmaan Jiraachuu:** Jibbiinsi roga wal kiphaa ta'eef gareelee kan akka "Dubartootaa fi Oromoo", "Dubartootaa fi Amaara" fi "Dubartootaa fi Tigiroota" haasaa jibbiinsaa hamma ta'een haasaa miira laalessaa ta'e kan akka haleellaa yaadessoo, fi doorsisaa of keessaatti hammataniitiin qiyyaafatamu, kunis kan akeeku eenyummoonni kunneen yeroo hedduu muddama sadarkaa olaanaa ta'e waliin hidhata waan qabaniifi. Kunis haala qabatamaa seenaa wal dhabdee naannolee kanneen keessatti itti fufee jiru irraa kan ka'e nama ajaa'ibsiisuu dhiisuu mala.
- **Haleellaa Qoollifannaa Saalaa Guddaa ta'e:** Ramaddiiwwan wal kiphoo hundumaa irratti dubabartoonni haasaa jibbiinsaa saala moggeessu caalmaa ta'e yeroo Koorniyaan qofaatti qiyyaafatamu caalaa keessumsiiisu. Kunis kan agarsiisu haleellaan yeroo baayee irra guddeessaan bifa akka walii galaa fi ilaalcha miidha-qabeessa kan aadaa fi amantaa irraa maddu ta'een waa'ee ga'eelee fi amaloota dubartoota irratti eenyummoota dudduubee tokkoo irratti dhugeeffatame ta'uu akeeka.
- **Ciigoo fi Seexanatti Fakkeessuu:** dhimmi addaatti yaachisaa ta'e kan biraan dabaluu fayyadama haasaa ciigoo ramaddii garee " Dubartootaa fi kan biroo" keessatti mul'ateedha. Dubartoonni garee kana keessaa baayyeen isaanii haasaa lafafa miidha-qabeessa ta'e kan dubartoota Seexanatti fakkeessu keessumsiiisu. Argannoon kun qu'annoo isa marsaa duraa caalaa qu'annoo isa kana keessatti caalmaa agarsiisuu dhaan ol ba'ee mul'ateera.

Fakkii 13: chaartii qiffaannoolee haasa jibbinsaa roga wal kiphoo agarsiisu, guboo ragalee CIR fudhatame.

4.4.1 IBSOOTA RAGAALEE

Bifoonni uumama haasaa jibbiinsaa jijijjiiramuudhaan, sababoota kanneen akka sabummaa yookaan amantaa irratti hundaa’ee irra guddeessaan caalmaatti walxaxxaa ta’uudhaan akkaataa adda baasuun nama rakkisu qabaata. Hawaasni Itoophiyaa ilaalcha amantii gadi fagoo fi rincicaa ta’e qabaachuusaa yaadachiisuun bakkoota lameen oonlaayinii fi ooflaayinii gubbaatti taatoo bifa lamaa akka taphatuu fi kunis gama dirree miidiyaalee hawaasaatiin akka afarfamu hirmaattonni waltajjii marii yaadachiisanii jiru. Kunis, akkaataan kallatiwwan walii galaa kunneen hedduun isaanii gola baqqaanota wal kiphoo jibbiinsaa qu’annoo kanaa keessatti ibsamuusaa akka itti dhagaa’ame himanii jiru. Dabalataanis, danqaaleen eenyumaa dacha fi wal kiphoo ta’an waliin wal qabatanii dhufan kunneen qaama taatee jireenyaa guyyaadhaa gara guyyaatti raawwatuu ta’uusaa kaasanii jiru.

Dubartiin kamiyyuu Dubartoota
qofa miti. Akasuma illee miseensa
gareelee sabummaa fi amantaa itti
goodaman ni qabu. Haleellaa
eenyumoota wal kiphoo jireenya
keenya guyyaa hundaa keessatti
waan hundi keenya keessumsiiisaa
oolluudha

HIRMAATTOTA WALTAJII MARI, 2025

DHABDEE KEESSOO FI SIYAASA

Qu'annoon kun taatewwan lafarratti uumaman falmii yaadaa fi haasaa jibbiinsaa oonlaayinii gubbaa jiru irratti dhiibbaa qabu ni agarsiisa. Taateen siyaasaa ajandaa dubbii oonlaayinii gubbaa jiruu fi afaan faajjii isaan fayyadaman irratti dhiibbaa akkaan guddaa ta'e ni qabaata. Kunis haleellaa seenessoota rogoota wal keessa galaatiin dubartootaa fi ijoollee durbaa sabummaan Oromoo, Amaara, fi Tigiroota ta'an irratti aggaamamu haala qabatamaa walitti bu'iinsa naannolee Itoophiyaa kanneen keessatti itti fufiinsaan jiru fi siyaasa keessoo adeemaa jiru keessatti mul'achuu danda'a.

Jibbiinsa rogawwan wal kiphaniin dubartoota Amaaraa, Oromoo, fi Tigirootaa irratti qiyyaafatanii aggaamaman irra caalaa bifa laalessa ta'e qabaachuun as ba'uunsaa hirmaattota marii hammaan wayyaba ta'an biratti akka ajaa'ibaatti hin ilaalamne. Jibbiinsi siyaasaa yeroo hedduu gara arrabsoo sabumaatti ce'uudhaan fi gareelee sabummaa murtaa'aan tokko irratti jechoota afaanii humneessee aggaama. Hirmaattonni waltajjii marii akka jedhanitti haasaan jibbiinsaa taatewwan siyaasaatiif deebii kennuuf xiyyeeffatu irra guddaaan miira dheekkamsiisoo ta'een dhiyaatu dirree oonlaayinii gubbaatti beekamaa ta'uu himaniiru.

Argannoo qu'annoo CIR kan duraanii keessatti dubartoonni Amaaraa baacoo ciigoo qabu irra caalaan keessumsiiisuudhaan dubartoota Oromoo ta'an yeroo caalan kan ammaa keessatti garuu dubartoonni Oromoo baacoo ciigoo of keessa qabuu fi ilalaalcha gadaantummaa guddaa ta'e siamtanii jiru. Kun maaliif ta'uu male jedhamanii yeroo gaafataman hirmaattonni waltajjii marii kun sababa jijjiirama haala qilleensa siyaasaa fi taatewwan garaa garaa ajandaa biyyoolessaa ta'atan irraa akka ta'e himaniiru.

HIJAB BANS IN SCHOOLS-GUFTAA UFFACHUUN MANNEEN BARNOOTAA KEESSATTI DHORKAMUU

Aggaamiin miidhaa kachachalaa dubartoota Musiliima taa'an irratti qiyyaafate guuboo ragaalee keessatti bal'inaan mul'atee argameera. Mariileen waltajjii afaan faajjiin farra Isilaamummaa, sadakaa olaanaa ta'een dabalee argamaa turuun keessumaa addatti Tigiraay, magaalaa Axumitti [maneen barnootaa afur](#) keessatti guftaan rifeensa haguugu akka dhorkame gabaafameera. Kunis dirree oonlaayinii gubbaati fi hawaasa keessatti maneen barnootaa bakka gochi amantii itti raawwatamu moo walaba ta'uu qabu kan jedhu falmii yaadaa ture gara haala yaaddessaaa ta'eetti geessee ture. Sadaasa 2024, irraa eegalee muddamoonni turan olaanaa ta'uudhaan gara [mormii fi hiriira nagaatti](#) guddachuudhaan guftaan akka iyyamamuuf waamichi dhiyaateera. Akka hirmaattonni marii jedhanitti haalli kun gara hiriira nagaa kan faallaa ta'ee fi yaadicha qolachuuf bobbaafamaniitti fi akkasumas duula oonlaayinii dubartoota Musiliimaa irratti qiyyaafate aggaamamutti geessee ture.

Dubartoonni Musiliimaa haleellaa argama dhaabbii qaamaa ilaallatu keessumsiiisaniiru. Oonlaayinii gubbaatti haleellaa " Musiliima ta'uu qofti ga'aadha" jedhuun fakkeenyaaf yeroo guftaa hin uffannetti, yookaan yeroo jiinsii uffatanitti aggaammii keessumsiiisaa turani.

SEEXANATTI FAKKEEFFAMUU

CIR haasaa ciigootii fi koomentoota firoomsa yaadaa kan dubartoota gara kallattii amaloota seexanaa waliin walitti hidhu hubatee jira. Afaan haasaa kanaa ilaalcha amantaa gadi fagoo ta'ee fi yeroo baayyee barreeffamoota amantii keessaa kan dubbisa waa'ee Heewaaniin walqabatu kallattiidhaan wabeeffachuudhaan kan dhiyaateedha. Hidhati isheen kitaaba qulqulluu keessatti cubbuu waliin qabdu irra deddeebiidhaan dubartoota afuura hamaa waliin walitti fakkeessuun seexanoomsuuf oolee jira.

Yesuus haadha manaa hin qabu,
Waaqayyo haadha warraa hin
qabu, akka Seexanni isaan dubartii
irraa waan fagaataniif jetti.
Waa'een koorniyaa kanaa wanti
ta'e kan isaan nutti hin himin
jiraachuu qaba

GUUBOO HAASAA JIBBIINSAA

Wayita argannoon kun qooda fudhattoota waltajjii marii waliin qooddatametti marroo hedduu 'mataa raasuun' yaada kanaan walii galuu isaanii agarsiisanii jiru. Hirmaattonni marii kanaa miidhaa saalaan wal qabate keessatti dhiibbaaleen amantii jiraachuun isaan hin dinqine. Interneetiin alatti dubartoota seexanatti fakkeessuu fi 'cubbuu Hewaan isa ganamaa' waliin wal dorgomsiisuu fi dubartoota seexanoomsuun waan baratamee fi kunis dhalootaa dhalootatti daddarbaa waan dhufe ta'uu hirmaattonni kunneen ibsanii jiru. Haalli kun ammallee taanaan intarneetii gubbaatti aragamaa kan jiruu fi jabaatee akkuma itti fufetti jira.

CORAA BIFAATIIN MOGGEEFFAMUU FI FARRA GURRAACHUMMAA

Hirmaataan tokko qu'annicha keessaa wanta hafee fi seenessa ballaa ta'uun aragamu kan coraa bifa irratti hundaa'ee qollifatu yookaan farra gurraachummaa akka ta'e eeraniiru. Kunis duudhaalee safuu seenaa, hawaasummaa, fi aadaa irraa kan maadduun jireenya guyyaadhaa gara guyyaa keessatti miidhaalee xiqqaa fi loogiiwwan kan hordofsiisuudha.

Namoonni yaada kennan Itoophiyaan kolonii jalatti kufuu baattus ammallee [dhiibbaa yaada miidaginaa](#) jala akka jirtuu fi midiyaan ammo yaadota kanneenii fi safartuu miidhaginaa kana murteessuun akka jajjabeessu ni dubbatu. Hirmaattonni waltajjii marii wayita ibsanitti namoonni fuula ifaa ta'e yookaan diimaa qabu yeroo tokko tokko kanneen biroo caalaa akka waan bareedaa ta'ee fi soorressa ta'eetti walitti qabsiifamees ilaalama. Dabalaniis, bifa gogaa qaamaa gurracha ta'e namoonni qaban yeroo baayyee miidhaa fi qollifatamuun akka irra ga'u dubbataniiru.

Yuutuubii gubbaatti dhiibbaa uumuun kan beekmtu [Wayinii Tasfaay](#) Itoophiyaaa keessatti ilaalcha bifa gogaa qaamaa ilaalchisuun yeroo yaadashee kennattuttii hambaan seenaa garbummaa miirota ‘farra gurrachaa’ tiif gumaacha akka godhe akeektee jirti. Haala nama dinguun, Itoophiyaanonni baayyeen ofii isaanii ‘gurraacha’ jechuun akka of hin waamne ibsiteetti. Haata’u malee garuu matadureen garbummaa yeroo baaayyee kan hin kaafamne qofaa osoo hin taane bayyee falmisiisaa dha, kunis Yuutuuberiin kun sababa yaada ishee kennatteef [Reedii](#) gubbaatti haasaan jibbiinsaa akka irra ga’u ta’eera.

Hirmaattonni marii itti dabalani yeroo hunda wanti hundumtuu kallattiidhaan akka hin taane himaniiru. Fakkeenyaaf, namooni dhuunfaa bifaan ‘baayyee adii’ jedhamanii yoo fudhataman akka waan lammii Itoophiyaa irraa hin taaneetti yookaan lammii biyya alaa akka ta’anitti kan akeekaniif duabrtoota irratti qiyyaafatamaniif sababa ta’uu danda’u. Akka akka naannoo irraa dhufaniitti kan murtaa’u ta’us yeroo tokko tokko bifa gogaa qaamaa gurraacha ilaalcha yaadaa badaa ta’een kaasuurra Itoophiyummaa fi Afriikummaa akka bakka bu’u ibsanii jiru.

Bara 2023, wayita waltajjiileen marii fi mariin nannoo minjaalaa taa’ametti, CIR hawaasa Itoophiyaa keessatti namoota dhuunfaa irratti aggaamamuun moggeessuu kan oolan jechoota akeektuu ta’an sassaabeera. Haaluma Kanaan qu’annoo kanaaf jechoota akeektuu keessatti kan dabalamee yeroo ta’u coraa qaamaa yookaan bifa gogaa qaamaa qoolifachuuf jechoonni fayyadaman hammatteera. Fakkeenyaaf, jechi ‘baariyaa (ባሪያ)’ jedhu -hiikkaan isaa garba jechuu yeroo ta’u barmaataan bifa gogaa qaamaa gurraacha ta’e kan qaban Itoophiyaanot agarsiisuuf oola. Jechi shaanqillaa (ሻንቅለ) jedhu ammo Itoophiyaanota bifa gogaa qaamaa gurraacha qaban balfuuf kan oolu ta’ee yeroo hedduu gogaa gurraacha waliin wal qabata.

Argannowwan qorannoo kanaa bu’aalee saalaa fi eenyummaa kan ta’aanii fi aggaammiiwwan bifa addaatiin dubartoota irratti qiyyaafatn guddisanii mul’isuudhaan, kunis dubartootaa fi ijoollee durbaa irraatti oonlaayinii gubbaatti haleellaan isaan irra ga’u bifa karaa bifa daneessa ta’een raawwachuu isaa agarsiisa.

4.5 HAASAA JIBBIINSAA BIFOOTA EENYUMMAA BIROO BU’REEFFATAN WALIIN YEROO WAL BIRA QABAMANII ILAALAMAN

Xiyyeefannaaan qorannoo kanaa inni hangafaa teekinooloojiidhaan deggeremanii haleellaa saalaa aggaamaman irratti yeroo ta’u, hiikkaa haasaa jibbiinsaa mootummaa Itoophiyaatiin kenname bu’ureeffachuudhaan, CIR, eenyummoota seeraan tikfamoo garaa garaa kanneen biroo ta’an sababeeffachuudhaan haleellawwan gareelee eenyummaa kanneen irratti xiyyeefatan adda baasee jira. Golli kun haasaa jibbiinsaa koorniyaa irraatti aggaamaman kanneen biroo kan akka

sabummaa, amantii, sanyummaa bifaa, fi qaama miidhamtummaa qaamaa waliin wal bira qabuun madaaluu fi xiinxaluudhaan dirree oonlaayinii Itoophiyaa gubbaatti bifoote walxaxoo haasaa jibbiinsaa ni agarsiisa(fakkii 14 gadii ilaali). Bu'aan qorannoo kanaa garaa garummaa akaakuwwanii fi miirota haasaa jibiinsaa gareeleen eenyummaa garaa garaa keessumsiiisan ifatti ni mul'isa.

TARGET / PROTECTED CHARACTERISTIC (GROUP AND SUBGROUP)					
GROUP	DISABILITY	ETHNICITY	GENDER	RACE	RELIGION
SUB-GROUP	For example: Visually impaired Physically impaired	For example: Amhara Oromo Tigrayan	For example: Women and Girls Men and Boys	For example: Black White Asian	For example: Christian Jewish Muslim

Fakkii 14: Cuunfaa daangaa wixinee yaada qorannichaa fi pirootokoolii qaacessa ragaa kan akka hiikkaa Labsii Mootummaan Itoophiyaa haasaa jibbiinsaa keessatti 'eenyumoota seeraan tikfamoo' tti kennetti eenyumoota qiyyaafataman gara garaatti hiikkaa kennu.

Ibsi xiinxalichaa dubartootaa fi ijoollee durbaa waliin wal bira qabee madaaluudhaan akaakuwwan haasaa jibbiinsaa eenyummaa sabootaa irratti aggaamaman ni mul'isa. Dubartoonnii fi ijoolleen durbaa sabootaa fi sablammoota caalaa haasaa halleellaa qaamaa yaadessoo fi laalessoo ta'aniif carraan saaxilamuu isaanii xiqqaa yoo ta'u garuummoo haala wal hin madaalleen koorniyaa ilaalchisee haasaan jibbiinsaa qoollifatoo fi baacoon nama lafatu isaan quunnama. Fakkeenyaaf, wal kipuun haasaa jibbiinsaa sabummaa fi siyaasaa ibidda dubbii qabsiisuudhaan namoonni dhuftee eenyumoota garaa garaa qaban biyya isaanii gananiiru, yookaan humnoota alaa waliin hiriiraniiru akka jedhaman isaan taasiseera.

Jechoonni akka "baandaa" fi "gantuu" kan wabeeffannaa taatee seenaa irraa dhufan, walitti bu'iinsa humnoota TPLF fi mootummaa giduutti(Sadaasa bara,2020 kan jalqabe) keessa uumame keessatti akkuma mul'ate goolii uumuu keessatti qabatamaan akka meeshaatti hojiirra ooleera. Itti dabalees seenessoonni amantii jibbiinsa facaasuuf hojiirra kan oolan yoo ta'u, jechoonni akka "jinnii" fi "aramanee" jiran qooqqodinsa sabummaa fi siyaasaa kan jajjabeessan ta'u. Argannowwan qu'annoo kunneen, Itoophiyaa keessatti muddamoota siyaasaa, sabummaa fi amantii itti fufiinsaan jiran calaqqiisuu fi olkaasee mul'isuudhaan maloota haasaa jibbiinsaa hidhatata gadi fagoo ta'e agarsiisa.

4.5.1 AKAakuWWAN JIBBIINSAA GAREELEEE EENYUMMOOTA BIROO WALIIN WAL BIRA QABANII MADAALUU

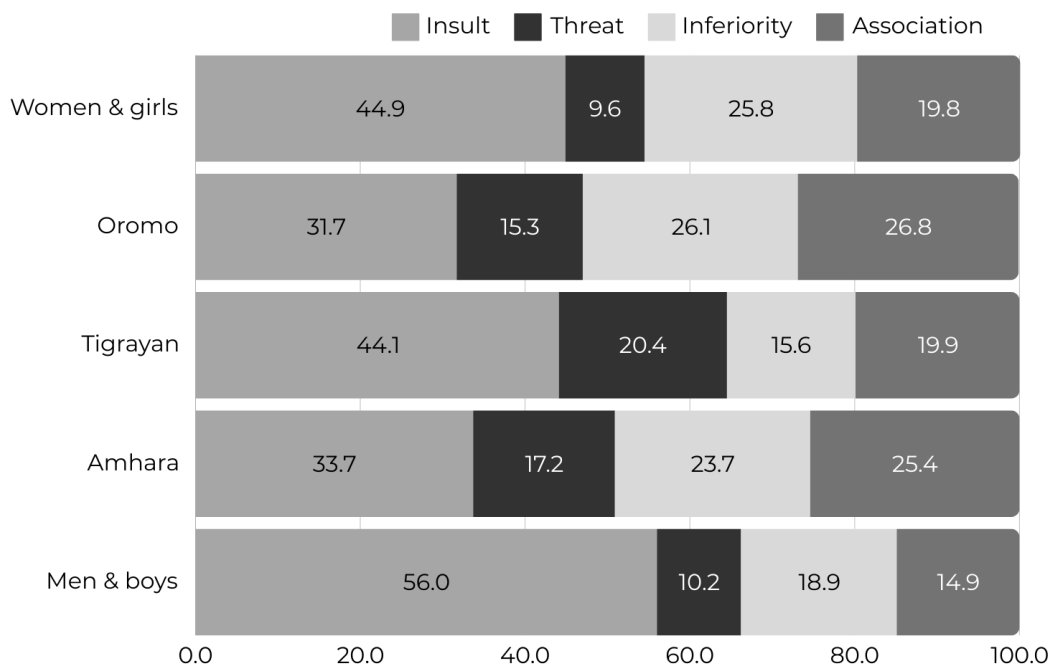
akka ibsamu hubachuudhaaf CIR, guuboo ragaalee isaa keessatti bal'inaan kan argaman gareele shanan: Dubartootaa fi ijoollee durbaa, dhiirota-ga'eessaa fi ijoollee dhiiraa, Tigiroota, Amaara fi Oromoo(fakkii 15 gadii ilaali) akaakuu haasaa jibbiinsaa isaan mudate waliin wal madaalchiseera.

Jechi arrabsoo gareele hunda keessatti bifa haasaa jibbiinsaa bal'inaan argame ture. Dubartootaa fi ijoolleen durbaa Tigiroota(44.1%), Amaarota(33.7%) fi Oromoota(31.7%) hamma xiqqaa ta'een caalanii haasaa arrabsoo keessumsiisanii jiru. Haata'u malee arrabsoon dhiirota(56%) irratti aggaamamu galmeessuudhaan sadarkaa olaanaa qabatee argamee jira.

Tigiroonni, Amaaronnii fi Oromoonni gareele Koorniyaa waliin wal bira qabamanii yoo madaalaman haasaa jibbiinsa haleellaa qaamaa yaadessoo ta'an qaqqabsiisuu danda'an hamma xiqqaa ta'een caalmaa galmeessisanii jiru.

Keesumaa dhalattoonni Tigiraay haasaa jibbiinsaa haleellaa **qaamaa yaadessoo** aggaamamaniin qiyyaafatamuudhaan(20.4%) galmeessisanii jiru. Faallaa kanaatiin dubartoonnii fi ijoolleen durbaa kanneen biroo waliin yeroo madaalaman haasaa jibbiinsaa haleellaa qaamaa yaadessoo geessisuu danda'an xiqqaa(9.6%) ta'een qiyyaafatamaniiru.

Tuutonni xiqqaan garee Koorniyaa kan ta'an dubartootaa fi ijoollee durbaa fi dhiironnii fi ijoolleen dhiiraa garee sabummaa waliin yeroo madaalaman haasaa jibbiinsaa tilmaama dogongoraa waa'ee haalaa-amaalaa irratti amaloota badoo waliin wal qabsiisuun dhiiyatan keessumsiisanii jiru. Dubartoonnii fi ijoolleen durbaa haasaa jibbiinsaa **gadaantummaa** (25.8%) qalbii, hawaasummaa, yookan qaamaa akeekan arratti aggaamamuun, dhiirota (18.9%), Amaarota (23.7%), fi Tigiroota (15.6%) olitti caalmaa agarsisanii jiru. Haata'u malee, Oromoonni haasaa jibbiinsaa akaakuu kanaa keessaa (26.1%) keessumsiisuun ga'ee guddaa qooddatanii jiru.

Fakkii 15: chaartii akaakuwwan haasaa jibbiinsaa garee eenyummaa keessaa agarsiisu (Guuboo ragaalee CIR irraa fudhatame).

4.5.2 MIIRONNI HAASAA JIBBIINSAA GAREELE EENYUMMAA BIROO WALIIN YEROO MADAALAMAN

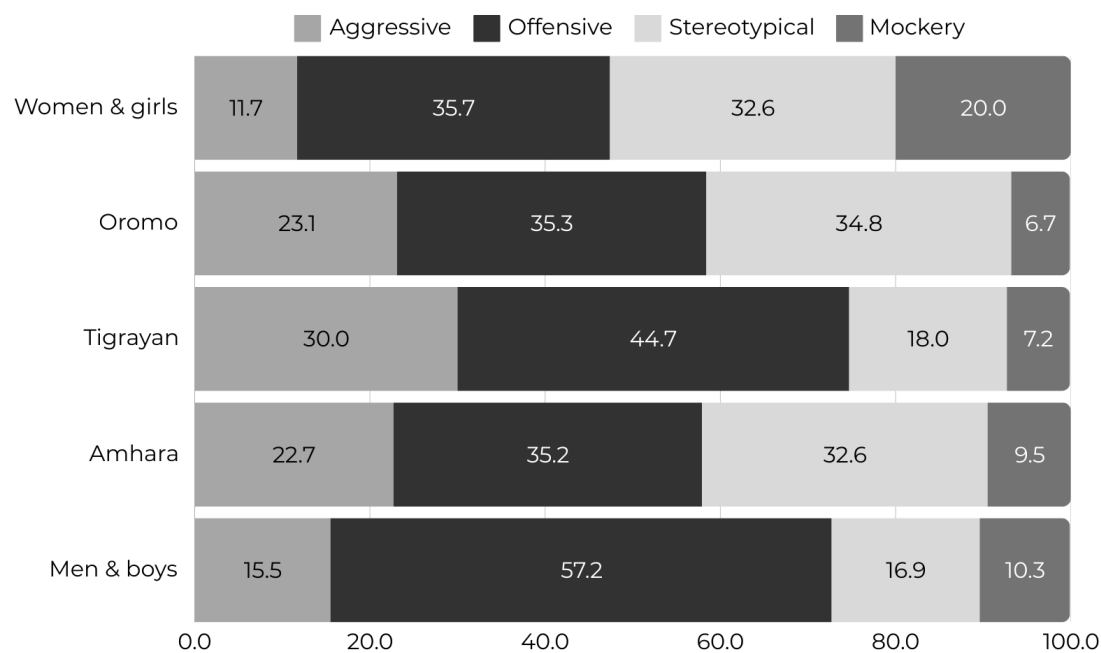
Akaakuwwan haasaa jibbiinsaa gareelee eenyumootaa gidduutti garaa garummaa kan qabaatan ta'ullee, miirii, jechuunis sagaleen qooqa dubbii sanaa booda jiru garuu akkataa wal xaxxaa fi ifaa hin taane ta'uunsaa wal madaalchisa salphaa kan akk koorniyaa fi sabummaa jechuuun qoqqoodanii ilaaluu bira kan darbu ta'uu isaa agarsiisa (fakkii 16 gadii ilaali).

Mufaasisaa -haasaan jibbiinsaa miira mufaasisaa ta'e of keessaa qabu tuutota xixiqqaa gareelee hunda to'atee kan jiru yoo ta'u dubartoonnii fi ijoolleen durbaa wal bira qabiinsaan yeroo ilaalaman haleellaa miira kana of keessaa qabu isaan irratti aggaamame (35.7%) qabaachuun, Oromoota (35.3%) fi Amaarota (35.2%) ta'e qabatan caaluudhaan qooda guddaa ta'e fudhatanii jiru. Haata'u malee, dhiironnii fi ijoolleen dhiiraa qiyyaafatamuudhaan jibboota mufachiisoo (57.2%) ta'aniif adda durummaan aggaammiwwan yeroo simatan, Tigiroonni (44.7%) simataniiru.

Dubartoonnii fi ijoolleen durbaa (32.6%) qabachuudhaan dhiiraa fi ijoollee dhiiraa (16.9%) fi Tigiroota (18.0%) taa'an caalaa haasaa jibbiinsaa qoollifataa eenyumoota ta'an isaan irratti aggaamamu keessatti qooda caalmaa ta'e keesumsiiisani jiru. Haaata'u malee Amaaronni (32.6%) fi Oromoonni (34.8%) mul'inatti haasaa jibbiinsaa akaakuu kanaa yeroo keessumsiiisan, kunis eenyummaa sabummaa ilaachisee ilaachi qoollifataan miidhaa geessisu hammam akka ta'e agarsiisa.

Dubartoonnii fi ijoolleen durbaa haasaa baacoo ciigoo(20%) of keessaa qabu caalmaa qabu keessumsiidhaan garee biroo kamiiniyyuu yeroo caalan, haleellaan kun irra guddeessan koorniyaa yookaan bifa ykn dhaabbii qaamaa isaanii lafafuudhaan kan aggaamamu ta'ee, kunis bifa uumama addaa ta'een haleellaan koorniyaa qiyyaafatu akaakuu kanaa jiraachuu mul'isa.

Tigiroonni haasaa jibbiinsaa miira laalessaa ta'e qabu pirooppoorshinii guddaa(30%) murteessaa ta'e qabaachuudhaan tuutota xixiqqaa garelee biroo kamiin caalaa keessumsiisanii jiru. Kunis kan agarsiisu bakka haalli qabatamaa wal dhabdeen siyaasaa jiru keessatti eenyummaa sabummaa kan qiyyaafatan haasaan goolii uumuu danda'an kana caalaa hammaachuu danda'uu isaanii akeeka.

Fakkii 16: chaarttii miroota haasaa jibbiinsaa gareelee eenyummaa addaa addaa keessatti jiru agarsiisu kan guuboo ragaalee CIR irraa fudhatame.

4.5.3 IBSA SEENESSOOTAA

Dubartootaa fi ijoolleen durbaa, akkasumas Sabaa fi Sablammoonni, ilaalcha Aadaa hawaasaa fi haalli dirree siyaasaa Itoophiyaa keessaa wal xaxaa ta'uu isaa bifa agarsiisuun haasaa jibbiinsaatiif saaxilamoodha.

SABAAN WAL QOODUU FI JIBBIINSA.

Haasaan jibbiinsaa koorniyaa qiyyaafatu, kan akka ragaan funaaname akeekutti, dubartootaa fi ijoollee durbaa qiyyaafatu bifa arraabsoo, ciigoo fi qoollifannaa eenyummaatiin ibsamuun aggaamamu hammaan guddaadha. Mudannoon haasaa jibbiinsaa sabootaa fi sablammoota gidduutti jiru, fakkeenyaaf kan akka Tigiroota irratti aggaamamanii irra caalaan miirata haasaa yaadessoo, laalessoo fi

seenessoota taatewwan siyaasaa waliin wal qabatan of keessaa qaba. Kunis argannowwan CIR isa darbeen, taatewwan lafarra jiran atakaaroo oonlaayinii jiru irratti dhiibbaa uumuun hammeessuu ,kan akka taatewwan naannoo Amaaraa keessaatti haasaa oonlaayinii gubbaa ture kaachisuudhaan gara haasaa goolii ummuutti geesse kan inni ragaalee argaterraa mirkaneeffate waliin wal simata. Yeroo hiijaabii dhorkuu keessa akkuma mul'ate taatewwan intarneetii gubbaa lafarratti dhiibbaa qabatamaa uumuudhaan aggaamii dubartootaa fi ijoollee durbaa irratti qiyyaafatan hammeessuun isaa ifaadha.

Aggaammii oonlaayinii hammeessuu keessatti shorri sabummaan taphatu guddaa ta'uu saba tokko kan biraa waliin walitti buusuu keessatti fayyadamni afaanii ciiggaasisoo fi namoomaa baasaan ragaa guddaadha. Itoophiyaa keessatti jechoonni akka "harroota" jedhu yookaan gareelee ibsuudhaaf kan oolan kanneen akka "gantoota" yookaan "baandaa" jiranii haasaa jibbiinsaa sabummaa calaqqisiisan ta'anii oonlaayinii gubbaa guutanii argamu.

Haalli kun yeroo lolli Tigiraay keessatti adeemsifame keessatti sochii duulaaf kakaasuu keessatti ol ba'ee mul'ateera. Sochii yeroo sanaa keessatti jechi "baandaa" jedhu Tigirootatti maxxanfamuudhaan namoota "baandaa" jedhaman kunneen argamni teessoo fi manni jireenyaa isaanii miidiyaalee hawaasaa gubbaatti akka ba'u ta'eera. Kunis, namoonni akka salphaatti akka isaan adamsaniif karaa banee, bakka tokko tokkotti namoonni akka isaan ajjeesan kan taasise yoo ta'u waamicha karaa Feesbuukiitiin godhame hordefee barsiisaan Yuunivarsitii sabaan Tigiree ta'e tokko garee goolii uumaniin naannoo Amaaraa keessatti ajjeefameera. Hirmaataan marii tokko akka jedhanitti namni akka gaazexeessaa iccitii qoratee baasuutti of ilaalu fi Yuutuubii gubbaatti beekamu tokko warra "baandaa"jedhaman kana kan adda baasuu fi intarneetii gubbaa adamsee baasuun miidiyaa hawaasa irratti tamsaasu jiraachuu himanii turan. Namni akka gaazexeessaa iccitii qotee baasuutti of ilaalu kun ulaa manneen jireenyaa namoota Tigiroota ta'anii viidiyoo hojjetuun kan tamsaasu fi haleellaa akka isaan irratti raawwataniif daawwatoota kakaasuun beekama. Miseensi istaafii CIR tokko akkaawunticha adda baasuudhaan mirkaneessanii jiru. fuuncaan gara oddeeffannoo haadhootti nama geessu ykn liinkonni Yuutuubii gara viidiyoo kanaatti geessan ammallee ni jiru(maddi kun sababa yaaddoo nageenya dhuunfaatiif jecha haguugameera).

Haasaan jibbiinsaa sabummaa qiyyaafate Tiiktookii caalaa Yuutuubii irratti caalmaatti bal'inaan faca'ee argamu akka ta'e xiinxallichi agarsiisee jira. Kunis sababa garaa garummaa addaa dirreelee kana gidduu jiru irraa madduu mala, kunis: akkaataa uumama Yuutuubii kan bifa qabiyyee dheeraa ta'e dhiyeessuu fi haasaan siyaasa irratti mar'atu ballaa ta'e qabaachuun isaa haasaa jibbiinsaa sabummaa qiyyaafatan jajjabeessu yeroo ta'u, haalli qabiyyee Tiiktookii irraa bifa

gabaabaa ta'een, irra guddaa bashannansiisuu irratti kan xiyyeefatu ta'uun isaa kun jibboota akkanaatti daangaa faca'insa isaa itti dhipphisuu mala.

YEROO SIYAASNI FI SABUMMAAN WAL KIPHAN

Guuboo ragalee keessatti haasaan dheekkamsiisaa ta'e fi miidhaa geessu kann ilaalcha siyaasaa walii walitti hidhatu, keessummaa haala namoota mootummaa deggeranii yyokiin mormanii keessatti bal'inaan mul'ateera. Hiikkaan haasaa jibbiinsaa mootummaa Itoophiyaatiin labsii keessatti baafame 'eenyummaa siyaasawaa' yookaan ilaalcha siyaasaa akka eenyummaa seeraan tikfamootti hin kaa'u, haata'u malee, yeroo gara sabummaa yookaan amantaatti gorutti CIR xiinxalee jira. Jechoonni kan akka "harroota", "gantoota", "baandaa" fi "deggertoota Minilik" jedhaman akkaataa galma isaaniitti xinxala keessa galfamaniiru.

Dursitoonni siyaasaa tokko tokko haasaa maqa baleessii sababa ilaalcha siyaasaa qabaniif qofa osoo hin taane akkasumas sababa duubbee dhufaatii sabummaa isaaniitiif jecha haleellaa haasaa jibbinsaa, himannaa komii kan dursitoota akka "gurgurtuu" yookaan biyya isaanii gananii humnoota alaa waliin hiriiruu jedhuun aggaammii keessumsiisanii jiru. Koomentoonni miidhaa geessisanii fi namoota siyaasaa kallatteeffatan yeroo hedduu ilaalcha walii galaan walitti qabanii sabummaa irratti aggaamaman irraa madde. Fakkeenyaaf, waraabbiin haasaa armaan gadii morkattoota akka diina bayyaa ta'anitti yookaan akka gantootaatti danaa balleessuudhaan jibbiinsi siyaasa keessaa akkamiin haala salphaan dafee gara komii sabaatti akka harkifamu ibsee mul'isa.

— “ —

Waa'ee Getaachoo Raddaa fi
Dabiretsiyoon irraanfadhu, isaan
Fardeen warra masiriiti

— ” —

GUUBOO HAASAA JIBBIINSAA

Pireesidaantiin naannoo Oromiyaa obbo Shiimallis Abdiisaa haasaa jibbinsaa siyaasawaa fi jibbiinsa sabummaa irratti aggaamamu hedduu ta'an keessumsiisuudhaan irra guddeessaan jibboonni kunneen yaada saba Amaaraatiif ilaalcha badaa qabu jedhuun yeroo hedduu aangoorraa buqqisuu fi yaada haleellaa aggaamu akeekutu isaan mudata. Ibsoonni jibbaa akkasii kun kan agarsiisan Itoophiyaa keessatti sabummaa fi siyaansni walkeessa galuun haasaa siyaasaa walxaxaa ta'e akka itti fuffee jiru agarsiisa.

Taatewwan seenaa dubbii haleellaa sabummaa kanneen keessatti deebi'anii akka meesshaatti fayyaadamu, fakkeenyaaf kan akka waa'ee waraanota darbanii yookiin

hoggantoota darbanii keesuudhaan aggaamamuu. Fayyadamtoonni miidiyaalee hawaasaa haala fardii ta'een kanneen birootti danaa kan akka "deggertoota Minilik" jechuudhaan haasaa miidhaa qaqqabsiisan dabarsu. Kunis wayita waltajjiin marii geggeeffametti, hirmaataan tokko akka yaadachiisanitti haalli kun namoota farra-federaalizimii ta'an ibsuuf yaada hojii irra oole malee arrabsoo eenyummaa sabummaa akka hin taane himu.

SHORA AMANTIIN QABU

Haasaan jibbiinsaa Itoophiyaa keessatti yaada amantiin wal makaa akka ta'e ifa galaadha. Kunis amabaa seenaa amanti badhaadhaa ta'e biyyattiin qabduu fi hawaasa amanti amma jiruu irratti wal rigiinsa jiru irraa kan madduudha. Qiyyaafannoo aggaamii olitti tarreefaman shanan keessaatti gareen amanti tokkollee dabalamuu baatanis, amantiin sabootaa fi gareelee siyaasaa toko tokko irratti aggaammiiwwan qiyyaafatamanii fi haasota diiginsaa qooqqoodaa uuman facaasuu keessatti ga'ee olaanaa taphatu. Jechi "jiinnii ykn seexana" jedhu akkuma dursee ibsame kan yeroo hedduu mul'atuu fi sabummaa irraatti qiyyaafatu makaa ergaa haasaa jibbiinsaa eenyummaa sabummaa fi jibba amanti jajjabeessan of keessaa qabu. Dabalataanis, jechonni "aramanee", "kaafira -kuffara" yookan "seeexanoota" jechuun namootatti moggaafaman haasota jibbiinsaa qaaceffaman keessatti dhaabbataa ta'uudhaan bal'inaan kan mul'atu yoo ta'u kunis haasaan afaan amanti of keessaa qabu akka qiyyaafannoo tokkootii dhiyaachuu irra darbee barreefamoota biroo keessatti akkamiin akka hojiirra oolu agarsiisee jira.

— “ —

Jechoonni amantiifi fi
wabeeffannaan isaanii intarneetii
gubbaattis ta'e lafarratti fardii ta'uun
waliin dubbii guyyaa hundaa
keessatti kan baratameedha.

—— ” —

HIRMAATTOTA WALTAJII MARI, 2025

— “ —————
Religious words and references
are common in everyday
conversations - this is
normalised both on and offline
————— ” —

WORKSHOP PARTICIPANT, 2025

4.6 KKAATAA HAASAA JIBBINSAA KOORNIYAA AKAAKUU QABIYYEE QOPHEESSANIIN YEROO MADAALAMAN

Xiinxalli CIR haasaa jibbiinsaa akaakuu qabiyyee hundaa keessatti taasiseen koorniyaa irratti hundaa'ee qabiyye-uumtonni dhalaa fi dhiira akkaataa garaa garaa adda ta'een haleellaa keesumsiiisuu isaanii ifatti mul'isee jira. Dubartoonni dhimmoota hawaasummaa fi mata durewwaan tooftaa jireenyaa hordofamuu qaban irratti xiyyeefachuun qabiyyee miidiyaa qoran, jibbiinsa olaanaa kan arrabsoo fi haasaan ciiggaatii jabaa ta'e keessa guute yeroo keesumsiiisan, dhiironni dhimmoota teekinooloojii, amantii fi qabiyyee abuurraa ykn imala irratti xiyyeefatan ammoo haleellaa guddaa kan yeroo hedduu ayiidiyooloojii ykn siyaasa ilaalcha faallaa irraa maddanin aggaamamuuf saaxilamoodha. Akaakuun qabiyyee kan akka, baacoo, muuziqaa fi bashannaanaa, akkasumas qabiyyeen dhimma siyaasaa fi oduuleen gabaasaa dabarsan koorniyaa lameen gidduutti haala wal fakkataa ta'e agarsiisanii jiru. Kunis qabiyyeen viidiyoo fi koorniyaan nama qabiyyee kana tolchee haleellaa haasaa jibbiinsaa aggaamamu keesumsiiisuu keessatti dhiibbaa qabaachuu agarsiisa.

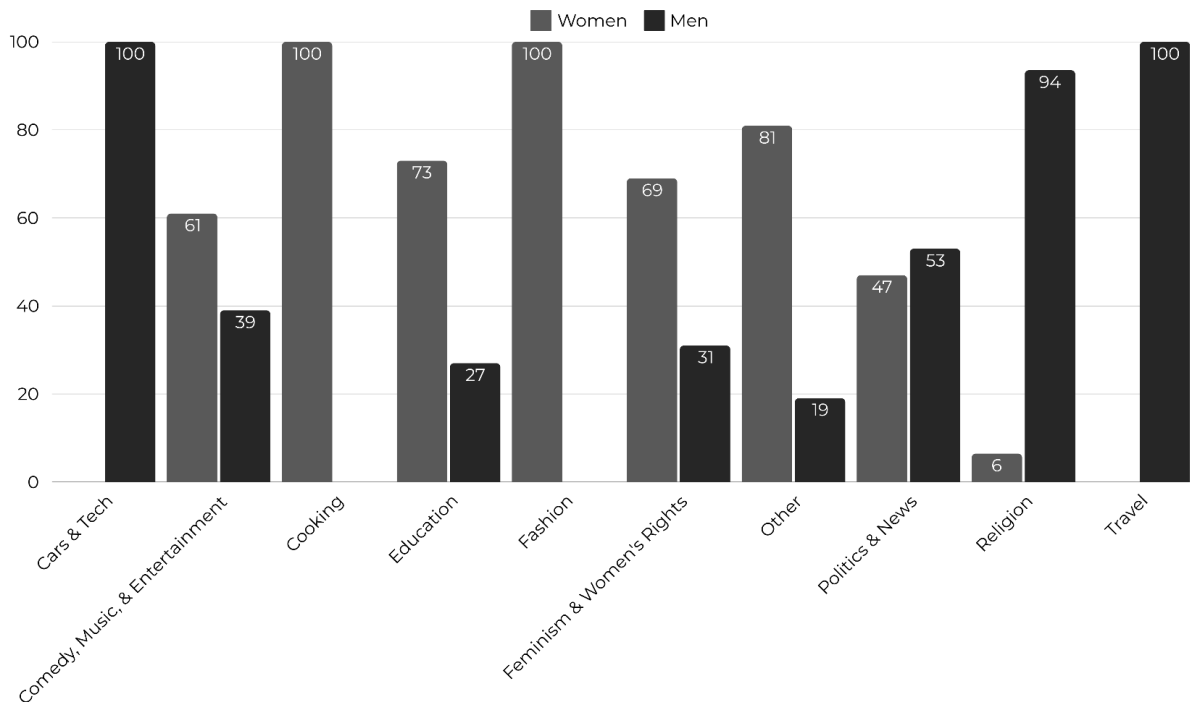

Figure 17: Chaartii pirooppoorshinii haasaa jibbiinsaa garaa garaa qabiyyee qortoota dhalaa fi dhiiraan keessumsiisan akkaataa qabiyyee viidiyootiin agarsiisu, guuboo ragaalee CIR keessatti.

4.6.1 QABIYYEE QORTOOTA DHALAA FI DHIIRAA, AKAAKUU VIIDIYOO HUNDAA IRRATTI

Garaa garummaa jiran kana caalmaatti hubachuudhaaf qabiyyeelee viidiyoo bal'inaan beekaman hundaa irratti, **akaakuu** haasaa jibbiinsaa fi **miirota** jibbiinsaa qabiyyee qortoota dhaalaa fi dhiira irratti aggaamaman, CIR sakatta'ee jira. Haala rgannowwan qorannoo duraanii jaabeessuun argannoon qorannoo inni kun bifoote bifoote haaraa muraasa ta'an ibsee agarsiisee jira. Haleellaa oonlaayinii gubbaa ittisuudhaaf tooftaa kallattii jijjijjirama koorniyaa fi akkaataa tokko tokkoon aragama akaakuu qabiyyee yaada keessa galchuun taliigu barbaachisa.

. Akaakuu ruuqoo qabiyyee hunda irratti argannowwan yaada murtoo qorannoo duraaniitiin irra ga'ame haala jabeessuun : dhalaaleen qabiyyee viidiyoo miidiyaalee hawaasaa tolchan, akaakuu mata duree dhimmoota itti hirmaataniitiin bifoote haleellaa garaa garaa kan tooftaa adda ta'een aggaammiiwwan fudhatamummaa haqanii fi haasaa lafafaatiif saaxilamu(fakkii 18-21 gadii ilaali). Haasaan jibbiinsaa dhiirota qabiyyee qoran irratti qiyyaafatan akkaataa safuu industroota sanaatii fi loogii hawaasaa calaqqisiisan irratti hundaa'anii addaa addummaa qabu.

Konkokaataa fi Teekinooloojii

- Dhalaalee qabiyyee qoran-ragaan odeeffannoo hin argamne.

- Dhiirota qabiyyee qoran irratti yaadota konkolaataa fi teekinooloojiif

Qophiilee Baacoo, Muuziqaa fi Bashannana

- Dhalaaleen qabiyyee qoran dhimmoota kana irratti irra guddeessaan marabbaadhaan hin simataman, aggaammii laalessoo kallattiin aggaamaman caalaa haleellaawan kan akka gatii dhabsiisuu fi haasaa jibbiinsaa lafafoo ta'an keessumsiisu.
- Qabiyyee qortoanni dhiira ta'an aggaammii haala dhuunfaa isaanii irratti qiyyaafatuu fi abbaltii yaadaa komii kan ilaalcha aayidiyooloojii qooddatanii yookaan hidhata gareelee waliin qabanii akeekuun dhiyaatu keessumsiisu. Akkasumas, irra guddeessaan qaboo qabiyyee isaan uuman sana bira darbee jibboota eenyummaa sabummaa fi ga'ee hawaasa keessatti taphatan irratti qiyyaafatu keessumsiisu.

Oogummaa Soorata tolchuu

- Dhalaaleen qophii bilcheessa nyaataa irratti qabiyyee qoran haleellaa dhimma dhuunfaa isaanii irratti qiyyaafatan, heddumminaan ilaalcha ga'umsaa fi dandeettii dubartootaa busheessuun danaa tuffii itti baasu keessumsiisu.
- Gubbaa irraan yeroo ilaalamu kun ilaalcha bartee hawaasaa maatii keessatti ga'ee soorata bilcheessuu dubartootaaf kennu waliin wal faallessa. Qorattoonni CIR fakkeenya muraasa yeroo sakatta'aaniitti haleellawwan dhuunfaa kunneen irra caalaan isaanii dhaabbii qaamaa ykn bifaan wal qabsiifamuu hubatanii jiru. Haata'u malee, qorannoon kanarra caalu dhimma kana irratti fuulduraaf ni feesisa.
- Qabiyyee qortuu dhiirota ilaalchisee ragaan odeeffannoo hin argamne.

Barnoota

- Ruuqoolee qabiyyee viidiyoo 'barnoota' irratti xiyyeeffatan irratti dhalaalee qabiyyee qortoota ta'an ilaalchisee argannawwan qu'annoo kanaa, wallaansoo dirree akkaadaammii keessaa ammallee dubartootaan qabaa jiru kan aangoo ga'umsa fi dandeettii oogummaa isaanii gaaffii keessa galchuu fi gatii dhabsiisu jabaatee itti fufuu isaa gadi jabeessee kan agarsiisu fi, haalli kunis haasofti loogii ilaalcha hawaasaa irraa maddan, kan aangoo beekumsa gonfachuu keessatti dhiirota qofaaf barcuma beekamtii dhaabu ammallee bal'inaan itti fufee jiraachuusaa calanqisiisa. Kana keessatti sadarkaan haasaa lafaaa yookaan baacoo dubartoota ciiguu caalmaa agarsiisuun qofti fakkeenya ga'aa ta'eedha.
- Haasota sadarkaa oogummaa isaanii morkaniin, yookaan amanamummaa isaanii haala gaaffii keessa galchuun dhiyaatan keessumsiisu, haalota tokko tokko keessatti halleellaa kallattii, jibboota eenyummaa fi salphifamanii itti baacamuufaa keessumsiisu. Dhalaalee qabiyyee barsiisoo ta'an qoran waliin wal bira qabamanii yeroo madaalaman, dhiironni haasaa jibbiinsaaa miira ciigoo, arrabsoo, fi gadaantummaa mul'isan xiqqaa ta'e haakeesumsiisaniyyuu malee amoolta miidhaa qaban waliin walitti firoomsanii haasota jibbiinsaa aggaamaman olaanaa ta'e simatu.

Agarsiisa Faashinii

- Dhalaaleen qabiyyee ruuqoo 'faashinii' tolchan intarneetii gubbaatti haasota mudaa uumanii fi jibboota duudhaalee bartee badaa ta'an kan ilaalcha hawaasa irraa maddan jajjabeessuudhaan qeeqota bifaa fi sansakkaa qaamaa irratti aggaaman keessumsiiisu. Makaan miirota gadaantummaa fi baacoo koorniyaa dubartootaa ciigan kunneen kan akeekan yaadonni qabiyyee qortoanni kunneen dhimma faashinii irratti kennan kun marabbaadhaan kan hin simatamne akka ta'ee hubatama.
- Dhiirota qabiyyee viidiyoo dhimma faashinii irratti xiyyeeffachuun tolchan ilaalchisee odeeffannoon ragaalee hin argamne.

Feemiinizimii fi Mirgoota Dubartootaa

- Haala seenessa ibsa ragaalee duraan keename waliin wal fakkatuun, dhalaaleen qabiyyee dhimma 'feeminizimii fi mirgoota dubartootaa' bocan irratti himannaa yeroo baayyee dhiyaatu, akka waan fakkeessanii maqaa kanaan daldalanii yookaan bolola faayidaa dhuunfaaf jecha yaadicha of dura qabataniitti yookan ammo akka waan illaacha aayidiyoolojii warra dhihaa babal'isaniitti fudhatamu. Argannowwan kun yaada abbaltii wal qixummaa koorniyaa deggeruun aggaammii ga'ee hawaasaa keessaa haqamuu yookaan busheeffamuuf nama saaxila jedhu ni jabeessa.
- Dhiironni qabiyyee ruuqoo 'Feeminizimii fi mirgoota dubartootaa' irratti hojjetan sababa wal qixxummaa saalaa deggeraniif jecha aggannaa mormii hammataa ta'eef gaaga'amoodha. Kunis argannowwan CIR marii hirmaattotaa irraa argate keessatti kan hirmaattonni dhiironni mirgoota wal qixxummaa koorniyaatiif sagalee dhageessisan aggaammii dheekkamsaa hamaa ta'eef saaxilamoodha jedhu waliin wal fudhata. Dhiironni wal qixxummaa koorniyaa deggeran irra guddessaan loogii qoollifannaa saala irratti hundaa'ee aggaamamu, kan miira kanaaf isaan kakaase gaaffii keessa galchu, yookaan dhugummaa ejjennoo isaanii kan gilgaaluuf saaaxilamoodha.

Siyaasaa fi Gabaasaalee Oduu

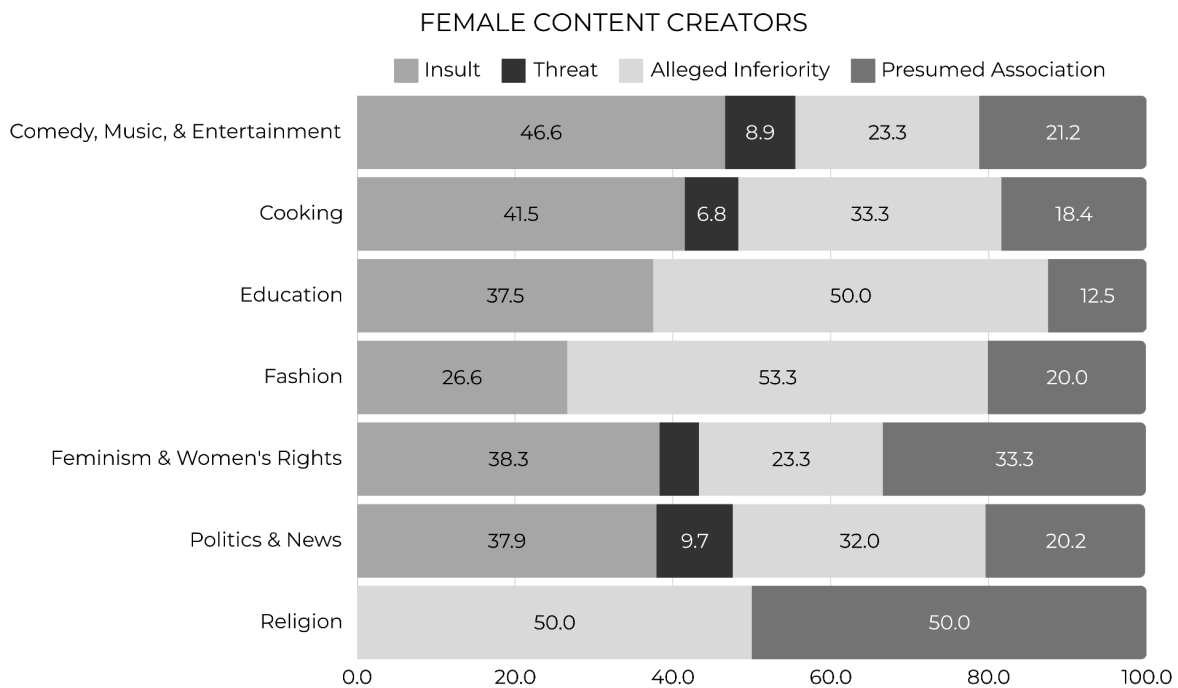
- Dhalaaleen qabiyyee qortuu ruuqoo 'siyaasaa fi oduu' irratti xiyyeeffatan yaadonni isaan kennan akka waan gatii hin qabneetti lakkaa'amuudhaan yookaan kan saala faallaa waliin yeroo madaalamu akka waan gabaasan sana irratti odeeffannoo fi beekumsa ga'aa ta'e hin qabneetti harkatti tuffatamuuf saaxilamaniiru. Pirooppoorshinii haasaa jibbiinsaa laalessaa fi mufachiisaa ta'e olaanaa ta'e qabu keessumsiiisuun isaanii qeeqa kallattiin aggaamamuu fi yeroo hedduu bifa balaafamaa ta'e qabu simachuu dubartoota haasaa siyaasaa keessatti hirmaatanii calanqisiisa.
- Kunis gama biraan kan agarsiisu dhiironni haasaa siyaasaan wal qabatu keessatti hirmaatan irra guddeessaan akka dhuunfaatti amanamummaa irraa molqamuu fi haleellaa laalessaa ta'een doorsifamuu, akkasumas arrabsoo kallattiin aggaamamu keessumsiiisaniiru. Kunis argannoo CIR duraan qoratee argate kan dhiironni sababa ilaalcha qabaniitiif yookaan michooma garee siyaasaa waliin qaban irraa kan ka'een duula maqa-balleessiitiif saaxilamu jedhu cimsa.

Amantii

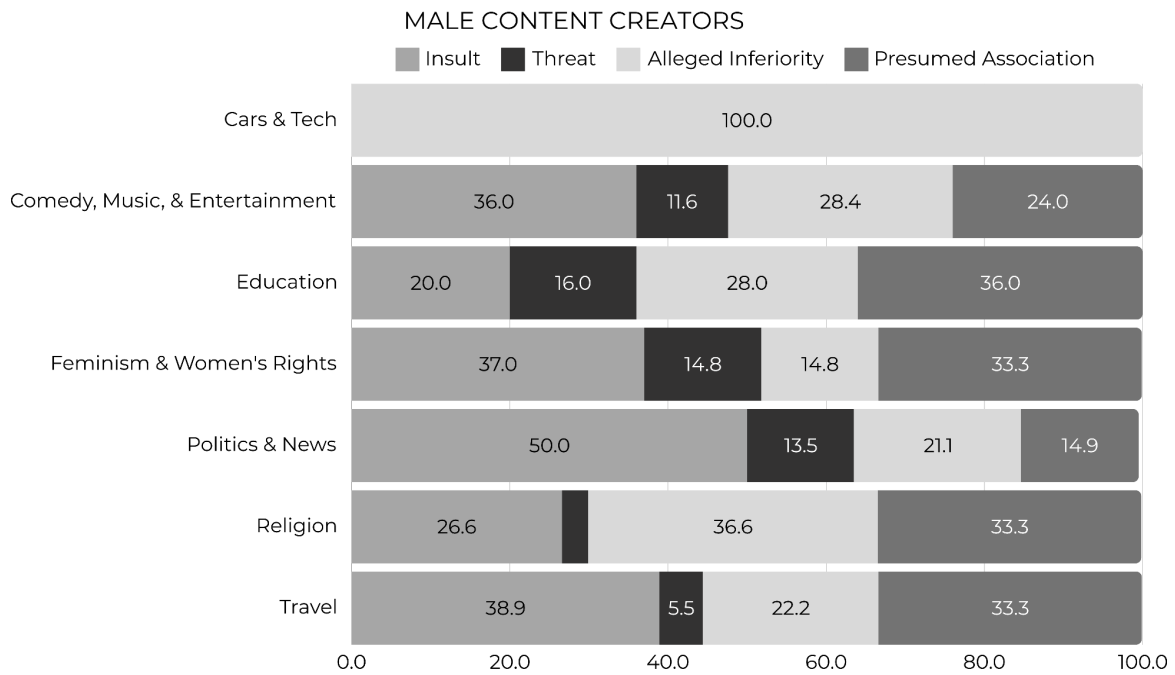
- Dubartoonni qabiyyee dhimma amantii irratti mar'atamu irratti hirmaatan mormii hamaa yeroo hedduu caasaa aadaa fi sirna olaantummaa dhiiraan morkuu waliin wal qabsiifamee kunis akka isaan haasaa dhima amantii yookaan waaqaa ilaalchisuun godhamu keessatti akka ga'umsa hin qabneetti kuffisuun aggaaggaamamu keessumsiisu.
- Dhiironni qabiyyee dhimma amantii bocan haasaa haleellaa amanamummaa isaanii gaaffii keessa galchu simatu. Yaada isaan kennan fudhatamummaa irraa haqeera yookaan busheessuun, kunis dhimma yaada faallaa yayyaba amantii sanaa dhaabbchuu yookan morkaa yaada amantii kan ga'umsa afuuraa isaanii qorumsa keessa galchutu irratti aggaamama.

Imala

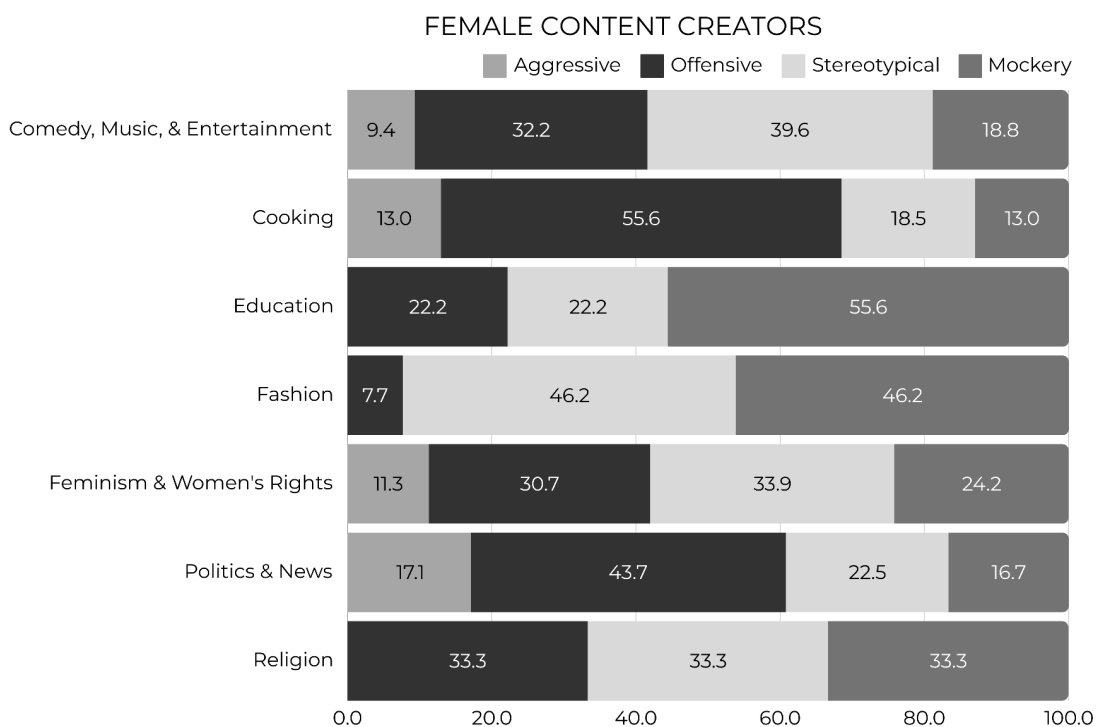
- Qabiyyee qortuu dhalaa ta'an irratti ragaan odeeffannoo hin jiru.
- Dhiironni qabiyyee miidiyaa hawaasaa dhimma 'imalaa' irratti qopheessan haasaa jibbiinsaa kan tilmaama ilaalcha aadaa yookaan aayidiyoolojii siyaasaa ta'e waliin walitti michoomuu tilmaaman keessumsiisu.

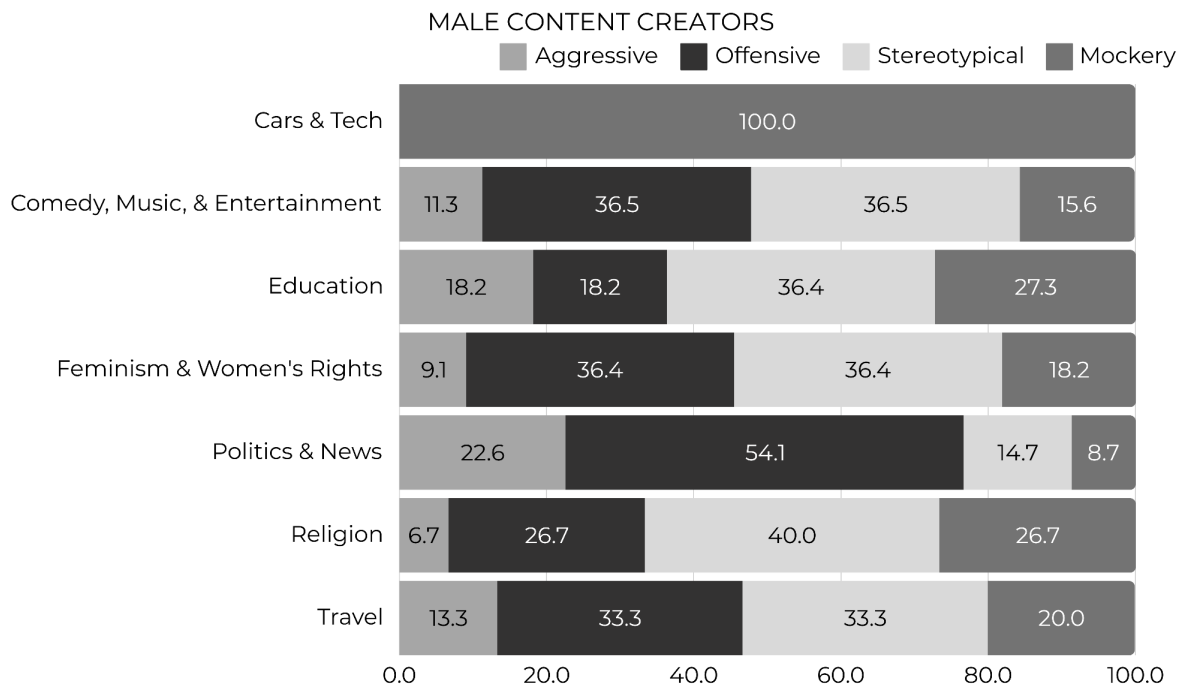
Fakkii 18: Chaartii haasaa jibbiinsaa garaa garaa kan dhalaalee qabiyyee uumaniin simataman akka akaakuu ruuqoo viidiyoo sananttiin wal bira qabee agrsiisu.

Fakkii 19: Chaartii haasaa jibbiinsaa garaa garaa kan dhiirata qabiyyee qorannin simataman akkaataa gosa viidiyootiin agarsiisuun madaalu

Fakkii 20: Miirata haasaa jibbiinsaa garaa garaa dhalaaleen qabiyyee uumaniin akkataa gosa viidiyootiin keessumsiiifaman madaalu agarsiisu.

Fakkii 21: Miirota haasaa jibbiinsaa garaa garaa dhiirata qabiyyee uumaniin akkataa gosa viidiyootiin keessumsiiifaman madaalu agarsiisu

4.7 QABIYYE UUMTOTA KANNEEN AGGAAMII ERGAN /YOOKAAN SIMATAN

CIR akkaataa fi bifoote amaloota akkaawuntoota Tiiktookii fi chaanaalot Yuutuubii gadi fageenyaan erga qorateen booda akkaawuntiwwan kunneen haasaa jibbiinsaa ni dabarsumoo ni simatu kan jedhu adda baaseera. Kanas CIR, akkaawuntootaa fi chaanaalota sana ramaddii ergituu, simattuu, ni ergas ni fudhata, lachuu iyyuu miti, jedhu(xiinxala eddattoo qabiyyee isaanii irratti hundaa’uun) malli kun homaa bu’aa hin buusne sababni isaas fayyadamaaan oonlaayinii tokko haasaa jibbiinsaa erges, simates, yookan lamaanuu ta’es ta’uu baates hunduu haala wal fakkkataa ta’e agarsiisa.

5. XUMURA

Itoophiyaa keessatti teekinooloojiidhaan deggeramanii haleellaa saalaa aggaamaman miidhaa qaqqabsiisoo, bal’inaan faca’ee kan aragamuu fi ilaalcha dhimma koorniyaa badaa fi hidda gadi fagoo ta’e fi qoollifannaa saalaa guddaa ta’een xaxaxamee jira. Dubartoonnii fi ijoolleen durbaa haasaa jibbiinsaa sagalee isaanii mujuchu, jireenya hawaasaa keessatti kan hirmaannaa isaanii daangessu, fi arrabsoo, jechoota saala moggaatti dhiibanii fi salphisaa isaan mudataa oola. Qaamolee dhimmi ilaallatu Itoophiyaa irraa waamicha taasisaniif dirmannaa

godheen CIR teekinooloojiidhaan deggeramuun haleellaa saalaa dubartoota irratti aggaamamu irratti, haasaa jibbiinsaa Tiiktookii fi Yuutuubii gubbaa jiran irratti qorannoo taasisee jira. Qorannoon kunis tooftaa xiinxala ragaalee bu'reeffate fi marii ogeessota dhimmichaa hirmaachise irratti hundaa'uun hubannoo haaraa argamsiisee jira. Gabaasani qorannoo kanaa Itoophiyaa keessatti teekinooloojiidhaan deggeramuun haleellaa saala qiyyaafatan irratti argannowan raga bureeffatan bal'isuudhaan qaamota dhimmi ilaalu hubannoo imaammataa jijjiirama fiduu danda'uu fi ifaajee duula deggersa kaanaatiif akka isaan gargaaruuf hubannoo isaanii jabeessuu irratti xiyyeeffata.

— “ —

Yoo tuufaataamee kan bira darbamuu
ta'e, teekinooloojiidhaan
deggeramuun haleellaan saala irratti
qiyyaafatu shora dubartootaa jireenya
hawaasaa keessaa kan haqu ta'a

— ” —

HIRMAATTOTA WALTAJII MARI, 2025

Fi ijoolleen durbaa haleellaa gaaga'ama guddaa fiduu danda'u Tiiktookii fi Yuutuubii gubbaa irraa isaanitti aggaamamuuf saaxilamoodha. **Arrabsooti**, qoollifannaan saalaa balfisiisaa ta'e, haasaan ergaa **gadaantummaa** dubartootaa fi ijoollee durbaa akeekan yeroo hedduu baacoo isaan **ciiguun** guutame kan gatii isaanii hawaasa keessaa gadi buusu bai'inaan guutee argama. Haasaan jibbiinsaa miirota haleellaa qaamaa yaadessoo fi doorsisa of keessaa qaban fardeeffamuu keessatti xiqqaa haata'an iyyuu malee, nageenya dubartootaaf interneetii gubbaattis ta'e lafa irratti ammallee akkuma yaadessoo taa'anitti jiru. Tiiktookii fi Yuutuubii gubbaatti **akaakuun haasaa jibbiinsaa** wal fakkaatoo haata'aniyyuu malee, **miirota haasaatiin** addaa addummaa uumanii argamuun isaanii tarkaanfii furmaataa addatti akka dirreettii fi haala walii galaan hunduma hamateen gidduu seenuu feesisa. Xiinxala CIR duraan hojjete waliin yeroo madaalamu garaa garummaan xiqqaa ta'e dirreelee hundaa kan akka Fessbuukii, Teelegiraamii, Eeksii(x), Tiiktookii fi Yuutuubii agarsiise irratti hirmaattonni waltajiilee marii kun sababa jijjiirama imaammata fayyadamummaa fi qajeelfama to'annoo qabiyyee dirreelee kanneenii irraa madu ta'uu akka malu ibsanii jiru.

Seenessoonni beekamoo ta'an dubartootaa fi ijoollee durbaa moggaatti dhiibuu fi qaanessuuf oolan ni jiru. Qeeqqawwan ga'ee dubartootaa hawaasa keessaa fi

sansakkaa qaamaa bu'ureeffachuun aggaamaman dhaabbataa dha. Dubartoonni ilaalchota safuu hawaasa dubartoota irrati miidhaa geessisan gaaffii keessa galchanii fi qeeqan, dubartoota taayitaa aangoo siyaasaa irra kanneen jiran , dubartoota ispoortessitoota, yookaan kanneen mirga dubartootaatiif falman, ilaalcha dubartoota akka meeshaa saalaa qofatti ilaaluuf, maqa-balleessiif, arrabsoodhaaf, saala isaaniitiif jecha qoollifatamuudhaas saaxilamanii jiru. Feeminizimiin yeroo hedduu akka waan duudhaa hawaasaatiif balaa guddaa ta'etti kan ilaalamu yeroo ta'u, feeministoonni(dubartoonni mirgoota wal qixxummaa koorniyaatiif falman) akka waan bolola galii dhuunfaatiif maqaa kanaan daldalanii yookaan akka hirmaatoo gocha saala wal fakkaataatti himannaa maqa-balleessiitiif saaxilamanii jiru. Seenessonni kunneen mirgoota dijitaalaa dubartootaa molquudhaan, aakkasumas dirree dijitaalaa kan sagalee dubartootaa ukkaamsuu fi hirmaannaa hawaasummaa isaanii daangessu keessatti gumaacha gudda taasisee jira.

Kanarra darabee, toorawwan koorniyaa hunda keessatti jibbiinsi karaalee adda ta'an garaa garaatiin raawwata. Fakeenyaaf, dhiironnii fi ijooleen dhiiraa akkasuma ga'ee kkorniyaa hawaasaan kennamu cichaa ta'e keessatti daangeffamuudhaan, akka laafoo ta'anitti, akka waan hanqina miira dhiirummaa qabaniitti, yookaan waan wal qixxummaa koorniyaa degeraniif jecha haasaa jibbiinsaatiif qiyyaafatamoodha. Dhiiraa fi dhalaan dursitoota siyaasaa ta'an lameenuu aggaammii haleellaa oonlaayinii kan keessumsiiisan ta'ee, dubartoonni irra guddeessaan haala sansakkaa qaama isaanii yookaan ga'ee dubartootaa kan barteen aadaa hawaasaa murteessu irraa aggaamamuun yeroo gatii dhabsiisu, dhiironni ammo sababa imaammata isaaniitiif, tarkaanfiilee fudhataniif, yookaan hidhata ilaalcha siyaasaa waliin qabaniin komii ka'u irraa qeeqqaa haasaa jibbiinsaa of keessaa qabu keessumsiisu.

Haleellan dhiirota irratti aggaamamu yeroo hedduu koorniyaa dhalaa akka **meeshaa lolaatti** yookaan akka **darsa ittiin waa darbataniitti** fayyadamuun tooftaa ittiin qaanessanessanii fi dhiiruummaa irraa molquuf dhiyaatu keessumsiisu. Kunis kan agarsiisu, dubartoonni haleellaa koorniyaa irratti sadarkaa duraan xiyyeeffate qofa osoo hin taane akkasumas akka mallattoo daandii arrabsoon ittiin dhirotatti aggaamamuutti ta'uun hawaasa keessatti dubartootaa fi ijoollee durbaa moggeessuu keessatti ga'ee guddaa qaba.

Haata'u malee haasaan jibbiinsaa dubartootaa fi ijoollee durbaa qiyyaafatu calliseetuma bakka duwwaa ta'e tokkotti hin aggaamamu.; akkaataa jiraachuu akeektuu eenyummaa dabalataa (sabummaa, amantii...kkf) mul'atanii irratti hundaa'ee of jijijjiruu fi eenyummaa jirutti of madaqsuudhaan mul'ata. xiinxalli seenessa ragaalee fi mariin waltajjii akka mul'isetti, Itoophiyaa keessatti akkamiin ilaalchi koorniyaa, sabummaa, amantii, fi coraan gogaa qaamaa (bifaa) baqqaana roga dacha qabuun wl kiphuudhaan bifoote haleellaa oonlaayinii gubbaa bocan ni mul'isa.

Taatewwan siyaasaa fi wal dhabdeen keessoo haasaa jibbiinsaa ‘**sabummaa fi koorniyaa**’ yeroo hammeessu, seenessoonni amantaa ammo irra guddeessaan afaan faajessa miidhaa fidan jajjabeessu oola. Fakkeenyaaf, dubartoota cubbuu Hewaan isa ganamaa waliin walitti fakkeessanii dhiyeessuun irra deddeebiidhaan haasota dubartoota qoollifatan keessatti ni argamu, akkasumas dubartoonni Musiliimaa aggaammii bifa addaa ta’e qabu keessumaa haala uffannaa guftaa mataa yookan hijaabaan wal qabatu irratti keessumsiiisani jiru. Itti dabalees, dhimmicoraa gogaa qaamaa fi ilaalchi faarr Gurraachummaa ammayyuu kan sirnaan qoratamee hin hubatamin jiru yeroo ta’u rakkoo bal’inaan mul’atuudha.

Itoophiyaan, daneessummaa sabaa fi amantaatiin badhaatuu ta’uu ishee yaada keessa galchuudhaan, tokko tokkoon gareelee eenyummaa bifoota haasaa jibbiinsaa adda ta’an keessumsiiisuun isaanii waan nama ajaa’ibu hinta’u. fakkeenyaaf, dubartoonni fi ijoolleen durbaa carraa isaan haasaa jibbiinsaa aggaammii yaaddeessaa fi laalessaa ta’e of keessaa qabuuf qiyyaafataman kan garee sabuummaa caalaa xiqqaaa ta’ee, pirooporshinii haasaa jibbiinsaa qoollifannaa fi ciigoo nama lafafuun piroopporrshinii guddaa qabatu..

Sabummaa fi siyaasni caalmaatti haasaa jibbiinsaa hammeessuun namoota siyaasa keessatti beekamtii qabaatan irratti himannaan akka waan biyya gananiitti yookiin humnoota alaa waliin hiriiraniitti komatu duubbee dhufaatii isaanii irratti qiyyaafachuudhaan irratti aggaamama. Jechoonni taatewwan irraa waraabaman kan akka “baandaa” fi “gantuu” jedhaman akka meeshaa duula waraanaatti yeroo walitti bu’iinsa Tigiraay keessatti dahalate keessa ba’ee aakuma mul’ate muddamoota adduuyyaa dhugaa ykn lafaraa jiruu irratti qabatamaan dhiibbaa godheera. Itti dabalees, haasaan qabiyyee amantii of keessaa qabu kan akka jechoota “seexana” fi “aramanee” jedhamanis qoqqooddaa uumuu keessatti fanfansuun babal’isaniiru. Argannowwan kun, bifoota haasaa jibbiinsaa wal xaxoo fi uumama baqqaana-daneessa ta’e qabaachuun eenyummaan dubartootaa kan akka meeshaatti fayyadamuun, muddamoonni sabummaa fi dhimma amantii Itoophiyaa keessatti babal’isuu isaanii jala muree agarsiisa.

Dhalaalee fi dhiironni **qabiyyee uumtota** ta’an akka **ruuqoo qabiyyee** bocaniitti haleellaa kan keessumsiiisan yeroo ta’u, bifti haleellaa kanaa irra guddeessaan akkaataa naamusa industirii fi loogii hawaasa keessaatiin walitti hidhata. Fakkeenyaaf dubartoonni qabiyyee barnoota dabrsu bocuu irratti bobbaa’an haasaa jibbiinsaa **lafafaa** ta’e sadarkaa olaanaatu isaan mudata, kunis kan agarsiisu danqaraalee ammallee jabaatanii itti fufanii fi dubartoota dirree beekumsaa keessatti danqaa jiran yeroo ta’u, kanneen siyaasaa fi gabaasa oduulee irratti yaada kennatan ammo amanamummaan isaanii gaaffii keessa galuudhaan fi akkasumas aggaammii haasaa jibbinsaa **laallesoo** ta’an sadarkaa guddaa simataniiru. Dhiironni barsiiftota ta’anii fi dhimma amantii irratti yaada dhiyeessan amanamummaan isaanii gaaffii keessa gala, akkasumas kanneen wal qixxummaa koorniyaatiif dubbatan ammo mormii fi dheekkamsoo loogii koorniyaa irraa

maddu ni keessumsiiisu. Dhiironni qabiyyee dhimma siyaasaa yookaan amantii dubbachuu keessati hirmaatan maqa balleessii sabab hidhata ilaalcha siyaasaa qabaniif itti maxxanfamu keessumsiiisanii jiru. Akkaataan kunis tooftaa dhokataafi walxaxaa ta'e kan kallattii koorniyaalee fi aadaa haala qabatamaa tokko tokoon dhimmoota kanaa yaada keessa galchu akka feesisu akeeka.

Haleellaa oonlaayinii gubbaa jiru akka dirree tokkoottis ta'e bifa hunda hammateen jiraachuun isaa tooftaa furmaata teekinooloojii tii fi jijjiirama hawaasaa akka barbaachisu akeekuudhaan haleellaa kana qolachuu fi hir'isuu dhaaf akkasumas ilaalchota safuu hawaasaa irraa maddan kan haleelaa korniyaa irratti xiyyeeffatu dandamachiisan kanneen diiguuf akka gargaaru ibsa. Fakkeenyaaf , hirmaattonni marii akka ibsanitti haalli ijaarama Tiiktookii qooqqoodinsa yeroo hammeessu, akkaataan ijaarama Yuutuubii ammo haleellaa miira siyaasaan, sabummaa, fi aggaammin koorniyaa akka ol ba'ee mul'atu taasisa.

Qu'annoon kun daddaaqiinsa to'annoo qabiyyeetii fi hojiirra oolamaa qajeelfamootaa, kan akka dirreelee iirraa amantaa dhabuu, kunis sababa hanqina dirreeleen miidiyaa hawaasaa kunneen haleellaa oonlayiinii qolachuu irratti agarsiisan irraa kan ka'e agrsiisee jira. Jiraachuu qajeelfamoota haasaa jibbiinsaa fi haleellaa koorniyaa kanneen biroo hir'isuuf ammatti hojiirra jiraniin alatti, **hoojiitti hiikinsi isaanii ammallee laafftaa ta'ee itti fuufee jira-dirreelee** miidiyaa hawaasaa kanneen irraa tarkaanfii jabaan eegamu murteessaadha. Keessumaa biyyoota afaan daneessa keessatti, fooyya'iinsi to'annoo qabiyyeelee, hojiin qeelaafamoota seeraa kabachiisuu jabaa ta'ee fi itti gaafatamummaan seeraa dirreelee miidiyaa hawaasaa kana irratti buusuun haalaan barbaachisaadha. Itii dabalees, ilaalchi cichaa ta'ee fi dogongorsaa ta'e kan dirree oonlaayinii fi 'addunyaa dhugaa' adda baasee ilaalu irra aanamuu qaba. Dirreeleen oonlaayinii fi ooflaayinii uumamaan walitti hidhatoodha: haasaan lafarra jiru gochoota oonlaayinii gubbaa irratti dhiibbaa akka uuman, akkasuma miidhaaleen oonlaayinii intarneetii gubbaa irratti qofa kan hafu miti, miidhaan isaan qaqqabsiisan guddaa fi fagoo kan ga'uudha.

Argannowwan kanneen keessaa hedduun issanii [gorannoo CIR duraan hojjete](#), kan haleellaan haasaa jibiinsaa koorniyaa irratti qiyyaafatu amaleeffatamaa dhufuu iraan kan ka'e waan nama hin dinqine ta'uudhaan dirreelee dijitaalaa bakka itti ga'ee fi hirmaannaan dubartootaa haala baratamaa ta'een itti molqamuu fi tuffatamu ta'eera jedhu waliin walitti siqee argameera. Bifoota haleellaa saalaa miidiyaalee hawaasaa gubbaatti dhaabbataa ta'an ibsee mul'isuudhaan CIR dubartootaa fi ijoollee durbaa **qarqaroota muggaatti fageeffamanii dhiibamuu** irraa ni tiksa jedhee abdata.

6. YAADOTA FURMAATAA

Teekinooloojiiidhaan deggeramanii haleellaa koorniyaa irratti qiyyaafataman qolachuudhaaf jijjiirama waaraa fi qabatamaa ta'e fiduudhaaf, ilaalaacha qoollifaannaa saalaa dura dhaabbachuu, loogii moggeessuu koorniyaa irratti qiyyaafatu ifatu mormuu, fi dubartoonnii fi dirree jireenya hawaasaa keessatti dubartoonnii fi ijoolleen durbaa temjii argmaa jabaa fi mul'ataa ta'e qabaachuu isaanii mirkaneessuu dabaltee, ifajeen godhamu kamiyyuu hidda rakkoo ka'umsaa gogsuu irratti xiyyeefachuu qaba. Tarkaanfiin kalatteeffataan yoo hin jiraanne, haalli amaleeffannaa haleellaa intarneetii gubbaa kun Itoophiyaa keessatti, wal qixxummaa koorniyaa fi hirmaannaa hawaasummaa irratti gaaga'amaa fagoo ga'uu danda'u kan itti fusiissu ta'a.

CIR dhaamsa yaada furmaataa isaa keessatti **tarsiimoo fal'aana qara-daneessaa** ta'een barnoota, bociinsa imaammata yookaan fooyya'iinsa seeraa, yookaan fooyya'iinsa imaammataa, hawaasa hirmaachisuu, tarkaanfii itti gaafatamummaa dirreelee midiyaa hawaasaa fooyyessuu, hojii duula hubanoo babal'isuu, murnoota hawaasaa saaxilamoo ta'aniif deggersa gochuu fi hojii qorannoo itti fuufiinsa qabu irratti xiyyaachuu murteessaa akka ta'e akeekaa fi dhaamsa issati. Akka qaama pirojectii kanaatti, [barruu yaada furmaataa](#) (Caamsaa, 2024 mattanfame), imaammataa fi hawaasaan-durfamu qopheessuuf jecha CIR Itoophiyaa keessatti qaamota dhimmi ilaallatu waliin hojjechaa ture irrattii mata durewwan ijoo ta'an kana irratti marii godheera. CIR, aragannowan kanatti, dhaabileen mootummaa akka yaada galtee kenniisa murtoo imaammatti akka fayyadaman, kaampaanonni midiyaalee hawaasaa hojii to'annoo qabiyyee isaanii keessatti akka gargaaraman, dhaabbileen hawaasa siivillii hojii duula deggersaa fi dadammaqiinsaa keessatti itti dhimma ba'uu, akkasumas hawaasni bal'aanis argannowwan kanatti fayyadamee hojiirra oolmaa isaaniitiif dhiibbaa gochuu keessatti akka fayyadaman abdii qaba.

7. APPENDICES

7.1 GLOSSARY

Term	Definition
Hate Speech	Speech that deliberately promotes hatred, discrimination or attacks against a person or a discernible group of identity, based on ethnicity, religion, race, gender, or disability. (Ethiopian Government)

Online abuse	Online abuse is a broad term which encompasses many types of harmful behaviours that occur on the internet. The 'Online Harassment Field Manual' published by PEN America , defines online abuse as “pervasive or severe targeting of an individual or group online through harmful behaviour.” This includes, and is not limited to, acts such as hatespeech, doxing, and sexual harassment.
Gender-based violence	“[H]armful acts directed at any individual or a group of individuals based on their gender. It is rooted in gender inequality, the abuse of power and harmful norms”. (UN Women, Africa)
Technology-facilitated gender-based violence (TFGBV)	“[A]n act of violence perpetrated by one or more individuals that is committed, assisted, aggravated and amplified in part or fully by the use of information and communication technologies or digital media against a person on the basis of their gender.” (UNFPA)

7.2 EXISTING CIR PUBLICATIONS ON TFGBV IN ETHIOPIA:

Research Summary (May, 2024)

- [English](#)
- [Amharic](#)
- [Afaan Oromo](#)
- [Tigrigna](#)

Report 1: Silenced, shamed, and threatened (May, 2024)

- [English](#)
- [Amharic](#)

Report 2: Normalised and Invisible (May, 2024)

- [English](#)
- [Amharic](#)

Recommendations for combating TFGBV in Ethiopia (May, 2024)

- [English](#)
- [Amharic](#)

Inflammatory Keyword List (Lexicon)

- [CIR Github](#)

Academic Journal article – Journal, *Resources for Annotating Hate Speech in Social Media Platforms Used in Ethiopia: A Novel Lexicon and Labelling Scheme*

- [The Resources for African Indigenous Languages Journal](#)

For more information, visit the [CIR website](#).

CONFERENCES:

A [conference](#) was held by The Ethiopian Human Rights Defenders Centre, the Ethiopian Women's Human Rights Defenders Network and CIR in Addis Ababa to raise awareness about TFGBV in Ethiopia (May 9, 2024). For more information, see the [CIR website](#).

7.3 ANNOTATION PROTOCOL

The following guide was provided to the data annotation team to ensure that data annotation was consistent between annotators and across languages.

THE PROTOCOL

To limit the impact of individual biases during the data annotation process, CIR asks each annotator to follow these annotation protocol, which outline the different variables that should be considered during the labelling of online posts. Please read these guidelines carefully and refer back to them frequently during the study.

If a post contains hate speech (as defined by the Ethiopian Government) three elements need to be labelled using the annotation tool: the target, the type of speech and the sentiment of speech. The categories pertaining to each of these elements are visually depicted in the diagram below.

TARGET / PROTECTED CHARACTERISTIC (GROUP AND SUBGROUP)					
GROUP	DISABILITY	ETHNICITY	GENDER	RACE	RELIGION
SUB-GROUP	For example: Visually impaired Physically impaired	For example: Amhara Oromo Tigrayan	For example: Women and Girls Men and Boys	For example: Black White Asian	For example: Christian Jewish Muslim

TYPE OF HATE SPEECH				
CATEGORY	INSULT	THREAT	PRESUMED ASSOCIATION	ALLEGED INFERIORITY
DEFINITION	Offensive remarks or denigrating expressions.	Intimidation, incitement to hatred, violence, or a violation of rights.	with harmful personality traits, such as laziness or greed.	of social position, cognitive or physical ability.

SENTIMENT OF HATE SPEECH				
CATEGORY	OFFENSIVE	STEREOTYPICAL	MOCKERY	AGGRESSIVE
DEFINITION	Offensive remarks, demeaning or denigrating language. Associating the target with harmful or false personal traits, or suggesting the target's inferiority.	Text includes implicit or explicit references to stereotypical beliefs or prejudices about an individual/group with protected characteristics.	Mockery, satire or sarcastic messaging which targets a protected characteristic of the recipient and could be harmful.	Strong language that: physically intimidates, threatens or incites physical violence; or, which requests, suggests or promotes a violation of rights.

NOTE TO ANNOTATORS:

The views expressed during this research are not those of the investigators and the research team do not condone the opinions expressed. As the dataset contains real messages/posts sent by users on TikTok and YouTube, this research may expose the annotators to offensive and harmful content. Please take steps to protect yourself from the impacts of vicarious trauma. For example, please take regular breaks. Resources on 'Vicarious Trauma' have been shared with you.

TARGET OF HATE SPEECH

A post that contains hate speech is targeted towards an individual or group with a protected characteristic. To capture this information, the words that convey which individual/group is being targeted should be assigned any of the following labels (in line with the Ethiopian Government's definition of hate speech):

- **Gender:** An individual or group of people of a particular gender. Although not included in the Ethiopian Government's definition, this study includes sexual orientation, e.g., homosexuals in this category. This is because interviewees reported being labelled as homosexual by abusers.
- **Ethnicity:** An individual or group of people who come from a particular place of origin and culture.
- **Religion:** An individual or group of people belonging to a particular religious group.
- **Race:** An individual or group of people possessing distinctive physical traits associated with a particular race.
- **Disability:** An individual or group of people possessing a particular disability.

Example A1: *Stupid women and girls shouldn't talk about political issues. Someone should throw acid at her face, maybe then she will shut up.*

In the above example, the target should be labelled as **Gender** since the words "women and girls", "her" and "she" indicate that women and girls are the target of hate speech.

Example A2: *@airline how about donating flights to deport the Invaders back to their homeland. #DeportThem*

In the above example, the target should be labelled as **Ethnicity** since the word "Invaders" indicates that the hate speech is intended for a group of people whose country of origin is different from that of the speaker (even if the specific group is not explicitly mentioned).

TYPE OF HATE SPEECH

A post that contains hate speech uses language that spreads, incites, promotes, or justifies hatred, discrimination, dehumanisation, intimidation, or violence towards the target (individual/group). To capture this information, the words that convey such language should be assigned any of the following labels.

2.1 Insult: Insults or denigrating expressions against an individual/group due to protected characteristics.

Example B1: *Fucking clueless women and girls should stay in the kitchen and not ruin a good man's name.*

2.2 Threat: Intimidation, threats or incitement to hatred, violence or violation of individuals' rights, due to protected characteristics, such as:

- bodily harm and threats to physical safety (to individual or family members)
- rape threats or sexual harassment
- image-based sexual abuse (also referred to as 'revenge pornography')
- death threats
- arbitrary arrests
- restriction of access to services
- doxing
- online harassment
- creation of videos/memes

Example B2: *I'll fucking kill the RELIGIOUS_GROUP pig.*

2.3 Presumed Association: Presumed association of protected characteristics with any of the following negative connotations:

- propensity to crime or violence
- laziness or other vices such as greed, alcoholism, cleanliness level
- fundamentalism or terrorism
- invasion or conquest of another location
- threat to national security
- threat to welfare/competitors in distribution of resources

Example B3: *Fucking ETHNIC_GROUP always take more than they deserve. Scroungers!*

2.4 Alleged Inferiority: References to the alleged inferiority (or superiority) of individual/group with a protected characteristic, for example, in relation to:

- social position
- credibility (e.g. defamation)
- cognitive ability
- physical ability
- ability to engage in societal activities, e.g. politics
- undesirable or inferior lifestyle/cultural practises
- dehumanisation or association with animals or entities considered inferior

Example B4: *They ETHNIC_GROUP shouldn't be allowed to vote, they don't contribute to our society. They must be silenced.*

SENTIMENT OF HATE SPEECH

The sentiment of hate speech must be labelled as any of:

3.1 Aggressive: This includes strong language that physically intimidates, threatens or incites physical violence against the recipient, or which requests, suggests or promotes a violation of the recipients' rights.

Example C1.a: *I'll fucking kill the RELIGIOUS_GROUP pig.*

Example C1.b: *Stupid women and girls shouldn't talk about political issues. Someone should throw acid at her face, maybe then she will shut up.*

3.2 Offensive: This includes several different forms of speech, from insulting, demeaning or denigrating language, to associating the target (individual or group) with harmful or false personal traits, or suggesting the target's inferiority.

Example C2: *Stupid immigrants... they come and take our resources. They make us weak. They are the enemy.*

3.3 Mockery: This includes jokes, satire or sarcastic messaging which targets a protected characteristic of the recipient and could be harmful. Hateful content is sometimes conveyed using nuances in language, such as sarcasm, mockery, or satire. Previous studies have expressed the importance of not overlooking this form of hate speech.

Example C3: *@xxxxx Ok hoe or whore you choose sweetie?*

3.4 Stereotypical: Text includes implicit or explicit references to stereotypical beliefs or prejudices about an individual/group with protected characteristics.

Example C4: *Fucking clueless women and girls should stay in the kitchen and not ruin a good man's name.*

Please note, the labels are not mutually exclusive. Something can be both offensive and stereotypical.

IMPLEMENTING THE ANNOTATION PROTOCOL: RULES

Dialogue between the annotators and data engineers led to the creation of a series of rules, outlined below, to ensure consistency during annotation.

Rule 1: Take the text at face value

Investigators should not infer meaning from the text; the text must be taken at face value. For example, although the following messages from the dataset contained offensive language, the investigators were advised not to annotate the text as they do not make sense.

Pitchfork Dirty van bitches with all that his bagpipes again, and, to give a toast is pain Surviving on toast is your skin

*The highest high, I'm posed to a dyke bitch 'til she wanna Mac go I
don't give me scarred I wake*

Similarly, if the target is unclear, investigators were advised not to annotate. The following examples exemplify this challenge.

*It's just so hard to let you dusty pieces of crap to do the bare
minimum when my bitches show out every fucking time....*

In the above example, it is unclear whether the individuals targeted here are being targeted because of a protected characteristic.

You are not muslim so crime lenesu normal new

The above example translates roughly to “you are not muslim so crime is normal for them”. While ‘crime is normal for them’ could fall under ‘presumed association’ of a protected characteristic with crime, it is unclear who the target is. This may have been meant as hate speech, albeit written with a number of grammatical errors, however, no inferences were allowed.

Yehen aswged ant 666 new

The above example translates roughly to: ‘Terminate/finish this one, it is 666’. While ‘666’ implies Satanism, and it is inciting violence, the target is unclear.

As this investigation relies solely on textual information, context is lost. As a result, the sentiment of the post may not be captured, such as irony. Additionally, abusive terms may have multiple meanings. For example, the term ‘public toilet’ is used in gendered abuse. According to CIR workshop participants, this term is used against women and girls who people consider sexually promiscuous. Everyone can use a public toilet. Thus, the use of this word against women and girls implies that anyone can use them and that they are unclean/impure. This is both offensive and derogatory. Without context, however, it is hard to tell if the term ‘public toilet’ is being used against a woman, or in a different context altogether. As a result, the following example could be gendered abuse, complaining about a woman moaning during intercourse, or it could be talking about a public toilet:

*They should make a public toilet that isn't so miserably loud when it
flushes*

This rule may have resulted in hate speech being excluded from the study. While this could be seen as a limitation, it prevented any personal biases from impacting

the annotation process. This ensures that the hate speech dataset that is created is robust and reflects the current definition as set out by the Ethiopian Government.

Rule 2: The importance of protected characteristics

For a post to be classified as hate speech, it should target a protected characteristic (gender, race, religion, ethnicity or disability) under the current Ethiopian Government definition.

Sometimes the text was highly offensive; however, if no protected characteristics were targeted, then this does not classify as hate speech under the current definition. For example, the following is not hate-speech:

@USERNAME graduated from cunt university with honors with a pHd in serving

The annotation task revealed a lot of hate, threats and incitement to violence directed against President Abiy and his political party, or other political organisations. However, political views and affiliations are not protected characteristics under the Ethiopian Government's definition of hate speech. This only classifies as hate speech when a protected characteristic is mentioned. For example, the following is not hate speech:

@USERNAME: #AmharaGenocide by the fascist #AbiyAhmedAli #JusticeForEthiopia

However, if the above example made reference to Abiy's ethnicity, then this would classify as hate speech. For example:

@USERNAME: #AmharaGenocide by the fascist Oromo #AbiyAhmedAli #JusticeForEthiopia #OromoFascism

Similarly, a Telegram/X (formerly Twitter) user may be targeted for their views. 'Viewpoints' (like political affiliations) are not protected characteristics. This does not classify as hate speech under the current definition unless a protected characteristic is targeted.

Sometimes posts contained information and misinformation about war crimes and human rights violations inflicted on an ethnic/religious/gender group and/or committed by certain armed/political groups. While this could amount to incitement to hatred against a particular entity, this is not hate speech unless there is also a protected characteristic targeted within the text.

Rule 3: Dealing with multiple languages

When posts contained multiple languages, the investigators consulted the wider annotation team which included four hate speech experts spanning four languages: Amharic, Afaan Oromo, Tigrigna, and English. If the text included languages that were not included in this study, the investigators were advised not to annotate the text. If the text included any combination of this investigation's four languages, the team annotated the text together. This ensured that the study remained focussed on the four languages being analysed, however it also means that hate speech may have been excluded from the study. Another implication of this is that text may have been pulled within, for example, the English dataset, but it may have contained Afaan Oromo. When analysing the results of the study it is important to bear this in mind.

Rule 4: Copypasta

During the exercise, a number of 'copypasta' texts were identified. Copypasta is a block of text shared on the internet which is literally copy and pasted by multiple users. It often reveals coordination in information sharing. If the copypasta text contained hate speech, as per the guidelines, each instance was annotated. If they didn't conform with the annotation protocol, they were not annotated. Interestingly, this led annotators to identify a number of copypasta websites including [Ethiopian Truth](#).

Rule 5: Additional hate speech terms

When terms which could be indicative of hate speech were identified that were not in the study's hate speech lexicon, the investigators were advised to write these down. These will be added to the final hate speech lexicon that is published alongside the report, to ensure that the lexicon is as comprehensive as possible to aid future research. For example, the terms "flour ranger" and "kufr" were identified within the English dataset and added to the lexicon.

7.4 BIBLIOGRAPHY

Akshita Jha and R. Mamidi (2017) 'When does a compliment become sexist? Analysis and classification of ambivalent sexism using X (formerly Twitter) data', NLP+CSS@ACL, Available [here](#).

Deborah James (1998) 'Gender-Linked Derogatory Terms and Their Use by Women and girls and Men', *American Speech*, Vol. 73, No. 4 (Winter, 1998), Duke University Press, pp. 399-420.

Gao, L., Kuppersmith, A., & Huang, R. (2017). Recognizing explicit and implicit hate speech using a weakly supervised two-path bootstrapping approach. arXiv preprint arXiv:1710.07394.

Gashe, S. M. (2022). Hate Speech Detection and Classification System in Amharic Text with Deep Learning. List of Amharic Hate Speech Keywords (Lexicons). Available [here](#).

Mekuanent Degu (2022), "Amharic dataset for hate speech detection", Mendeley Data, V3, doi: 10.17632/fhvsvsbvtg.3

Samuel Minale (2022), "Amharic Social Media Dataset for Hate Speech Detection and Classification in Amharic Text with Deep Learning", Mendeley Data, V1, doi: 10.17632/p74pfhz3yx.1

Surafel Getachew (2020), "Amharic Facebook Dataset for Hate Speech detection", Mendeley Data, V1, doi: 10.17632/ymtmx385m.1

REPORTS AND WEB ARTICLES USED IN THE LEXICON DEVELOPMENT:

CARD's Bi-weekly Social Media Conversation Sensitivity Report, see [here](#).

David Shariatmadari (2016) 'Eight words that reveal the sexism at the heart of the English language' Available [here](#) [last accessed 9 Nov 2023].

Hatebase.org (2023) Available [here](#) [last accessed 9 Nov 2023].

Hate Speech Dataset Catalogue, Available [here](#) [last accessed 9 Nov 2023].

Peace Tech Lab (n.d.) 'Hateful Speech and Conflict in the Federal Democratic Republic of Ethiopia: Alexicon of hateful of inflammatory words and Phrases' Available [here](#) [last accessed 9 Nov 2023].

Thalikir 2016 'Everyday misogyny: 122 subtly sexist words about women and girls (and what to do about them)' Available [here](#) [last accessed 9 Nov 2023].

The Wilson Centre (2021) 'Malign Creativity: How Gender, Sex, and Lies are Weaponized Against Women and girls Online' Available [here](#) [last accessed 9 Nov 2023].

7.5 FUNDING

This material has been funded by UK International Development from the UK government; however, the views expressed do not necessarily reflect the UK government's official policies.